

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ BİLİM DALI
KLASİK ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANTİK ÇAĞ'DA DEĞERLİ VE YARI DEĞERLİ
TAŞ İŞÇİLİĞİ

Hande ÇAKIRLAR

2501181884

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. Sedef ÇOKAY KEPÇE

İSTANBUL – 2023

ÖZ

ANTİK ÇAĞ’DA DEĞERLİ VE YARI DEĞERLİ TAŞ İŞÇİLİĞİ

HANDE ÇAKIRLAR

Bu çalışma, “Antik Çağ’da Değerli ve Yarı Değerli Taş İşçiliği” başlığı altında değerli ve yarı değerli taşlar konularını kapsayan antik ve modern yazılı kaynaklardan elde edilen bilgileri incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmada, Antik Çağ’da değerli taş madenciliği , değerli ve yarı değerli taş işçiliğinde kullanılan malzeme ve tekniklerin özellikleri, değerli taş oymacılığının gelişimi, değerli taş oymacılarının imzaları, değerli ve yarı değerli taşların kullanım alanları araştırılıp incelenmiştir.

Araştırma sonucunda, Antik Çağ değerli ve yarı değerli taş işçiliğinde kullanılan tekniklerin günümüzde kullanılan teknikler ile benzerlik gösterdiği anlaşılmıştır. Temel fark, günümüzde kullanılan teknoloji ile insan gücünden tasarruf edilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Değerli Taş, Yarı Değerli Taş, Değerli Taş Oymacılığı, İntaglio, Cameo.

ABSTRACT

Precious and Semi-Precious Stonework in Antiquity

HANDE ÇAKIRLAR

This study aims to analyze the information obtained from ancient and modern written sources covering subjects of precious and semi-precious stones under the title of “Precious and Semi-Precious Stonework in Antiquity”.

In this study, gemstones mining, the properties of materials and techniques used in precious and semi-precious stonework, the development of gem engraving, the signatures of gem engravers, the usage areas of precious and semi-precious stones in Antiquity were investigated and examined.

As a result of the research, it has been understood that the techniques used in Antiquity precious and semi-precious stonework are similar to the techniques used today. The main difference is the saving of manpower with the technology used today.

Keywords: Precious Stone, Semi-Precious Stone, Gem Engraving, Intaglio, Cameo.

ÖNSÖZ

“Antik Çağ’da Değerli ve Yarı Değerli Taş İşçiliği” konulu yüksek lisans tez çalışması, Antik Çağ’da değerli ve yarı değerli taşlar hakkındaki çeşitli konuları kapsayan antik ve modern kaynaklardan elde edilen bilgilerden oluşmaktadır. Bu çalışma ile Dünya tarihinde yazının ortaya çıkışı ile Orta Çağ’a kadar olan süreçte değerli ve yarı değerli taş işçiliğinin nasıl gerçekleştirildiği ele alınmış ve araştırma sonucu toplanan bilgilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, değerli ve yarı değerli taşların bulunması, madenlerden çıkarılması, atölyelerde işlenmesi ile bu taşların insanlar tarafından kullanım nedenlerinin ve Antik Çağ yaşamındaki kullanım alanlarının açıklanması için çalışılmıştır.

Tez konusunun seçilmesinde ve araştırılmasındaki başlıca nedenim, Ön lisans eğitimim olan Kuyumculuk ve Takı Tasarımını, Lisans eğitimim olan Klasik Arkeoloji ve Yüksek Lisans araştırmamla ilişkilendirme isteğimdir. Meslek hayatım, değerli ve yarı değerli taşlara olan ilgimi her zaman canlı tutmuş ve bu konuda sürekli yeni bir şey öğrenmemi sağlamıştır.

Tez konusunun seçimindeki heyecanımı anlayan ve beni cesaretlendiren, Lisans ve Lisansüstü eğitim sürecim boyunca kendisinden öğrendiğim her şey için minnettar kalacağım saygıdeğer hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Sedef Çokay Kepçe’ye ne kadar teşekkür etsem azdır. Pandemi sürecine denk gelen bu çalışmada, karşılaştığım tüm zorluklara rağmen çalışmanın tamamlanması için vermiş olduğu destek en önemli motivasyon kaynağım olmuştur.

Lisans ve Lisansüstü eğitimim süresince derslerini aldığım ve değerli bilgilerinden yararlandığım tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmasının hazırlanması süresince gösterdiği anlayış ve ilgisiyle, sevgisini ve desteğini her zaman hissettiren değerli eşim Umut Aykut Çakırlar teşekkür edeceğim en özel kişidir.

Son olarak, tüm eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen hem ailem hem de en iyi arkadaşlarım olan annem Gülseren Şahin ve ablam Gamze Bahçıvan'a teşekkür ederim. Henüz küçük bir çocukken değerli metal ve taşlara ilgi duymamı sağlayan, bana onlarla çalışma fırsatı veren, pandemi nedeniyle kaybettiğim meslektaşım ve babam Kadir Şahin'e bana kattığı tüm değerler için sonsuz teşekkür ederim.

İstanbul, 2023
Hande ÇAKIRLAR

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	viii
RESİMLER LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEĞERLİ VE YARI DEĞERLİ TAŞLAR

1.1. Değerli ve Yarı Değerli Taşlar Terminolojisi.....	7
1.2. Antik Çağ'dan Günümüze Taşları Ayırt Etme Kriterleri.....	12
1.3. Antik Çağ'dan Günümüze Taşların Sınıflandırılması.....	21
1.3.1. Değerli Taşlar.....	25
1.3.2. Yarı Değerli Taşlar.....	33
1.3.2.1. İnorganik Taşlar.....	34
1.3.2.2. Organik Taşlar.....	58
1.4. Sentetik ve Taklit Taşlar.....	64

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK ÇAĞ'DA DEĞERLİ VE YARI DEĞERLİ TAŞ İŞÇİLİĞİ

2.1. Değerli ve Yarı Değerli Taş Madenciliği.....	70
2.2. Taş İşçiliğinde Kullanılan Araç ve Gereçler.....	78
2.3. Değerli ve Yarı Değerli Taşları İşleme Teknikleri.....	84
2.3.1. Aşındırma / Kesme Tekniği.....	85
2.3.2. Yontma Tekniği.....	90
2.3.3. Kazıma / Oyma Tekniği.....	91
2.3.3.1. Intaglio.....	93

2.3.3.2. Cameo.....	95
2.4. Değerli Taş İşçiliğinin Gelişimi ve Değerli Taş Oymacıları.....	97
2.4.1. Arkaik Dönem.....	107
2.4.2. Klasik Dönem.....	119
2.4.3. Hellenistik Dönem.....	132
2.4.4. Roma İmparatorluk Dönemi.....	144
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ANTİK ÇAĞ’DA DEĞERLİ VE YARI DEĞERLİ TAŞLARIN	
KULLANIMLARI	
3.1. Kullanım Alanlarına Göre	
3.1.1. Alternatif Tıpta Değerli ve Yarı Değerli Taşlar.....	169
3.1.2. Paganizmde Değerli ve Yarı Değerli Taşlar.....	188
3.1.3. Diğer.....	201
3.2. Biçim Özelliklerine Göre	
3.2.1. Mühür Taşları.....	207
3.2.2. Mücevher Taşları.....	210
SONUÇ.....	221
KAYNAKÇA.....	225

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 : Bazı Değerli ve Yarı Değerli Taşların Antik Kaynaklardaki İsimlendirmeleri.....	12
Tablo 1.2 : Mohs Sertlik Skalası.....	20
Tablo 1.3 : Minerallerin Kimyasal Yapılarına Göre Sınıflandırılması.....	24
Tablo 1.4 : Değerli Taşların Atom Dizilişlerine ve Kristal Yapılarına Göre Sınıflandırılması.....	24
Tablo 1.5 : Gemolojide Değerli ve Yarı Değerli Taşların Sınıflandırılması...	25
Tablo 2.1 : Hellenistik Dönem'in Değerli Taş Oymacıları ve Eserleri.....	142
Tablo 2.2 : Roma Değerli Taş Oymacıları ve Eserleri.....	159
Tablo 3.1 : Dodekaoros'ta Eşleştirilen Zodyak İşaretleri ve Hayvanlar	200

RESİMLER LİSTESİ

Resim 2.1	: Stel sırtında yer alan kısmen kazılmış karnelyan madeni.....	72
Resim 2.2	: Antik taş işleme aletleri.....	73
Resim 2.3	: Mısır Wadi Sikait’de bulunan değerli taş ocağından bir görünüm..	75
Resim 2.4	: Kuyumcuların ve değerli taş oymacılarının faaliyetlerini gösteren kireçtaşı duvar resmi.....	79
Resim 2.5	: Yay matkabı oluşturan parçalar.....	80
Resim 2.6	: Mısır Rekhmire mezarından duvar kabartması.....	81
Resim 2.7	: Sardeis’li Doros’un mezar steli.....	82
Resim 2.8	: Sardeis’li Doros’un mezar stelinde yer alan yatay eksenli yay matkabının çizimi.....	82
Resim 2.9	: Aba’nın Deir el- Gebrawi’deki mezarında bulunan duvar resmi üzerindeki karnelyan boncuk üretim sahnesi.....	87
Resim 2.10	: Rekhmire mezarında bulunan bir duvar resminin kopyası.....	88
Resim 2.11	: Taş yontma tekniğinin uygulanış biçimleri.....	90
Resim 2.12	: Sabitlenmiş metal bir çubuk üzerinde taşın çekiç yardımıyla yontulmasını gösteren çizim.....	91
Resim 2.13	: Intaglio ve cameo görünümleri.....	94
Resim 2.14	: Kalsedondan üretilen Asur silindir mührü.....	95
Resim 2.15	: Konik formlu mühürler.....	98
Resim 2.16	: Fenike, Yunan-Fenike, Arkaik Yunan ve Etrüsk Scarabe formları.....	98
Resim 2.17	: Mercek ve Badem formlu mühürler.....	99
Resim 2.18	: “The Combat Agate” olarak isimlendirilen amigdoloid mühür...	100
Resim 2.19	: “The Combat Agate” üzerinde yer alan sahne.....	100
Resim 2.20	: Akik taşından mercek formlu Minos mühür taşı.....	101
Resim 2.21	: Steatit mühür taşı.....	102
Resim 2.22	: Geometrik Dönem’e ait fildişi mühür.....	103
Resim 2.23	: “Ada Gemmaları” grubundan kırmızı serpantinden kesilmiş mühür taşı.....	104
Resim 2.24	: Yunan Geometrik sanatını yansıtan siyah serpantinden kesilmiş kare mühürler.....	105

Resim 2.25	: Arkaik Dönem'in değerli taş oymacısı Londra Satyr Ustası'na atfedilen scarabe.....	108
Resim 2.26	: Etrüsk üretimi pseudo-scarabe üzerinde yer alan kabartma.....	111
Resim 2.27	: Etrüsklerin geliştirdiği globolo tekniği ile yapılmış mühür.....	111
Resim 2.28	: Yunan etkisinin görüldüğü Fenike üretimi mühür taşlarından bir örnek.....	112
Resim 2.29	: Epimenes imzalı scaraboid.....	114
Resim 2.30	: Epimenes'e atfedilen scarabe.....	114
Resim 2.31	: Syries imzalı pseudo-scarabe.....	115
Resim 2.32	: Onesimos imzalı scaraboid.....	116
Resim 2.33	: Onesimos'a atfedilen scarabe.....	117
Resim 2.34	: "Semon" yazıtlı akik scarabe.....	118
Resim 2.35	: Aristoteikhes imzalı scarabe.....	118
Resim 2.36	: Anakles imzalı scarabe.....	119
Resim 2.37	: Klasik Dönem'e ait karnelyan scarabe.....	120
Resim 2.38	: Scaraboid form çeşitleri.....	121
Resim 2.39	: Sosias imzalı scaraboid ve Eumenes imzalı tetradrahmi.....	122
Resim 2.40	: Phrygillos'un yapmış olduğu Syrakouzai sikkesi.....	123
Resim 2.41	: Phrygillos'un yapmış olduğu Eros figürlü gemma.....	123
Resim 2.42	: Olympios'un yapmış olduğu ok atan Eros figürlü gemma.....	123
Resim 2.43	: Deksamenos imzalı benekli jasperden kesilmiş scaraboid.....	124
Resim 2.44	: Khios'lu Deksamenos olarak imzalanan scaraboid.....	125
Resim 2.45	: Deksamenos imzalı safir scaraboid.....	126
Resim 2.46	: Deksamenos imzalı benekli jasper scaraboid.....	126
Resim 2.47	: Deksamenos'a atfedilen boksör figürlü akik taşı.....	127
Resim 2.48	: Deksamenos'a atfedilen scaraboid.....	128
Resim 2.49	: Pergamos'un imzaladığı scaraboid.....	130
Resim 2.50	: Pergamos imzalı scaraboidin çizimi.....	130
Resim 2.51	: Onatas imzalı scaraboid.....	131
Resim 2.52	: Büyük İskender portresinin işlendiği turmalin.....	134
Resim 2.53	: Nikandros imzalı intaglio garnet fragmanı.....	135

Resim 2.54	: Apollonios imzalı garnet.....	136
Resim 2.55	: Apollonios imzalı Seleukos Kralı III Antiokhos'un portresinin işlendiği cameo.....	136
Resim 2.56	: Daidalos imzalı cameo.....	137
Resim 2.57	: Gonzaga Cameosu.....	138
Resim 2.58	: Ptolemaios Cameosu.....	139
Resim 2.59	: I. Berenike'yi Tanrıça Isis gibi gösteren portreyi taşıyan cameo..	140
Resim 2.60	: II. Berenike'nin Artemis gibi gösterildiği yüzük taşı.....	140
Resim 2.61	: IV. Ptolemaios'un Dionysos ile özdeşleştirildiği tetradrahmi.....	141
Resim 2.62	: Aspasio imzalı cameo.....	146
Resim 2.63	: Atina Ulusal Müzesinde bulunan Athena Parthenos heykeli.....	146
Resim 2.64	: Dioskourides imzalı Demosthenes portresi.....	147
Resim 2.65	: Demosthenes'in mermer başı.....	147
Resim 2.66	: Pamphylos imzalı intaglio.....	148
Resim 2.67	: Gemma Claudia.....	150
Resim 2.68	: Gemma Augustea.....	153
Resim 2.69	: Dioskourides'e atfedilen cameo.....	154
Resim 2.70	: Sostratos imzalı intaglio.....	155
Resim 2.71	: Aulos'a atfedilen intaglio.....	156
Resim 2.72	: Herophilos imzalı turkuaz görünümünü taklit eden cameo cam...	157
Resim 2.73	: İmparator Caligula ve Tanrıça Roma betimli cameo.....	158
Resim 2.74	: İmparator Claudius'un portresinin işlendiği cameo.....	159
Resim 3.1	: Gut hastalığına karşı kullanılmış nicolo.....	172
Resim 3.2	: Proklos'a ait serpantin.....	174
Resim 3.3	: Sindirim hastalıklarının tedavisinde kullanılan yeşil jasper.....	175
Resim 3.4	: Khnoubis betimli jasper.....	176
Resim 3.5	: Kolik hastalığının tedavisinde kullanılmış olan kırmızı jasper yüzük taşı.....	178
Resim 3.6	: Kolik hastalığının tedavisinde kullanılmış olan Herakles betimli kırmızı jasper.....	178
Resim 3.7	: Herakles ve Nemea aslanı sahnesi olan karnelyan scarabe.....	179

Resim 3.8	: Karaciğer hastalıklarının tedavisinde kullanılmış Ares figürü bulunan hematit taşlar.....	180
Resim 3.9	: Jinekolojik hastalıkların tedavisinde kullanılmış olan hematit...	182
Resim 3.10	: Akrep figürlü benekli koyu kahverengi jasper yüzük taşı.....	183
Resim 3.11	: Göz hastalıklarının tedavisinde kullanılmış olan yeşil kalsedon...	184
Resim 3.12	: Collyrium damga mühür.....	185
Resim 3.13	: Böbrek şeklinde hematit taş ve böbrek çizimi.....	185
Resim 3.14	: Antik Çağ’da kullanılan haplara benzeyen hematit mühür.....	186
Resim 3.15	: Asklepios ve Hygeia figürlerinin yer aldığı kil ve yarı değerli taş örnekleri.....	187
Resim 3.16	: Harpocrates betimli benekli yeşil jasper muska.....	194
Resim 3.17	: Aphrodite betimli kolye sarkacı.....	195
Resim 3.18	: Aphrodite betimli lapis lazuli.....	196
Resim 3.19	: Eros betimli karnelyan.....	197
Resim 3.20	: Kronos betimli Obsidyen.....	198
Resim 3.21	: Dodekaoros’ un temsili.....	199
Resim 3.22	: Kronos’u simgeleyen yeşil-sarı jasper.....	201
Resim 3.23	: Lapis lazulinin pigment olarak kullanıldığı mermer vazoun detayı.....	203
Resim 3.24	: Amathus Lahdi.....	204
Resim 3.25	: Ptolemaios Kupası.....	205
Resim 3.26	: Senebtisi mezarından yarı değerli taşlarla işlenmiş yaka.....	211
Resim 3.27	: Altın ve sardoniks boncuklarla dizilmiş Pers kolyesi.....	212
Resim 3.28	: Mısır Atef tacı motifli taş ve cam işlenmiş altın küpe çifti.....	213
Resim 3.29	: Herakles düğümü motifli pazıbent.....	214
Resim 3.30	: Zümrüt ve incili altın bileklik.....	217
Resim 3.31	: “Fransa’nın Büyük Cameo’su”.....	219

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
A.y.	: Aynı yer
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Env. No.	: Envanter Numarası
Fig.	: Figür
Lat.	: Latince
Lev.	: Levha
MÖ	: Milattan önce
MS	: Milattan sonra
Res.	: Resim
s.	: Sayfa
v.d.	: Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler

GİRİŞ

Değerli ve yarı değerli taşların evrensel olarak kabul görmüş net bir tanımı olmamakla birlikte, günümüzde bir taşın “değerli” ya da “yarı değerli” olarak tanımlanmasını sağlayan üç temel kriter kabul edilmektedir¹. Bu kriterler güzellik, dayanıklılık ve nadirlik olarak bilinmektedir ve binlercesi arasından bir mineralin değerli taş olarak kabul edilmesi için gereklidir. Eğer mineraller darbelere karşı dayanıklı, güzel bir parlaklığa, berraklığa ve renge sahiplerse aynı zamanda doğada sıklıkla bulunmuyorlarsa “değerli” kabul edilirler. Günümüzde bilinen birçok mineralin sadece iki yüz kadarcının “değerli” olarak kabul edilmesi bu kriterleri karşılamaları sayesinde. Bazı değerli taşlar ise bitki ve hayvan fosilleri olmak üzere organik kökenlidir².

Doğanın insanlara vermiş olduğu bu “değerli” hediyelerin kullanımı tarih öncesi dönemlerden itibaren devam etmektedir. İnsanoğlunun kendisinde güzellik duygusu uyandıranı, ulaşılabilmesi güç olanı arzulaması ve dikkat çekici bir görünümde olma isteği taşların insan yaşamının bir parçası olmasına yol açmıştır. Bu nedenle taşlar yüzyıllardır estetik algıya hitap etmek için süsleme ve süslenmenin vazgeçilmez öğeleri olmuşlardır. Süs öğesi olarak kullanılmalarının yanı sıra mülkiyeti korumak için bir güvenlik önlemi, sahip olunan yetkileri belirten kişisel bir imza ya da kendini tanıtmanın ve yüceltmenin maliyetli bir yolu olarak mühür formunda kullanılmışlardır. Mühür taşları, onları kullanan kişilerin hem sosyal yaşantısından hem de psikolojik durumundan izler taşımaktadırlar. Bu durum, değerli ve yarı değerli taşların kültürel antropolojinin analizinde kullanılabileceğini göstermesi açısından önem arz etmektedir³.

¹ Taşların, literatürde “kıymetli”, “yarı kıymetli”, “süstaşı”, “mücevher taşı” olarak isimlendirildikleri görülmüş, fakat “süstaşı” ya da “mücevher taşı” isimlendirmelerinin, taşların sadece süs öğesi olarak kullanılmalarını belirtmesinden dolayı, daha genel bir anlama sahip olan ve aynı zamanda taşların hem ulaşılabilirliklerine atıfta bulunduğunu düşündüğümüz hem de ticari değerini gösteren “değerli” ve “yarı değerli” sıfatları tercih edilmiştir.

² Swapna Mukherjee, **Applied mineralogy: Applications in Industry and Environment**, Dordrecht, Springer, 2011, s. 366-367.

³ Maria Elisa Micheli, “Antique Carved Gems: Items for Interaction between Ancient and Modern Art”, **Actual Problems of Theory and History of Art: Collection of Articles**, Vol. 7, Ed. by. S.V.

Ayrıca tarih sahnesinde gördüğümüz birçok medeniyet tarafından doğadan gelen bu taşlara doğaüstü anlamlar yüklenmiştir⁴. Değerli ve yarı değerli taşların, insan sağlığı üzerinde olumlu etkileri olduğuna inanılmış, taşlar hastalıklarının iyileştirilmesinde kullanılan ilaçlar olarak reçete edilmiş ya da sağlığın korunması amacıyla muska olarak kullanılmışlardır. Sağlık haricinde insanların refahının bozulmaması, beğenilme, sevilme, takdir ve kabul görme gibi diğer çeşitli dünyevi ihtiyaçlarının ilahi bir destek bulması için taşlar, tanrılara ulaşmakta birer araç olarak görülmüşlerdir. Bu durum taşların maddi olduğu kadar manevi değerleri olduğunu da göstermektedir. Taşın sadece rengi, parlaklığı gibi sahip olduğu fiziksel özellikleri insanların taşlara manevi anlamlar yüklemesine yeterken, üzerine işlenmiş olan semboller, figürler ve tasvirler bu maneviyatı güçlendirmiştir. İnsanların inanışlarını ve önem verdikleri şeyleri yansıtan bu taşların günümüze ulaşan örnekleri, Antik Çağ'daki yaşam hakkında bilgi edindiğimiz eşyalar arasında yer almaktadır.

Antik Çağ, -tarihi terim olarak antikite- Eskiçağ ya da İlkçağ olarak da bilinmektedir. Antik Çağ, Ön Asya-Mısır ve Yunan-Roma olmak üzere iki ayrı kültür çevresinin ve bu kültürlerle etkileşim içerisinde bulunmuş olan Avrupa, Afrika ve Asya'nın tarihini içermektedir⁵.

Antik Çağ araştırmalarında yazı önemli bir kriter olduğundan, Antik Çağ zaman dilimi olarak Akdeniz ve çevresinde gelişen kültürlerin yazı ile başlayan yani MÖ 3000-2800 yıllarına denk gelen dönemlerinden, Avrupa Orta Çağı'na kadar olan süreyi kapsamaktadır⁶.

“Antik Çağ'da Değerli ve Yarı Değerli Taş İşçiliği” konulu yüksek lisans tez çalışmasının amacı, Antik Çağ'da insan yaşamında çeşitli amaçlarla kullanılmış olan

Mal'tseva-E. lu. Staniukovich-Denisova-A. V. Zakharova, St. Petersburg, St. Petersburg University Press, 2017, s. 484.

⁴ Mukherjee, a.y.

⁵ Bülent İplikçioğlu, **Eskiçağ Tarihinin Anahatları I**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990, s. 15-16.

⁶ İplikçioğlu, a.e., s. 17-18.

değerli ve yarı değerli taşların, çağın insanları tarafından nasıl ve nerelerden temin edildiklerini, bu değerli malzemelerin hangi araç ve gereçler yardımıyla ve tekniklerle kimler tarafından işlenildiklerini, taş işlemeciliğinin zaman içinde gelişimini ve teknolojik yeniliklerini, değerli ve yarı değerli taşların hangi amaçla kullanıldıklarını incelemek ve elden geldiğince konuyla ilgili Türkçe kaynaklara katkıda bulunmaktır.

Bu doğrultuda, değerli ve yarı değerli taşlar hakkında çeşitli konulara değinen antik kaynaklar ve modern yayınlar ile kataloglar taranmıştır. Antik Çağ'da değerli ve yarı değerli taşlara değinen kaynaklar arasında en kapsamlı ve sistemli anlatıma sahip olanlardan biri, Hellenistik Dönem'in Yunan filozofu Theophrastos'un *Peri Lithon* ya da *De Lapidibus* –yabancı literatürde “On Stones”, Türkçe literatürde “Taşlar Üzerine”- olarak bilinen eseridir. Bir diğer önemli antik kaynak ise Latin yazar Gaius Plinius Secundus'un eseri olan, dilimize “Doğa Tarihi” olarak çevrilen *Naturalis Historia*'nın 37. kitabıdır.

Değerli ve yarı değerli taşlar hakkında yararlanılan modern kaynakların başında, Adolf Furtwängler, Gisela M.A. Richter gibi klasik arkeologların yapmış olduğu katalog çalışmaları yer almaktadır. Antik değerli ve yarı değerli taşların tarihsel bir düzen içerisinde sunulduğu bu kataloglar –Furtwängler, *Die Antike Gemmen* ve Richter, *Catalogue of Engraved Gems Of The Classical Style* - geçtiğimiz yüzyıldan bu yana konuyla ilgilenen araştırmacıların referans kaynağı olmaya devam etmektedir. Londra *British Museum*, Malibu *J. Paul Getty Museum*, New York *The Metropolitan Museum of Art*, Baltimore *The Walters Art Museum*, St. Petersburg *The State Hermitage Museum*, Paris *Bibliothèque Nationale de France*, gibi değerli taş koleksiyonları olan müzelere ait dijital ortamdaki kataloglarından ve Cambridge - *The Fitzwilliam Museum*- ve Oxford -*Beazley Archive*- Üniversitelerinin antik mücevher koleksiyonlarından ve açıklamalarından yararlanılmıştır. Ayrıca 19. yüzyılın sonlarında değerli taşlarla ilgili önemli yayınlar yapan arkeolog John Henry Middleton'a ait, *The Engraved Gems of Classical Times: With A Catalogue of the Gems in the Fitzwilliam Museum* isimli eserinden yararlanılmıştır. Yararlanılan diğer modern kaynaklar arasında, bir diğer klasik arkeolog John Boardman'ın özellikle Yunan değerli taşları ve taş işçiliği ile ilgili yapmış olduğu çeşitli yayınlar

bulunmaktadır. *Greek Gems and Finger Rings: Early Bronze Age to Late Classical*, bu yayınların başında gelmektedir.

Antik taşların jeolojik, mineralojik özellikleri ve kullanımları hakkında yararlanılan başlıca kaynak ise George Rip Rapp'e ait *Archaeo-mineralogy*' dir.

Çalışma, başlıca bu kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda, konunun bir bütün olarak anlaşılabilmesi açısından sırasıyla, değerli ve yarı değerli taşlar hakkında genel bilgileri, taşların elde edilmesini ve işlenişini ve kullanımlarını kapsamaktadır.

Çalışmanın birinci bölümü değerli ve yarı değerli taşlarla ilgili olan terimlerin açıklanmasıyla başlamaktadır. Modern ve Antik Çağ'larda geçerli olan, değerli ve yarı değerli taşları, diğer taşlardan ayırt etmekte kullanılan kriterler ve taşların sınıflandırılmalarının yapılmasında dikkat edilen özellikler açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde, taşların doğada oluşumlarını, bulundukları coğrafi kaynakları, taşların maddesel özellikleri ve onlara atfedilen manevi özellikleri ile ilgili bilgiler sunulurken değerli ve yarı değerli taşlar tanımlanmıştır. Çalışmada kullanılan sınıflandırma yöntemi, gelenekselleşmiş bir sınıflandırma olan "değerli" ve "yarı değerli" sınıflandırmasıdır. Buna göre; elmas, safir, yakut ve zümrüt değerli taşlar, bunların dışında kalan akik, ametist, kalsedon, karnelyan, kuvars, opal, topaz, vb. taşlar ise yarı değerli taşlar olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bu bölümde yarı değerli taşlar kendi içerisinde "inorganik" ve "organik" taşlar olarak sınıflandırılmıştır. Bu ayrımı belirtmenin nedeni inci, kehribar, mercan gibi organik kökenli malzemelerin de yarı değerli taş sayılmalarıdır. Son olarak sentetik ve taklit taşların hazırlanmalarına değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Antik Çağ'da değerli ve yarı değerli taş işçiliğinin nasıl gerçekleştirilmiş olduğu konusu ele alınmış ve öncelikle bu çağda bilinen değerli taş madenciliği faaliyetleri, taşların işlendikleri atölyelerde kullanılan malzemeler ve araç-gereçlerin tanıtımı yapılmış ve değerli taşların işlenmesinde kullanılan teknikler incelenmiştir. Bu bölümde son olarak, Antik Çağ'da değerli taş

işçiliğinin gelişimi ve Antik Çağ'ın günümüzde bilinen değerli taş oymacıları, ait oldukları dönemlere göre sınıflandırılarak anlatılmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde, Antik Çağ'da değerli ve yarı değerli taşların kullanımları kullanım alanlarına ve kullanım biçimlerine göre ayrılarak anlatılmıştır. Kullanım alanlarına göre değerlendirildiğinde günümüze ulaşan değerli ve yarı değerli taş örneklerinin hepsini incelemek mümkün olmadığından bu bölümde antik metinlerle eşleşen arkeolojik buluntular aracılığıyla konu açıklanmaya çalışılmıştır. Biçimlerine göre kullanımlarında ise taşların Antik Çağ insanının günlük yaşantısındaki yerine değinilmiştir.

Araştırma esnasında yaşanan temel sorunlardan biri , değerli ve yarı değerli taş işçiliği ile ilgili teknik isimlerin genel anlamda birbirlerinin yerine geçecek şekilde kullanılmasıdır. Bunun nedeni tekniklerin arasındaki nüanslardır. Örneğin, aşındırma, kazıma ya da yontma ve kesme işçilik bakımından olmasa da anlam bakımından birbirlerine çok yakındır ve bu durum değerli ve yarı değerli taş işçiliğindeki işlem sırasını anlatırken zorlayıcı olmaktadır. Bir diğer sorun ise, Antik kaynaklarda bahsedilen bazı değerli ve yarı değerli taş isimlerinin günümüzde net olarak karşılıklarının bilinmiyor olmasıdır. Bazen yazarlar tek bir isim altında farklı taş çeşitlerinden bahsetmişlerdir. Örneğin, Plinius'un *carbunculus* terimiyle hangi kırmızı renkli taşlardan bahsettiği ya da Theophrastos'un *adamas* ile bugün bilinen elması kastedip kastedmediği belli değildir. Antik kaynaklar araştırılırken bu ve benzeri isimlendirme problemleriyle oldukça sık karşılaşmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEĞERLİ VE YARI DEĞERLİ TAŞLAR

Antik Çağ'dan beri, birçok farklı toplumda ve kültürde insanların süslenme için doğada bulunan dikkat çekici ve ender bulunan nesneleri kullanmaya yatkın oldukları gözlemlenmektedir¹. Doğada ender bulunan değerli ve yarı değerli taşlar, bazen fark edilmek, beğenilmek gibi insan doğasının gereksinimlerine, bazen bir inancın, duygunun, düşüncenin sembolleşmesine, bazen de bir hastalığın iyileşmesine hizmet etmişlerdir.

Etkileyici görünümüleriyle, süsleme ve süslenmenin vazgeçilmez öğeleri olan bu taşlar, tarih boyunca insan yaşamında yer bularak, güzelliğin, zenginliğin, gücün simgesi olmuşlardır. Başta mücevherlerde olmak üzere çok çeşitli alanlarda kullanılmışlardır².

Değerli ve yarı değerli taşların etkileyici görünümünü yaratan durum oluşum süreçleridir. Jeolojik oluşumlarına bağlı olarak fiziksel ve kimyasal özellikleri ile miktarları açısından değişiklik gösteren bu taşlar, yüksek ısı ve basınç etkisi altında oluşurlar. Doğada nehir ve akarsu yataklarında, hidrotermal maden yataklarında, magmatik ve metamorfik kayalarda bulunurlar³. Değerli ve yarı değerli olarak sınıflandırılan taşların çoğunluğu minerallerdir. Fakat her mineral değerli taş değildir. Günümüzde bilinen binlerce mineralden çok azı değerli taşlar arasındadır⁴. Minerallerin haricinde bazı kayalar ve biyolojik kökenli taşlar da değerli ve yarı değerli taşlar olarak kabul edilmektedir⁵.

¹ Salvador Domínguez-Bella, "Gemstones", **The Encyclopedia of Archaeological Sciences**, Ed. by. Sandra L. López Varela, John Wiley& Sons, 2018, s. 1.

² Ayşe Atakul, vd., **Süs Taşları**, 2.bs., Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2012, s. 1.

³ Atakul, vd., **a.e.**, s. 3; **a.e.**, s. 7-8.

⁴ François Farges, **Mineraller ve Değerli Taşlar**, Çev. Dr. Reşat Uzmen, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2020, s. 14; Swapna Mukherjee, **Applied Mineralogy: Applications in Industry and Environment**, Dordrecht, Capital Publishing Company, 2011, s. 366-367.

⁵ Farges, **a.e.**, s. 44-45.

Değerli ve yarı değerli taşlar doğal yollarla uzun bir jeolojik süreç sonunda oluşmaktadırlar. Bu süreci kısaltarak, değerli bir taşın sahip olmanın yolu onu yapay olarak üretmekten geçmektedir. 19. yüzyıldan itibaren mineralog ve kimyacılar, laboratuvar ortamında değerli taşların yapay (sentetik) olanlarını üretmeye başlamışlardır. İlk olarak 1860'lı yıllarda Paris Ulusal Doğa Tarihi Müzesinde yapay yakut üretilmiştir. Ardından, elmas, firuze, opal, zümrüt gibi birçok değerli ve yarı değerli taş da insan eliyle üretilmeye başlanmıştır⁶.

Değerli ve yarı değerli taşlara sahip olabilmek yüksek bir alım gücü gerektirmektedir. Taşların yüksek maddi değerleri toplumun her kesiminin karşılayabileceği miktarlarda olmadığından, ekonomik durumun tüketiciye getirdiği kısıtlama yaratıcı fikirleri doğurmuş ve taşlar ucuz malzemeler kullanarak üretilmeye başlanmıştır. Birtakım kimyasal işlemler uygulanarak yarı değerli taşlara değerli taşların görünümü kazandırılmış ayrıca cam ya da macundan değerli taşları görünüm bakımından taklit eden taşlar üretilmiştir. Bu üretimler, Antik Çağ'da olduğu gibi günümüzde de kullanılmaktadır⁷.

1.1. Değerli ve Yarı Değerli Taşlar Terminolojisi

Değerli ve yarı değerli taşların terminolojisi genel olarak kabul edilmiş, dil birliği ile tanımlanmış terimlerden oluşmamaktadır. Değerli ve yarı değerli taş terimleri aynı zamanda literatürde; “kıymetli” ve “yarı kıymetli taş” , “mücevher taşları”, “süs taşları” olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Çalışma boyunca değinilecek olan değerli ve yarı değerli taşlarla ilişkili terimler aşağıda açıklanmaktadır:

⁶ Farges, a.e., s. 49.

⁷ Jeffrey Spier, **Ancient Gems and Finger Rings, Catalogue of The Collections The J. Paul Getty Museum**, Malibu California, Getty Publication, 1992, s. 6.

Arkeogemoloji: Arkeogemoloji, gemolojinin bir alt disiplini. Antik Çağ'dan gelen gemolojik malzemelerin fiziksel ve kimyasal analizlerinin tahribatsız bir şekilde yapılmasını ve malzemenin tanımlanmasını amaç edinir⁸.

Arkeomineraloji: Arkeomineraloji, Antik Çağ'da kayaların ve minerallerin ilaç, alet, süs eşyası, keramik, boya vb. malzemelerin üretimlerinde hammadde olarak kullanılmasını kapsamaktadır. Bu bilim dalı jeoarkeolojinin bir alt disiplini olarak kabul edilebilir⁹.

Değerli Taş: Günümüzde değerli taşın kabul görmüş bir tanımı mevcut değildir¹⁰. Değerli taşlar fiziksel/kimyasal yapılarında bulunan kendilerine has nitelikleri ve güzellik, nadirlik, dayanıklılık gibi kriterleri karşılayabilen özellikleri sayesinde değerli sayılan, nispeten az bulunan mineraller, kayalar ve bazı organik malzemeler olarak tanımlanabilirler¹¹.

Değerli ve yarı değerli taşlar gemoloji biliminin ana konusunu oluşturdıklarından, çeşitli “*gemolojik materyaller*” olarak da tanımlanabilirler¹².

Değerli ve yarı değerli terimleri taşlar arasında kesin bir ayrımı belirtmekte yeterli değildir¹³. Fakat gelenekselleşmiş bir şekilde taşları tanımlamakta kullanılmaktadır. Bu terimler taşların renk, parlaklık, şeffaflık, ağırlık, dayanıklılık vb. gibi fiziksel özelliklerinden ziyade, ticari değerlerine ve ulaşılabilirliklerine vurgu

⁸ Murat Hatipoğlu, vd., “Argemmalara (Arkeo-Gemolojik-Materyallerin) Envanterlenmesinde Süstaşı Türlerinin Tespiti için, Tahribatsız Konfokal Mikro-Raman ve FT-IR Cihazlarının Kullanımı ve Önemi”, **V. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı**, 14-16 Kasım 2019, s. 27.

⁹ George (Rip) Rapp, **Archaeo-mineralogy**, 2nd Edition, Natural Science in Archaeology, Berlin, Heidelberg, Springer-Verlag, 2009, s. 1.

¹⁰ M.I. Pshenichnyi, “Gemstones and Technologies of Their Treatment”, Vol. 81. No: 6, **Russian Journal of General Chemistry**, Pleiades Publishing Ltd., 2011, s. 1375.

¹¹ Ayten Çalık, “Antik Çağlardan Günümüze Süs Taşlarının Şifa Kaynağı (İyileştirme- Koruma) Olarak Kullanım Şekilleri ve Nedenleri”, **Sağlık Bağlamında Edebiyat, Sanat ve Tarih**, Ed. by. Hasan Erbay, Rating Academy Yayınları, Çanakkale, 2020, s. 75; Hatipoğlu vd., **a.g.e.**, s. 24.

¹² Domínguez-Bella, **a.y.**

¹³ Walter Schumann, **Gemstones of the World: Newly Revised & Expanded Fourth Edition**, New York, Sterling Publishing Company, 2009, s. 10.

yapmaktadır. Elmas, safir, yakut ve zümrüt değerli taşlar sınıfına girerken, bunların haricindekiler ise yarı değerli taşlar olarak kabul edilmektedir¹⁴.

Gemolog: Gemoloji ile uğraşan bilim insanı, mücevher bilimcisi, değerli ve yarı değerli taş uzmanı.

Gemoloji: Latince *gemma* (mücevher, değerli taş) ve *logos* (bilim) kelimelerinden türetilen gemoloji değerli ve yarı değerli taşların oluşumundan, sahibinin kullanımına kadar olan zaman aralığındaki tüm yöntem ve işlemleri konu edinen, taşların incelenmesini, tanımlanmasını ve sınıflandırılmasını amaçlayan, mineralojinin bir alt disiplini¹⁵.

Jeoloji: Yunanca *geo* (dünya), Latince *logos* (bilim) kelimelerinden türetilen jeoloji, yerbilimi manasına gelir. Yerkürenin oluşumunu, fiziksel ve kimyasal özelliklerini, tarihini ve yeryüzü şekillerini inceleyen bilim dalıdır¹⁶.

Kayaç: Kayaçlar yer kabuğunu oluşturan mineral kümeleridir¹⁷. Bir ya da birden fazla mineralin birikmesinden meydana gelen katı birikintilerdir¹⁸.

Kristal: Kristal, geometrik bir kristal kafes içerisindeki moleküller, atomlar, iyonlar gibi en küçük bileşenlerin katı bir düzenidir¹⁹.

Kristalografi: Mineralojinin bir alt dalı olan kristalografi, kristallerin yapısını inceler²⁰.

¹⁴ **Gemoloji Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi**, St. Clements University, 2.bs., St. Clements University Türkiye Enformasyon Bürosu, Ankara, 2014, s. 63.

¹⁵ Atakul, vd., **a.y.**; Hatipoğlu vd., **a.y.**; Pshenichnyi, **a.y.**

¹⁶ Atakul, vd., **a.e.**, s. 3.

¹⁷ İnci Morgil, Ayhan Yılmaz, Nesimi Uludağ, “Kimya Eğitiminde Mineraller Konusunun Önemi”, **Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, No: 12, 2000, s. 209.

¹⁸ **Gemoloji, Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi**, s. 210.

¹⁹ Schumann, **a.e.**, s. 11.

²⁰ Schumann, **a.y.**

Mineral: Mineral sözcük anlamı olarak, yer kabuğundan çıkarılan cisim anlamına gelmektedir. (*Lat. mineralis.*)²¹. Mineraller jeo-kimyasal süreçler sonucu oluşan, belirli kimyasal bileşime ve kristal yapılara sahip, yer kabuğunun katı bileşenleridir²².

Mineralog: Mineraloji ile uğraşan bilim insanı, mineralbilimci.

Mineraloji: Jeolojinin bir alt disiplini olan mineraloji, mineralleri inceleyen bilim dalıdır²³.

Günümüzde birçok farklı bilim dalının mineraloji bilimi ile ilişkisi söz konusudur. Arkeoloji de bunlardan biridir.²⁴ Mineraloji, arkeolojik malzemenin korunması ve onarılmasında yardımcı olmaktadır.

Mücevher: Genel anlamıyla “mücevher”, çoğunlukla altın, gümüş gibi değerli metallere yerleştirilmiş bir ya da birden fazla değerli taşı içeren üretimlerdir. Ayrıca kesilmiş fakat işlenmemiş değerli taşları ifade etmekte de kullanılır²⁵. Mücevherlerin temel işlevi süslenmedir. Antik Çağ’dan günümüze kadar değerli ve yarı değerli taşların en sık kullanıldıkları alan mücevher yapımıdır.

Petroloji: Petroloji, kayaların kökeni, oluşumu, tarihi, kimyasal bileşimleri bakımından inceleyen ve sınıflandıran bir bilim dalıdır. Petroloji bazen “petrografi” ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılır²⁶. Petrografi, arkeolojik buluntuların malzeme analizleri ve tarihlendirilmelerini kapsayan arkeometri çalışmalarında yardımcı olan bir bilim dalıdır²⁷.

²¹ Morgil, vd., **a.g.e.**, s. 210.

²² Farges, **a.e.**, s. 9; Schumann, **a.y.**

²³ Atakul, vd., **a.e.**, s. 4.

²⁴ Farges, **a.e.**, s. 6.

²⁵ Schumann, **a.y.**

²⁶ Schumann, **a.y.**

²⁷ Sinan Öngen, “Tarihi Yapıların İncelenmesinde ve Restorasyonunda Petrografinin Kayaç Bilim Önemi.” **Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi** , No:14, 2012, s. 39.

Sentetik Taş: Sentetik taşlar yapay değerli taşlardır²⁸. Doğal olarak oluşan değerli taşların fiziksel ve kimyasal özelliklerini taklit ederler²⁹. Sentetik taş üretimi için iyi bir mineraloji ve kristalografi bilgisine sahip olmanın yanında uygun laboratuvar ortamı da gerekmektedir.

Taklit Taş: “İmitasyon taş” olarak da isimlendirilir. Değerli taşların görünüşünü, rengini, efektini taklit ederler fakat sentetik taşlar gibi onların fiziksel ve kimyasal özelliklerini göstermezler³⁰.

Yarı Değerli Taş: Yarı değerli terimi, değerli taşlardan daha az sertlik derecesine ve ticari değere sahip olan taşları tanımlamak için kullanılan, fakat değer azaltan anlamı nedeniyle kullanılması tercih edilmeyen bir terimdir³¹. Yarı değerli taşlar farklı bileşimlere ait mineral grubu (Ametist, topaz, turmalin vb.), kayaç (Örn; lapis lazuli), ve hayvansal ya da bitki kökenli olabilen bazı doğal malzemelerdir (Fildişi, inci, kehribar, mercan)³².

Yarı değerli taş bazen değerli bir taştan daha iyi kalitede ve daha yüksek ticari değerde olabilmektedir. Değerli taşlara göre daha nadir bulunabilen ve yarı değerli sayılan taşlar mevcuttur. Örneğin; aleksandrit, safirden daha yüksek ticari değere sahiptir. Bunun yanı sıra, değerli taş olarak kabul edilen safir, yakut ve zümrüt gibi taşların optik özellikleri iyi kalitede değil ise bu taşlar da yarı değerli taş sayılabilirler³³.

Yukarıda da bahsedildiği gibi değerli ve yarı değerli taş terimlerin uygunluğu tartışmaya açık olsalar da taşların sınıflandırılmasına oldukça uzun zamandır kullanımda olan terimlerdir. Bugün genel olarak, dört değerli taşın (elmas, safir, yakut, zümrüt) haricindekiler yarı değerli taşlar olarak kabul edilmektedir.

²⁸ Farges, **a.e.**, s. 49.

²⁹ Schumann, **a.y.**

³⁰ **A.e.**, s. 10.

³¹ Schumann, **a.y.**

³² Domínguez-Bella, **a.y.**; Farges, **a.e.**, s. 44-45.

³³ Farges, **a.e.**, s. 44.

1.2. Antik Çağ'dan Günümüze Taşları Ayırt Etme Kriterleri

Antik Çağ yazarları bazı değerli ve yarı değerli taşları, günlük hayatta bulunan meyvelerin, sebzelerin ve hayvanların renklerine atıfta bulunarak tanımlamışlardır. Bu nedenle antik kaynak araştırmalarında “yeşil elma”, “pırasa”, “engerek rengi” ne sahip değerli taş tanımlarına rastlayabiliriz³⁴. Örneğin; Plinius’un *prasius* (prase) olarak bahsettiği taşın isminin anlamı Eski Yunanca “pırasa yeşili”dir³⁵. Latince *serpentinus*’tan (serpantin) gelen yılan taşı da isim kökeni itibariyle hayvan rengine atıfta bulunulan taşlar arasındadır³⁶. Hematit, sitrin, yakut ve daha birçok taşın isim kökenleri renk özelliklerinden gelmektedir. Fakat antik yazarların kullanmış oldukları terimler konusunda dikkatli olmak gerekmektedir çünkü günümüzde bilinen taş isimleriyle benzerlik gösterebilirler de Antik Çağ’da taş isimleri tamamen farklı taşları niteleyebilirler. Örneğin; Theophrastos ve Plinius *sapphirus* terimi ile lapis lazuliye de kastetmişlerdir. Hem Diodoros hem de Plinius tarafından *topazos* denilen taş ise esasen peridotur³⁷.

Bazı değerli ve yarı değerli taşların antik kaynaklardaki isimlendirmeleri aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 1.1 : Bazı Değerli ve Yarı Değerli Taşların Antik Kaynaklardaki İsimlendirmeleri

Modern	Antik
Agat- Akik:	<i>αχάτης</i> (akhates), Theophrastos, Peri Lithon , xxxi. <i>Achates</i> , Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 54.
Agat çeşidi?:	<i>Polyzonos</i> ? Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 73.
Ametist:	<i>ἀμέθυσον</i> (amethison), Theophrastos, Peri Lithon , xxx. <i>Amethystus</i> ? Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 40. <i>Paederos</i> , Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 40.

³⁴ Jordi Pérez González: “Gems in Ancient Rome: Pliny’s Vision”, **Scripta Classica Israelica**, Vol. 38, 2019, s. 140.

³⁵ Rapp, **a.e.**, s. 100.

³⁶ Farges, **a.e.**, s. 165.

³⁷ Robert James Forbes, **Studies in Ancient Technology**, Vol. VII, E.J. Brill, Leiden, 1963, s. 89.

	<i>Veneris genam</i> (Venüs'ün gözkapağı), Plinius, Naturalis Historia , xxxvii,40.
Beril:	<i>σμάραγδος</i> (smaragdus) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xxiii. <i>Berullos</i> , Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 20. <i>Smaragdus</i> ? Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 20.
Elmas:	<i>αδάμας</i> (adamas) ? , Theophrastos, Peri Lithon , xix. <i>Adamas</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 15.4.
Firuze-Turkuaz:	<i>Aerizusa</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 37. <i>Bucardia</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 56. <i>Callaina</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 33. <i>Enariste</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 58. <i>Encardia</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 58.
Garnet:	<i>άνθραξ</i> (anthraks) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xviii. <i>Carbunculus</i> ? , Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 25.7.
Heliotrop-Kantaşı:	<i>Heliotropium</i> , Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 60.
Hematit:	<i>αιματίτις'</i> (haimatitis) ? , Theophrastos, Peri Lithon , xxxvii. <i>Haematites</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 37.20.
İnci:	<i>μαργαρίτης</i> (margarites) , Theophrastos, Peri Lithon , xxxvi. <i>Margaritis</i> , Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 6.

Jasper (kırmızı):	<i>αιματίτις'</i> (haimatitis) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xxxvi.
Jasper (sarı):	<i>ξανθή</i> (ksanthe) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xxxvii.
Jasper (yeşil):	<i>ιάσπις</i> (iaspis) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xxvii. <i>πρασίτις</i> (prasitis) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xxxvii. <i>Iaspis</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 37.
Kalsedon:	<i>ιάσπις</i> (iaspis) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xxvii.
Kalsedon (kırmızı):	<i>σαρδιον</i> , (sardion) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xxx.
Karnelyan:	<i>αιματίτις'</i> (haimatitis) ? , Theophrastos, Peri Lithon , xxxvi. <i>Sarda</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 31.
Kehribar:	<i>ήλεκτρον</i> (elektron), Theophrastos, Peri Lithon , xvi. <i>Electrum</i> , Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 12.
Kehribar (altın rengi):	<i>Chryselectrum</i> , Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 12.
Kehribar çeşidi ?:	<i>λνγγούριον'</i> , (lyngourion) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xxviii.
Korindon:	<i>αδάμας</i> (adamas) ? , Theophrastos, Peri Lithon , xix.
Korindon (mor):	<i>Amethystus</i> ? Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 40.
Korindon (sarı):	<i>Chrysopteron</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 32.8.
Kuvars:	<i>ιάσπις</i> (iaspis) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xxvii. <i>κρύσταλλος</i> (kristallos), Theophrastos, Peri Lithon , xxx.
Kuvars (benekli):	<i>Nebritis</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 64.
Kuvars (dumanlı):	<i>Capnias</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 37.9. <i>Chrysolithus</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 43.

Kuvars (kedi gözü):	<i>Leucophthalmos</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 62. <i>Triophthalmos</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 71.12.
Kuvars (pembe):	<i>Anteros</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 40. <i>Iris</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 52.
Kuvars (sarı):	<i>Chrysolithus</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 43.
Kuvars (süt):	<i>Galactitis</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 59.
Kuvars (yeşil):	<i>ομφαξ</i> (omphaks) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xxx.
Kuvars çeşidi?:	<i>Batrachitas</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 55.
Krizokol:	<i>χρυσοκόλλα</i> (khrysokolla), Theophrastos, Peri Lithon , xxvi. <i>Chrysocolla</i> , Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 54. <i>Lapis Amphidanes</i> , Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 54.
Krizopras:	<i>Chrysopteron</i> ? , Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 32.8.
Malahit:	<i>χρυσοκόλλα</i> (khrysokolla) ? , Theophrastos, Peri Lithon , xxxix. <i>Molochitis</i> , Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 36.
Mercan:	<i>κονράλιον</i> (konralion), Theophrastos, Peri Lithon , xxxviii. <i>Curalium</i> , Plinius, Naturalis Historia , xxxii, 11.
Lapis Lazuli:	<i>κυανός</i> (kyanos), Theophrastos, Peri Lithon , xxxi. <i>Sappiris</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 39.
Obsidyen:	<i>λίθος λίπραιω</i> (lithos Lipharaio), Theophrastos, Peri Lithon , xiv.

	<i>Obsianum lapidem</i> , Plinius, Naturalis Historia , xxxvi, 67.
Oniks:	ονύχων (onykhion) ? Theophrastos, Peri Lithon , xxxi.
Opal:	<i>Opalis</i> , Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 21.6.
Plazma:	σμάραγδος (smaragdos) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xxiv.
Prase:	σμάραγδος (smaragdos) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xxiv. <i>Prasius</i> , Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 34.
Topaz:	<i>Topazus</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 9.
Turmalin:	λνγγούριον', (lyngourion) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xxviii. <i>Lychnis</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 29.
Safir:	σάππειρος (sappheiros) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xxxvii.
Safir (sarı):	<i>Chrysolithus</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 42.
Safir (mor):	<i>Hyacinthos</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 41.
Safir çeşidi ?:	<i>Chrysopteron</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 32.8.
Sard:	σαρδιον, (sardion) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xxx. <i>Sarda</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 31.
Sardoniks:	ονύχων (onykhion) ? Theophrastos, Peri Lithon , xxxi. <i>Sardonychem</i> , Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 75.

Serpantin:	<i>πρασίτις</i> (prasitis) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xxxvii. <i>Ophites</i> , Plinius, Naturalis Historia , xxxvi, 43.22.
Yeşim:	<i>ιάσπις</i> (iaspis) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xxvii. <i>Iaspis</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 37.
Yakut:	<i>άνθραξ</i> (anthraks) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xviii. <i>Carbunculus</i> ? , Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 16.
Yakut çeşidi ?:	<i>Lychnis</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 29.
Zirkon (sarımsı beyaz):	<i>Chryselectrum</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 12.
Zümrüt:	<i>σμάραγδος</i> (smaragdus) ?, Theophrastos, Peri Lithon , xxiii. <i>Smaragdus</i> ?, Plinius, Naturalis Historia , xxxvii, 16.

Kaynak: Theophrastos=*Peri Lithon*: **Theophrastus On Stone: Introduction, Greek Text, English Translation, and Commentary**, Çev. Earle R. Caley- John F.C. Richards, Columbus, The Ohio State University, 1956. ; Plinius=*Naturalis Historia*: **The Naturalis Historia of Pliny: Translated with Copious Notes and Illustrations**, Çev. John Bostock-H. T. Riley, Vol. VI, London, Henry G. Bohn, 1857.

Antik Çağ'da taşları tanımlamada en önemli kriter, taşın rengidir. Günümüzde ise doğada bulunan diğer malzemelerden değerli ve yarı değerli taşların ayırt edilebilmesi ve değerlerinin belirlenebilmesi için dikkate alınan üç temel kriter bulunmaktadır. Gelenekselleşmiş bu kriterler, güzellik, dayanıklılık ve nadirliktir³⁸.

Güzellik: Öznel bir kavram olan güzellik, değerli ve yarı değerli taşlar söz konusu olduğunda taşın renk, parlaklık, saydamlık gibi nesnel özelliklerinin kriteridir³⁹. Esasen bu terimle kastedilen taşların görselliğidir.

³⁸ Pshenichnyi, a.y.

³⁹ Domínguez-Bella, a.y.

Güzellik kriteri değerli ve yarı değerli bir taşın kullanıldığı zamandaki moda anlayışıyla paralellik göstermektedir. Örneğin, Minos'tan itibaren Yunan dünyasında kullanılan kalsedonun, MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda İon ve Yunan taşlarının ana malzemesi olma özelliği bulunmaktadır⁴⁰. Zümrüt, opal, inci gibi taşlar da Romalı zevkine hitap eden taşlardır. Antik yazarların bu gibi taşların sahip oldukları özelliklerden övgüyle bahsettikleri fark edilir.

Güzellik kriterini oluşturan etmenlerden biri olan renk, taşa estetik görünümünü ve ticari değerini veren en belirgin özelliğidir⁴¹. Işık emilimine bağlı olarak değişim gösterir⁴².

Parlaklık: Parlaklık taşın yüzeyinden yansıyan ışığın miktarına göre değişiklik göstermektedir ve çeşitlidir⁴³. Örneğin; ışığı geçirmeyen piritin (bir demir sülfürü) metalimsi bir parlaklığı vardır. Kuvars camısı olarak tanımlanan parlaklığa sahiptir. Bunların haricinde yağlı, sedefli, hareli, mumlu gibi parlaklık tanımlamaları da mevcuttur⁴⁴.

Saydamlık: Saydamlık bir malzemedan iletilen ışığın miktarını ifade eden, taşları değerli kılan bir diğer özelliktir⁴⁵. Taşlar saydam (örn; kaya kristali), yarı saydam (örn; alabaster) ve mat taşlar (örn; manyetit) olarak saydamlıkları bakımından çeşitlidirler⁴⁶.

Saydamlık, taşlarda bulunan ve çoğunlukla başka minerallerin mikro kristalleri olan kalıntıların (inklüzyon) ve kusurların oranı ile belirlenir. Bir değerli taş içerisinde ne kadar az mineral kalıntısı ve kusur barındırıyorsa, o oranda değeri artmaktadır⁴⁷.

⁴⁰ Idit Sagiv, **Representations of Animals on Greek and Roman Engraved Gems: Meanings and Interpretations**, Oxford, Archaeopress , 2018, s. 16-17.

⁴¹ Pshenichnyi, **a.g.e.**, s. 1376.

⁴² Farges, **a.e.**, s. 18.

⁴³ Atakul, vd., **a.e.**, s. 30.

⁴⁴ Farges, **a.e.**, s. 22.

⁴⁵ Mukherjee, **a.e.**, s. 371.

⁴⁶ Farges, **a.e.**, s. 21.

⁴⁷ Farges, **a.e.**, s. 48.

Antik Çağ'da da sıklıkla taşların saydamlığından bahsedilmiştir. Örneğin; Plinius'ta saydam ve yarı saydam taşların oluşumuyla ilgili Posidonius tarafından geliştirildiği düşünülen bir teoriye göndermeler vardır. Bu teoriye göre saydam ve yarı saydam taşların hammaddesi toprak parçacıklarıyla doymuş sudur. Söz konusu sıvının atmosferde soğuk ve gaz etkisiyle sıkıştırılması taşlara renk ve sertliklerini vermiştir⁴⁸.

Dayanıklılık: Dayanıklılık kriteri, değerli taşlar için önemli bir gereklilik olan, taşın yüzeyinin dış müdahaleler sonucu kırılmaya karşı gösterdiği direnç, yani sertlik özelliklerini kapsamaktadır⁴⁹. Nitekim bir değerli taşın işlenebilmesi ve uzun yıllar boyunca görünümünü koruması için dış etkenlere karşı dayanıklı olması gerekmektedir.

Değerli taşların sertlikleri genellikle 19. yüzyılda mineralog Friedrich Mohs tarafından geliştirilen Mohs sertlik skalasına göre belirlenmektedir. Bu skala minerallerin çizilme direncini, sert bir mineralin kendisinden daha yumuşak bir minerali çizme kabiliyetini ve bazı yardımcı malzemelerle çizilebilmelerini ölçmektedir⁵⁰. Bu yardımcı malzemeler, tırnak (sertlik derecesi 2.5), doğal altın, gümüş, bakır (sertlik dereceleri 2.5-3), bronz (sertlik derecesi 4), cam ve çelik (sertlik derecesi 5.5) ve tavllanmış çelik (sertlik derecesi 6.5) olup, minerallere olan dirençleri ölçüt alınmaktadır. Örneğin, skalada sertlik derecesi 5 olan apatit cam ya da çeliği çizemeyecektir⁵¹.

Mohs skalasında sertlik, yumuşaktan sertte doğru 1-10 arasında derecelendirilmiştir. En yüksek sertlik derecesi elmasa aittir. Bu elmasın diğer tüm mineralleri çizbildiğini göstermektedir⁵².

⁴⁸ John F. Healy: "Pliny the Elder and Ancient Mineralogy", **Interdisciplinary Science Reviews**, Vol. 6-2, 1981, s. 172.

⁴⁹ Pshenichnyi, **a.y.**

⁵⁰ Atakul, vd., **a.e.**, s. 26.; Mukherjee, **a.y.**

⁵¹ Farges, **a.e.**, s. 24-25.

⁵² **Gemoloji Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi**, s. 106.

“Bu ölçek her ne kadar pratik olsa da sertlik aralıklarını hassas olarak veremez: 1’den 4’e kadar düzeyler arasındaki sertlik farkı görece azdır ama korindon (9) ile elmas (10) arasındaki sertlik farkı çok büyüktür”⁵³.

Tablo 1.2 : Mohs Sertlik Skalası

Mineraller	Mohs sertliği	Mutlak Sertliği
Talk	1	1
Jips	2	2
Kalsit	3	14
Fluorit	4	21
Apatit	5	48
Feldspat	6	72
Kuvars	7	100
Topaz	8	200
Korindon	9	400
Elmas	10	1500

Kaynak: Swapna Mukherjee, **Applied Mineralogy: Applications in Industry and Environment**, Dordrecht, Capital Publishing Company, 2011, s. 373.

Sertlik derecesi 7 ve üzeri olan taşlar (örn; elmas, kuvars, safir, topaz, zümrüt vb.) dayanıklı değerli taşlar olarak kabul edilmektedir⁵⁴. Bu taşlar camı çizibilme özelliğine sahiptir. Sertlik derecesi 1 olan talk ve 2 olan jips tırnak ile, sertlik derecesi 3 olan kalsit bakır para ile, sertlik derecesi 4 olan fluorit ve 5 olan apatit eğe ile, 6 olan feldspat ise çelik ile çizilebilmektedir⁵⁵.

Nadirlik: Nadirlik özelliği; bir taşın ulaşılabilirliğinin güçlüğü, doğada az miktarda bulunmasını ifade etmektedir. Değerli taşların ticari değeri üzerinde bu özelliğin doğrudan etkisi vardır. Örneğin; doğada renksiz elmaslardan daha nadir bulunan kırmızı, mavi, pembe, sarı, yeşil renkli elmasların değeri, renksiz elmaslardan çok daha fazladır⁵⁶.

⁵³ Farges, a.e., s. 25.

⁵⁴ Mukherjee, a.e., s. 374.

⁵⁵ Morgil, vd., a.g.e., s. 212.

⁵⁶ Farges, a.e., s. 47-48.

Nadir bulunan bir taş sahibine bireysellik ve saygınlık duygusu verir⁵⁷. Bu sebeple tarih boyunca değerli bir taş, mücevhere sahip olmak insanlar için büyük önem arz etmiştir.

Değerli bir taşta aranan tüm bu özelliklerin haricinde, taşın saflığı, biçimlendirilmeye uygunluğu, tek ve iri kristal olması, taşınabilmesi gibi unsurlar da taşın değerini arttırmaktadır⁵⁸.

1.3. Antik Çağ'dan Günümüze Taşların Sınıflandırılması

Antik Çağ'da, değerli ve yarı değerli taşların sınıflandırılmasında eril ve dişil olarak cinsiyete dayalı bir sınıflandırma yapılmıştır. Antik yazarlar taşların parlaklığına, rengine ve saydamlığına dayalı bu sınıflandırmadan eserlerinde söz etmişlerdir. Örneğin; Plinius *carbunculus* olarak bahsettiği taşın on iki çeşidini tanımlarken bunları erkek ve dişi olarak ayırmıştır. Erkek olarak sınıflandırdığı taşları parlak, dişi olarak sınıflandırdığı taşları ise mat olarak tanımlamıştır⁵⁹. Yazar, *sarda* olarak bahsettiği taşı tanımlarken de erkek olan taşın dişi olandan daha çekici bir parlaklığa sahip olduğunu söylemiştir⁶⁰.

Theophrastos, *sardion* olarak isimlendirdiği taşın yarı saydam ve koyu renge sahip olanına erkek, yarı saydam ve daha kırmızı olan türüne dişi demiştir. *Lyngourion* olarak isimlendirdiği taşlar için de dişi olanın diğerinden daha şeffaf ve daha sarı görüldüğünü belirtmiştir⁶¹. Anlaşıldığı üzere Antik Çağ'da taşlar çoğunlukla fiziksel özelliklerine dikkat edilerek sınıflandırılmıştır⁶².

Sınıflandırmada kullanılan parlaklık kriterinin yanı sıra taşların en dikkat çekici fiziksel özelliği renkleridir. Bu nedenle Antik Çağ'da taşların

⁵⁷ Domínguez-Bella, a.y.

⁵⁸ M. Vieil, vd.; "Opal ve Genel Özellikleri", 5. Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu, İzmir, 13-14 Mayıs 2004, s. 328.

⁵⁹ Plinius, *Naturalis Historia*, xxxvii, 25.7, s. 420-422.

⁶⁰ Plinius, *Naturalis Historia*, xxxvii, 31, s. 425-426.

⁶¹ Theophrastos, *Peri Lithon*, 30-31, s. 52.

⁶² Healy, a.y.

sınıflandırılmasında ilk dikkate alınan özellik olmuştur. Fakat antik yazarların, günümüzde de bilinen bazı değerli ve yarı değerli taşlar üzerine yapmış oldukları tahminlerin doğruluğu bize Antik Çağ insanlarının taşlar hakkında, onların sahip oldukları renklerden daha fazlasını bildiklerini göstermektedir. Yunanlar ve Romalılar mineraller, değerli taşlar ve metaller hakkında yaptıkları gözlemler sonucu deneyim kazanmışlardır⁶³. Böylelikle Greko-Romen kültürü, çeşitli değerli ve yarı değerli taşları sınıflandırmayı başarmıştır⁶⁴.

Antik Çağ'da yapılan bu tür sınıflandırmaların sınırlı bir mineraloji bilgisiyle yapıldığını unutmamak gerekir. Bazen yazarların değerli ve yarı değerli taşların özellikleri hakkında birtakım farkındalıklarının olduğu bellidir, yine de bunların kaynağının deney ve gözlemler mi yoksa rastgele geliştirilmiş teoriler mi olduklarını belirlemek zor olduğundan şüpheyle yaklaşmak gerekmektedir. Yine de söz konusu çalışmaların, Theophrastos örneğinde olduğu gibi kendilerinden sonraki çalışmalar için bir temel oluşturdukları gerçeği de göz ardı edilemez.

Aristoteles'in öğrencisi olan Theophrastos' un eseri *ΠΕΡΙ ΛΙΘΩΝ* (Taşlar Üzerine/ *De Lapidibus*) minerallerle ilgili bilimsel bir incelemedir⁶⁵. Yazar, yerde oluşan maddelerin kaynaklarını su ve toprak olarak göstermiştir. Yunan filozof, "Metaller, taşlar ve topraklar" başlığı altında on altı mineral çeşidini tanımlamış ve sınıflandırmıştır⁶⁶.

⁶³ Healy, **a.g.e.**, s. 170.

⁶⁴ Pérez González, **a.y.**

⁶⁵ Lesbos (Midilli) adasında dünyaya gelen Theophrastos (MÖ 372- 287), Hellenistik Dönem'de yaşamış olan bir Yunan filozofudur. Atina'da Aristoteles'in öğrencisi olmuş ve onunla çalışmıştır. Üretken bir yazar olan filozof, çeşitli konularda incelemeler yazmıştır. Bunlardan biri olan *Peri Lithon*, Orta Çağ boyunca mineral araştırmacıları için önemli bir referans olarak kalmıştır. Kendisinin tanımladığı on altı mineral, mineral biliminin temelini oluşturmuştur. Modern bilim, *Peri Lithon*'un Theophrastos'un bir öğrencisinin notları olduğuna dair bir teori ileri sürmüştür. Eser, değerli ve yarı değerli mineralleri anlatan bölümlerden oluşmaktadır. Taşların boyutu, rengi, sertliği , doğada oluşumları gibi özelliklerine dikkat çeker fakat nadiren yaşadığı dönemde taşlara atfedilen doğaüstü özelliklere de kısaca değinir. Büyük İskender'in fetihleriyle birlikte yeni değerli ve yarı değerli taşlarla tanışan Yunanlardan biri de Theophrastos'tur. Antik yazar bu sayede Küçük Asya (Asia Minor), Mısır, Nubia ve Basra Körfezi'nden gelen mineralleri tanımlamıştır. **Bkz.** Rapp, **a.e.**, s. 6-7.

⁶⁶ Healy, **a.g.e.**, s. 171.

Theophrastos'un mineraller hakkındaki bilgilerinden yararlanan Antik Çağ yazarlarında biri de Plinius'tur⁶⁷. Minerallerin oluşumu konusunda Aristoteles ve Theophrastos haricinde eserleri günümüze ulaşmayan birçok Yunan filozofunun da bilgilerinden yararlanmıştır⁶⁸. Değerli ve yarı değerli taşlar hakkında çağının en kapsamlı eserini yazan Yaşlı Plinius' un (*Naturalis Historia*, 37. kitap), sınıflandırma yönteminde taşlar isimlerini renklerinden, vücudun bazı bölümlerinden, bulundukları yerlerin isimlerinden ve hayvan isimlerinden almıştır.

Değerli mineralleri ve kayaları sınıflandırma çabası gösteren antik yazarlardan bir diğeri de Agricola'dır. Agricola'nın sınıflandırmasında dikkate aldığı kriterler ise; renk, ağırlık, şeffaflık, parlaklık, tat, koku, biçim, doku, sertlik, ufalanabilirlik, pürüzsüzlük, çözünürlük, kırılgenlik gibi fiziksel özelliklerdir⁶⁹.

Günümüzde ise değerli ve yarı değerli taşların çeşitli özelliklerine göre mineralog ve gemologlar tarafından birçok farklı şekilde sınıflandırılması yapılmıştır.

Değerli ve yarı değerli taşların çoğunluğu minerallerdir. Minerallerin sınıflandırılmasında ise en çok kimyasal yapılarına göre yapılan sınıflandırılma tercih edilmektedir⁷⁰.

Tablo 1.3: Minerallerin Kimyasal Yapılarına Göre Sınıflandırılması

1. Elementler	Altın, Bakır, Elmas
2. Sülfürler	Pirit
3. Holojenürler	Fluorit
4. Oksitler ve Hidroksitler	Kuvars, Spinel
5. Karbonat ve Nitratlar	Kalsit, Malahit
6. Boratlar	Boraks

⁶⁷ Yaşlı Plinius olarak bilinen Gaius Plinius Secundus (MÖ 23-MS 79), İtalya Como'da dünyaya gelmiş Roma'lı yazardır. Önceleri İmparator Nero ve Vespasianus emri altında çalışan bir devlet görevlisiydi. Daha sonraları doğa gözlemlerine olan ilgisi ona, *Naturalis Historia* eserini yazdırmış ve MS 77 de tamamladığı bu eseri Vespasianus'un oğlu Titus'a adamıştır. *Naturalis Historia* otuz yedi kitaba ayrılmıştır ve mineraloji tarihi açısından bu çalışmanın en önemli bölümleri 33. ve 37. kitaplar arasındadır. Çalışma, değerli ve yarı değerli taşların anlatıldığı 37. kitap ile sona ermektedir. Ayrıntılı bilgi için **Bkz.** Rapp, **a.e.**, s. 8-9.

⁶⁸ Healy, **a.g.e.**, s. 172.

⁶⁹ Forbes, **a.e.**, s. 88.

⁷⁰ Morgil, vd., **a.g.e.**, s. 210.

7. Sülfatlar, Kromatlar, Molibdatlar ve Tungstatlar	Apatit
8. Fosfatlar, Arseniyatlar ve Vanadatlar	Jips
9. Silikatlar	Beril, Olivin, Turmalin
10. Organik Mineraller	Kehribar, Karbon, Reçine

Kaynak: François Farges, **Mineraller ve Değerli Taşlar**, Çev. Dr. Reşat Uzmen, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2020, s. 14-15.; İnci Morgil, vd.: “Kimya Eğitiminde Mineraller Konusunun Önemi”, **Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, No: 12, 2000, s. 210.

Mineraloglar tarafından tercih edilen bir diğer sınıflama değerli taşların atom dizilişleri ve kristal yapılarına göre yapılan sınıflamadır⁷¹.

Tablo 1.4 : Değerli Taşların Atom Dizilişlerine ve Kristal Yapılarına Göre Sınıflandırılması

Amorf	Kristal
Düzenli bir iç atomik yapısı ve karakteristik bir şekli yoktur.	Düzenli bir iç atomik yapıya sahiptir ve geometrik bir forma sahiptir.
Cam, kehribar, yeşim taşı (jade), opal amorf malzemelerdir.	Diğer değerli taşların hepsi kristal yapıya sahiptir.

Kaynak: Swapna Mukherjee, **Applied Mineralogy: Applications in Industry and Environment**, Dordrecht, Capital Publishing Company, 2011, s. 367.

Gemologlar değerli ve yarı değerli taşları sadece kimyasal özelliklerine değil oluşumunu, işlenmesini, kullanımını ve ticari değerlerini ve hatta taşların geçirmiş olabileceği bakım işlemlerini de göz önünde bulundurarak çeşitli yöntemlerle sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmaların içerisinde en çok kullanılan taşların ticari değerlerine göre yapılan “değerli” ve “yarı değerli” sınıflandırmasıdır.

Tablo 1.5 : Gemolojide Değerli ve Yarı Değerli Taşların Sınıflandırılması

Sınıflandırma Yöntemi	Sınıflandırma
Köken	Doğal (mineral, kayaç, organik)- Sentetik (laboratuvar taşları, yapay değerli taşlar)
Kesim	Faset- Kabaşon
Endüstri	Elmas- Renkli taşlar
Geleneksel	Değerli- Yarı Değerli
Kullanıcı Tercihi	Koleksiyon Parçası- Mücevher Ögesi

⁷¹ Mukherjee, a.e., s. 367.

Taşın Gördüğü İşlemler	Taşların görmüş olduğu ısı işlemler ve kimyasal işlemler; ağartma, kaplama, dolgu, boyama vb.
------------------------	---

Kaynak: Swapna Mukherjee, **Applied Mineralogy: Applications in Industry and Environment**, Dordrecht, Capital Publishing Company, 2011, s. 367; **A.g.e.**, s. 390.

Verilen örneklerden de anlaşılabilirce üzere, taşların sınıflandırılması konusunda tercih edilen ortak bir sınıflandırma yoktur. Antik Çağ'da yazarların kendi jeolojik çalışmaları ve doğa gözlemlerinden edinmiş oldukları bilgilerle oluşturmuş oldukları sınıflandırmalar görülmektedir. Modern bilimlerde ise taşların sınıflandırılması her bilim dalının kendi literatürüne göre oluşturulmuştur.

1.3.1. Değerli Taşlar

Değerli taşlar, ticari değerlerine göre gelenekselleşmiş bir şekilde değerli ve yarı değerli taşlar olarak sınıflandırılırken, elmas, safir yakut ve zümrüt değerli taşlar sınıfını oluşturmaktadır.

Elmas: Değerli taş denildiğinde şüphesiz akla ilk gelen, yok edilemez gücün simgesi elmadır. Elmas değerli taşların en değerlisidir. Ona ulaşmak için yerin kilometrelerce altına inmemiz gerekmektedir. Elmas kimberlit denilen magmatik kayalarda, yerin 140 ile 200 km derinliğinde, yüksek basınç ve ısı etkisi altında oluşmaktadır. Elmasın göz alıcı parlaklığını bu oluşum koşulları sağlamaktadır⁷².

Elmas ismi Yunanca yenilmez anlamına gelen *ἀδάμας* (adamas) sözcüğünden gelmektedir⁷³. Yunanların *adamas* sözcüğünü yalnızca elmas için değil, aynı zamanda diğer sert malzemeleri tanımlamak için kullanmış olmaları muhtemeldir⁷⁴. *Adamas*'ı Antik Çağ'da ilk kez Homeros'un İliada'sında, Troia savaşçılarından birinin ismi

⁷² Farges, **a.e.**, s. 99.

⁷³ Rapp, **a.e.**, s. 119.

⁷⁴ Jack Ogden, **Diamonds: An Early History of the King of Gems**, New Haven, London, Yale University Press, 2018, s. 24.

olarak görmekteyiz. Asios'un oğlu *Adamas* isminin anlamı yenilmez olmasına rağmen savaşta yenilmektedir⁷⁵.

MÖ 4. yüzyılda Yunan filozof Platon, *adamas*'tan bahsetmiştir. Platon *adamas*'tan altına karışmış ve ateşle çıkarılabilen değerli maddeler olarak söz etmiştir. Gerçekten de elmas altınla bulunabilir fakat nadirdir⁷⁶.

MS 1. yüzyılda yaşayan Antik Çağ yazarı Yaşlı Plinius ise elması yalnızca değerli taşların değil, tüm insan mülkleri arasında en değerli madde olarak tanımlamıştır. Yazara göre elmas, çok az kralın bildiği değerli bir mineraldir.⁷⁷

Plinius, değerli bir taş olmasının yanı sıra elmasın hem biyolojik hem de psikolojik açıdan faydalı özelliklerinden bahsetmiştir. Yazara göre, elmasın zehirlenmelere karşı tıbbi bir gücü bulunmaktadır. Aynı zamanda bu taş korkuyu ve deliliği kalpten atar, yanılsamaları önleyerek insan zihni üzerinde iyi bir etkiye bulunur. Bu nedenle bazı insanların taşta *anankhites* ismini verdiklerini söylemiştir⁷⁸.

Plinius kendi zamanında 6 çeşit elmasın varlığından bahsetmektedir, onun verdiği bilgiye göre bunlardan darı büyüklüğünde olup *cenchros* denileni altın madenlerinde bulunur, "Makedon" çeşidi bir salata tohumu büyüklüğündedir, bakır rengine benzeyene "Kıbrıs", demir gibi parlayan ve diğerlerinden daha ağır olan çeşide ise "Biderit" denir⁷⁹.

Plinius'un bu bölümde bahsettiği yukarıdaki dört taş çeşidi, dayanıklılık özelliklerinden dolayı *adamas* olarak değerlendirilmiş taşlar olmalıdır. Theophrastos'un, Plinius' da olduğu gibi *adamas* terimiyle gerçek elmastan bahsedip bahsetmediği açık değildir fakat bu terimle elmas gibi dayanıklı bir minerali işaret

⁷⁵ Schneider, **a.g.e.**, s. 109.

⁷⁶ Ogden, **a.e.**, s. 24-25.

⁷⁷ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii,15.4, s. 405-408.

⁷⁸ Horst Schneider: "Symbol of Eternity: Diamonds in Ancient Rome- the Adamas Chapter in Pliny's Book on Precious Stones", **Antiquitas Viva: Studia Classica** 2, Latvijas Universitāte Klasiskās filoloģijas katedra Hellēnistikas centrs, Zinātne, 2005, s. 112.

⁷⁹ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii, 15.4, s. 405-408.

etmiş olmalıdır⁸⁰. Gerçek elmas muhtemelen Plinius'un Hint ve Arap olarak isimlendirdiği diğer çeşitlerdir⁸¹.

Hint elması olarak bahsettiği çeşit, şeffaf, altı köşede birleşen yüzleri bakımından kaya kristaline benzer ve bir fındık büyüklüğünde olabilen taştır. Plinius bu taşı tanımlarken kristalografi alanına girdiğinin farkında değildir. Hint elması olarak aktardığı tür oktahedral elmas olabilir⁸².

Plinius'un tanımladığı Hindistan'dan gelen elmasın haricinde Arap olarak isimlendirilen bir başka elmas çeşidi daha vardır. Fakat Arap elmasının, Hint elması ile aynı taş olması mümkündür. Hindistan'dan gelen elmaslar Arabistan üzerinden Roma topraklarına ulaştığı için böyle anılmış olabilir⁸³.

Mohs sertlik skalasındaki en sert mineral olan elmasın değerli taşlar arasında yenilmez olduğu doğrudur, fakat diğer tüm değerli taşlar gibi, gerekli sertliğe sahip yardımcı bir malzeme tarafından (örn; örs, çekiç gibi demir aletler) yüzeyine gelebilecek bir darbeye kırılabilir. Buna karşın, Plinius'a göre bir elmas ne ateşle ne de en iyi çekiç ve örslerle kırılabilir. Onu kırmanın tek yolu üzerine sıcak ve taze keçi kanını dökmektir. Romalı yazar bu uygulamanın icadını tanrılara atfetmektedir⁸⁴. Fakat bir Antik Çağ efsanesi olarak görünen bu uygulamanın, bilimsel bir gerçekliği bulunmamaktadır.

Plinius, elmasın başarıyla kırıldığında, oldukça küçük parçacıklara ayrıldığını ve bunların mücevher oymacıları tarafından çok aranılır olduklarını aktarır. Elmas parçacıklarının demir aletlere yerleştirilerek, en sert malzemeleri oymakta kullanıldıklarını da belirtmektedir⁸⁵. Ayrıca Plinius, elmasın bilinen en sert maddeleri

⁸⁰ Theophrastos, **Peri Lithon**, 19, s. 48.

⁸¹ Schneider, **a.g.e.**, s. 111.

⁸² Healy, **a.y.**

⁸³ Schneider, **a.y.**

⁸⁴ Schneider, **a.g.e.**, s. 111.

⁸⁵ Healy, **a.g.e.**, s. 173.

kolaylıkla kesebildiğini ve bu taşın mıknatısın yanına koyulduğunda mıknatısın demiri çekmesine izin vermediğini söylemiştir⁸⁶.

İşlenmemiş haliyle elmas mücevherlerde görmeye alıştığımız parlaklığından oldukça uzaktır. Taşın parlaklığına ulaşması için doğru bir kesim tekniği kullanılması gerekmektedir. Elmasın kendi tozuyla parlatıldığında eşsiz bir parlaklığa sahip olduğu ise ancak Orta Çağ'da Avrupa'da keşfedilmiştir⁸⁷.

Antik Çağ'da mücevher oymacıları tarafından günümüzde elmasa parlaklığını veren kesim teknikleri bilinmemektedir fakat elmas yine de nadir ve değerli bir taş olarak kabul edilmiştir. Bunun başlıca nedeni yukarıda da bahsedildiği gibi sertliğiyle tüm diğer taşları kesebilme kabiliyeti olmalıdır. Bir başka nedeni ise yenilemez olduğu inancıyla, sahip olan kişiyi kötülüklerden koruma gücünün olduğu düşünülmektedir. Anlaşıldığı üzere Antik Çağ'da elması değerli kılan efsanesidir⁸⁸.

Günümüzde ise elmasın değeri 4C kuralı *Cut* (Kesim), *Carat* (Karat), *Color* (Renk), *Clarity* (Berraklık) ile belirlenmektedir⁸⁹.

Modern Çağ'da bilinen elmas kaynakları Avustralya, Brezilya, Çin, Kanada ve Sibirya'da bulunmaktadır, büyük çoğunluğu ise Afrika'nın orta ve güneyinden gelmektedir. Antik Çağ'da ise elmasın çıkarıldığı tek kaynak Hindistan'dır⁹⁰.

⁸⁶ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii, 15, s. 408.

⁸⁷ Farges, **a.e.**, s. 52.

⁸⁸ Schneider, **a.g.e.**, s. 112.

⁸⁹ Elmas için kullanılan farklı kesim teknikleri mevcuttur. **Bkz.** Atakul, vd., **a.e.**, s. 37.; Elmasla pırlanta aynı taştır fakat kesim özelliklerinden dolayı farklı isimlendirilirler, "Elmasın 57 fasetli özel kesilmiş haline pırlanta denir". **Bkz. Gemoloji Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi**, s. 107. ; Elmasın değerini belirleyen 4C kuralının özellikleri şöyledir; Karat değerli taşların kütle birimidir. Taşların ağırlıklarını ifade eder. Değerli bir taşın fiyatı ağırlığına göre belirlenmektedir. **Bkz.** Farges, **a.e.**, s. 46.; Renk değerli taşların ışık emilimine ve içerdikleri yabancı madde özelliklerine bağlıdır. **Bkz.** Atakul, vd., **a.e.**, s. 28. ; Renksiz elmasların haricinde beyaz, mavi-beyaz, lavanta mavisi, yeşil, sarı, turuncu, pembe, kahverengi, siyah tonlarında olan nadir elmas renkleri mevcuttur. **Bkz.** Rapp, **a.e.**, s. 100. ; Berraklık, değerli taşın temiz bir taş olup olmadığıyla ilgilidir. Temizlikten kasıt, taş içerisinde belirli iz ya da lekelerin var olmamasıdır.

⁹⁰ Atakul, vd., **a.e.**, s. 50-51.; Schneider, **a.g.e.**, s. 108.

Safir: Mohs skalasına göre sertlik derecesi 9 olan safir, korindonun kırmızı renkli olanları hariç diğer tüm çeşitlerini verilen isimdir⁹¹. Safir, elmas gibi magmatik kayalarda ya da bazı metamorfik kayalarda bulunur. Bunların haricinde çakıllardan ve plaser birikintilerinden de safir elde edilmektedir⁹².

Safirin isim kökeni belirsizdir. İbranice *sappir* ya da Sanskritçe *sanipruja* sözcükleri ile ilişkili olabilir⁹³. Safire aynı zamanda “Gökyakut” da denmektedir⁹⁴. Bunun nedeni safir ve yakutun arasındaki tek fiziksel farkın renkleri olmasıdır, kimyasal olarak aynı özellikleri gösterirler⁹⁵.

Antik Çağ yazarlarının *σάππειρος* (sappheiros) olarak bahsettiği safirin, bugün bildiğimiz şeffaf ve mavi renkli olan safirden farklı bir taş olduğu anlaşılmaktadır. Theophrastos safirden, *smaragdus*, *sardion* ve *thraks* gibi küçük ve nadir bulunan, mühür yapımında kullanılan bir taş olarak bahsetmiştir⁹⁶. Ayrıca safirin altın lekeli bir taş olduğunu yazmıştır⁹⁷. Plinius ise safirin masmavi renkli fakat nadir olarak mor renkte bulunabilinen ve saydam olmayan bir taş olduğunu, içinde altın gibi beneklerle parladığını belirtir. Ayrıca taşın sert bir kristal yapısı olduğundan gravür için uygun olmadığını söylemiştir⁹⁸. Görünüşe göre Antik Çağ yazarları tarafından safir ve lapis lazuli taşları karıştırılmıştır. Bu tanımlarda lapis lazuli’den bahsetmiş olmaları güçlü bir ihtimaldir⁹⁹. Bununla birlikte Plinius’un kaynağını Hindistan olarak gösterdiği *chrysolithus* taşı sarı safir olabilir. Etiyopya’dan geldiğini söylediği sümbül- mavi korindona verilen isim- taşının da menşei Hindistan olabilir¹⁰⁰.

⁹¹ **Gemoloji Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi**, a.y.

⁹² Rapp, a.y.

⁹³ Rapp, a.e., s. 116.

⁹⁴ **Gemoloji Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi**, s. 170.

⁹⁵ Atakul, vd., a.e., s. 54.; Charles William King, **The Natural History of Precious Stones and of the Precious Metals**, London, Bell& Daldy, Cambridge, Deighton Bell&Co., 1867, s. 144.

⁹⁶ Theophrastos, **Peri Lithon**, 8, s. 46-47.

⁹⁷ Theophrastos, **Peri Lithon**, 23, s. 50.

⁹⁸ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii, 39, s. 432.

⁹⁹ King, a.e., s. 293.

¹⁰⁰ Rapp, a.y.

Safir mavi ve sarı tonlarda bulunabilir¹⁰¹. Yoğun mavi renkte, koyu renkli olan safirler, açık renkli safirlere göre daha değerli kabul edilmektedir. Hatta mavi safirlerin mor renge yakın olanları, en değerli safirler olarak bilinmektedir¹⁰².

MÖ 1. binyıldan beri mücevherlerde kullanıldığı düşünülen safirin ve bir başka korindon çeşidi olan yakutun kaynakları; Amerika'daki Montana ve Colorado eyaletleri, Avustralya-özellikle siyah safir olarak isimlendirilen özel bir çeşidin kaynağı olarak bilinir-, Burma, Çin, Hindistan, Kenya, Nijerya, Sri Lanka, Tanzanya, Tayland ve Vietnam'dır¹⁰³.

Yakut: Rengini içerdiği krom elementinden alan yakut, kırmızının farklı tonlarında bulunabilen, Mohs skalasında sertlik derecesi 9 ile gösterilen değerli bir taştır¹⁰⁴. Yakutun isim kökeni Latince kırmızı anlamına gelen *rubeus* sözcüğüdür¹⁰⁵. İsmi renginden alan yakut, antik kaynaklarda bu isimle görülmemektedir. Plinius'ta yakut, kırmızı renkli taşları tanımladığı *Carbunculus*'un on iki çeşidinden biri olmalıdır¹⁰⁶.

Theophrastos ise *thraks* denilen, yakılamayan, kırmızı renkli fakat güneşe tutulduğunda yanan bir kömürün rengine sahip, mühür yapımında kullanılan bir taştan bahsetmektedir. Aktardığına göre bu taşların değeri yüksektir, en küçüğünün fiyatı 40 altındır. Kartaca ve Massalia'dan gelen bu taşların haricinde bir de Miletos yakınlarında bulunan köşeli, üzerinde altıgen şekiller olan, şarbon olarak da isimlendirilen dikkat çekici bir taş daha vardır. Theophrastos bu taşın adamasın (elmasın) yapısıyla benzerlik gösterdiğini söylemiştir¹⁰⁷. Theophrastos' un atıfta bulunduğu taşlar yakutun özellikleriyle uyumlu olsa da kesin olarak yakuttan bahsettiğini söyleyemeyiz.

¹⁰¹ Rapp, a.y.

¹⁰² Atakul, vd., a.e., s. 55.

¹⁰³ Atakul, vd., a.e., s. 55-56.

¹⁰⁴ **Gemoloji Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi**, s. 164.

¹⁰⁵ Rapp, a.e., s. 115.

¹⁰⁶ Rapp, a.y.

¹⁰⁷ Theophrastos, **Peri Lithon**, 18-19, s. 48.

Günümüzde en değerli yakutun geldiği kaynak Burma Krallığıdır (Myanmar, Birmanya). Ayrıca ABD, Çin, Kenya, Tanzanya ve Sri Lanka da bilinen yakut yataklarına sahip ülkelerdir¹⁰⁸. Plinius ise bu değerli taşın kaynaklarını Hindistan, Kuzey Afrika, Karia, Etiyopya, Khios, Korinth, Miletos, Orkhomenos, Troizen, Marsilya ve Lizbon olarak belirtmiştir¹⁰⁹.

Zümrüt: Çoğunlukla yeşil ve mavimsi yeşil renk tonlarında, saydam değerli bir taş olan zümrüt, beril grubuna aittir. Rengini krom ve az miktarda bulunan demir içeriğinden almaktadır¹¹⁰. Zümrüt iri kristalli magmatik kayalar haricinde şistlerde ve kireçtaşlarında bulunur¹¹¹.

Eski Yunanca *σμάραγδος* (smaragdus), Latince *smaragdus* sözcüklerinin karşılığı olan zümrüt ismi Sami diline ait bir kelimeden türetilmiş olabilir¹¹². Theophrastos *smaragdus*un mühürlerin kesildiği taşlardan biri olduğunu ve taşın suyun rengini kendi rengi gibi yaptığını söyleyerek, önemli bir özelliğinden bahsetmiştir¹¹³.

Plinius, hiçbir rengin smaragdusun renginden daha hoş olamayacağını söyler. Bu taşın yeşilinden daha yoğun yeşil olan hiçbir şey yoktur. Ayrıca “Birçok insan berillerin doğasının zümrütlerle benzer olduğunu düşünür” diyerek doğru bir noktaya değinmiştir¹¹⁴.

Plinius da *smaragdus* olarak isimlendirdiği 12 farklı taştan bahsetmiştir. Bunların tümünün mineralojik olarak zümrüt olması mümkün görünmemektedir. Plinius diğer yeşil renkli taşları da bu isim altında değerlendirmiştir.

¹⁰⁸ Atakul, vd., a.y.

¹⁰⁹ Rapp, a.y.

¹¹⁰ Atakul, vd., a.e., s. 51-52.

¹¹¹ Farges, a.e., s. 90.

¹¹² Rapp, a.e., s. 101.

¹¹³ Taşların boyutlarının suyun rengini ne oranda değiştireceğini de değinmiştir. Theophrastos’a göre, küçük bir smaragdusun suyun kendine yakın kısmını, orta büyüklükte bir smaragdus suyun az bir miktarını, iri bir smaragdus suyun tamamını kendi taşın rengine benzettiğini söylemiştir. **Bkz.** Theophrastos, *Peri Lithon*, 23-24, s.50.

¹¹⁴ Healy, a.g.e., s. 177.

Plinius’a göre *smaragdus* çeşitlerinden en değerlisi “İskit” olarak isimlendirilen taştır. Bu taş sertliğiyle ön plana çıkar, Plinius’a göre onları delmek mümkün değildir. İkinci *smaragdus* türü Baktria’dandır. Üçüncüsü Mısır’dan gelen *smaragdus*tur. Bahsetmiş olduğu diğer tüm türlerin bakır madenlerinde bulunduğunu ve bu türler arasında en yüksek değer Kıbrıs’tan elde edilen *smaragdusa* ait olduğunu söylemiştir. Bu taşlar denizin rengini andıran renklere sahiptir. Hem saydam hem de parlaktırlar¹¹⁵.

Antik Çağ’da zümrütün gözler üzerinde yatıştırıcı bir etkiye sahip olduğuna, taşın yeşil renginin göze iyi geldiğine inanılmıştır. Theophrastus bu özelliğinden dolayı *smaragdus*u, insanların rahatça bakabilmeleri için yüzüklerine yerleştirdiklerinden bahsetmiştir. Plinius, değerli taş oymacılarının yorgun gözlerini dinlendirmek için zümrüte odaklandıklarını belirtmiştir¹¹⁶. Ayrıca Romalı yazar taşın *smaragdus*un düz bir yüzeye sahip olduğunda nesnelerin görüntüsünü ayna gibi yansıttığını ve bu nedenle İmparator Nero’nun gladyatör dövüşleri izlerken böyle bir *smaragdus* kullandığını söylemiştir¹¹⁷.

Theophrastus ve Plinius’un zümrütün göz sağlığına etkileri hakkında vermiş oldukları bilgilerden, açık mavi ya da yeşil renkli benzer taşların, yazıcılar gibi uzun süre yakın mesafede çalışmak zorunda kalan diğer zanaatkarlar tarafından da kullanılmış olması muhtemeldir¹¹⁸. Zümrüt aynı zamanda sara ve dizanteri tedavisinde kullanılmıştır¹¹⁹.

Antik Çağ’da zümrüt Pakistan’da, Mısırda Kleopatra Madeni’nde, Avusturya Alplerinde ve küçük bir Roma madeninde bulunmaktadır. En eski zümrüt madeni

¹¹⁵ Plinius, *Naturalis Historia*, xxxvii, 17, s. 410-411.

¹¹⁶ Dimitris Plantzos, “Crystals and Lenses in the Graeco-Roman World”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 101, No: 3, Archaeological Institute of America, 1997, s. 460-461.

¹¹⁷ Plinius, *Naturalis Historia*, xxxvii, 16, s. 409.

¹¹⁸ Plantzos, *a.g.e.*, s. 462.

¹¹⁹ Atakul, vd., *a.e.*, s. 52.

Mısır'ın Sikait- Zabara bölgesindeki Kleopatra madenidir¹²⁰. Bu maden Antik Çağ için bilinen tek zümrüt kaynağıdır¹²¹.

Günümüzde Avusturya, Brezilya, Güney Afrika, Hindistan, Kolombiya ve Rusya zümrütün çıkarıldığı yerlerdir¹²². Kolombiya'dan çıkarılan zümrütler en değerli zümrütlerdir. Burada zümrütler damarlar içerisinde kalsit ve pirit ile birlikte oluşmuştur¹²³.

1.3.2. Yarı Değerli Taşlar

Değerli taşların ikinci sınıfını oluşturan yarı değerli taşlar, doğada değerli taşlara göre nispeten daha yaygın görülen, ticari değeri daha düşük olan taşlardır.

Günümüzde tanımlanan yarı değerli taşların büyük bir kısmı Antik Çağ'da da bilinmektedir. Bu taşların özellikleriyle ilgili birçok bilgi aktaran Antik Çağ yazarlarından Plinius, *Naturalis Historia*'nın 37. kitabında toplam 240 değerli ve yarı değerli taş çeşidinden bahsetmiştir¹²⁴.

Yarı değerli taşlardan bazıları sahip oldukları fiziksel ayrıcalıklardan ya da onlara atfedilen manevi değerlerden dolayı, insan yaşamında biraz daha öne çıkmışlardır. Tarih öncesi dönemlerden başlayarak günümüze kadar kullanımda kalan bu yarı değerli taşların kökenleri ve özellikleri aşağıda açıklanmaktadır.

1.3.2.1. İnorganik Taşlar

Agat- Akik: Agat ve akik, kalsedon kuvarsının çeşitleridir. Temelde aynı taşlardır fakat bazı fiziksel özelliklerinden dolayı farklı isimlendirilmişlerdir. Akik

¹²⁰ Rapp, a.y.

¹²¹ Rapp, a.g.e., s. 3.

¹²² Atakul, vd., a.e., s. 53-54.

¹²³ **Gemoloji Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi, a.y.**

¹²⁴ Pérez González, a.g.e., s. 140.

yarı saydam, çok çeşitli renklerde olabilen- kahverengi, kırmızı, sarı, turuncu, siyah, beyaz- bir yarı değerli taştır. Mohs sertliği 7'dir. Agat ise kalsedonun diğer minerallerden etkilenecek, yosunlu, bantlı, dalgalı gibi görünüm almış çeşididir¹²⁵.

“Akik silika açısından zengin magmatik çözeltiilerden oluşur ve taşın renk varyasyonlarının çoğuna demir ve manganez oksitler neden olur”¹²⁶.

Theophrastos taşın isminin elde edildiği yerlerden biri olan *Achates* Nehri'nden geldiğini belirtmektedir¹²⁷.

Akik taşının en erken kullanımı, Mezopotamya'da görülür. Mezopotamya'da süs eşyaları ve aletlerin yapımında kullanılmıştır. Bu aletlerden en bilineni MÖ 3. binyıla tarihlenen ve üzerinde çivi yazısı bulunan akik bir baltadır. Bu yarı değerli taş, Yakın Doğu'nun silindir mühürlerinde kullanılan malzemelerden biridir ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar uzanan süreçte mühürler için kullanımı devam etmiştir¹²⁸. Bantlı akik, Minos Uygarlığında kullanılmıştır, MÖ 6. ve 4. yüzyıllar arasında hem Yunanistan'da hem de Etruria'da popüler olan bir taştır. Sonraki dönemlerde gözden kaybolur¹²⁹.

Akik taşı Antik Çağ'ın tıbbi uygulamalarında kullanılan taşlardan biridir. Zehirli böcek ya da yılan zehirlerine karşı ısırılan yerin üzerine bastırılmak suretiyle kullanılmıştır¹³⁰. Plinius, Sicilya akik taşının örümceklerin ve akrelerin zehirlerine karşı tedavi amaçlı uygulandığından bahsetmiştir. Taşın bu tedavide kullanılmasının kendisi için şaşırtıcı olmadığını, akrelerin Sicilya'nın havasını soluduğu anda ne kadar zehirli olurlarsa olsunlar hemen öldüklerini söylemiştir¹³¹. Plinius ayrıca

¹²⁵ **Gemoloji Değerli ve Yarideğerli Taşlar Bilimi**, s. 57.

¹²⁶ Rapp, **a.y.**

¹²⁷ Rapp, **a.e.**, s. 99.

¹²⁸ Rapp, **a.y.**

¹²⁹ Sagiv, **a.e.**, s. 17.

¹³⁰ Mary Margaret Murphy- H. Allen Curran, “Magic Gems, Minerals, and Fossils”, **Geosciences: Faculty Publications Smith College**, 1977, (Çevrimiçi) https://scholarworks.smith.edu/geo_facpubs/140, 10 Kasım 2022.

¹³¹ Christopher J. Duffin, “The Western Lapidary Tradition in Early Geological Literature: Medicinal and Magical Minerals”, **Geology Today**, Blackwell Publishing Ltd. Vol. 21/2, 2005, s. 60.

Romalıların ilaçları öğütmek için agattan yapılmış havan ve havan tokmakları kullandıklarından bahsetmiştir¹³².

Plinius, Phrygia, Girit, Hindistan, İran, Kıbrıs, Hindistan, Mısır ve Yunanistan'da akik madenciliğine işaret etmektedir¹³³.

Günümüzde bilinen akik kaynakları Almanya, Brezilya, İtalya, Mısır, Uruguay ve Rusya'dadır¹³⁴. Agat taşı ise ülkemizde Kütahya ve çevresinde, Eskişehir ve Ankara illerimizde bulunmaktadır¹³⁵. Bunlardan Ankara'ya bağlı Çubuk ilçesinde bulunan ve ismini buradan alan çubuklu agat ülkemize özgü bir taştır¹³⁶.

Ametist: Ametist kuvars ailesinden, mor ve menekşe renkli olabilen bir yarı değerli taştır.

*“Ametist kristalleri, nispeten düşük sıcaklık ve basınçlarda oluşan hidrotermal damarlarda yaygın olarak bulunur”*¹³⁷.

İsim kökeni Eski Yunanca sarhoş değil anlamına gelen ἀμέθυστος (amethystos) sözcüğüdür¹³⁸. İsim kökeninden de anlaşılabileceği üzere taşın sarhoşluğu engelleyici özelliği olduğuna inanılmıştır. Antik Çağ'da ametistten yapılmış birçok kadeh ve kapların taşın bu özelliği nedeniyle üretilmiş olması muhtemeldir¹³⁹. Taşın aynı zamanda insan zihninden kötü düşünceleri uzaklaştırmak gibi psikolojik bir etkisinin olduğuna inanılmıştır¹⁴⁰.

Ametist yaygın olarak Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluğu'nun erken zamanlarında kullanılmıştır, Arkaik ve Klasik dönemlerde bu taşla sık karşılaşmaz,

¹³² Judy Hall, **101 Power Crystals: The Ultimate Guide to Magical Crystals, Gems, and Stones for Healing and Transformation**, Beverly MA, Fair Winds Press, 2011, s. 20.

¹³³ Rapp, **a.y.**

¹³⁴ Atakul, vd., **a.e.**, s. 80.

¹³⁵ H. Haluk Selim, **Türkiye'nin Değerli ve Yarı Değerli Mücevher Taşları**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2015, s. 34-38.

¹³⁶ Atakul, vd., **a.e.**, s. 17.

¹³⁷ Rapp, **a.e.**, s. 95.

¹³⁸ Atakul, vd., **a.e.**, s. 75.

¹³⁹ Atakul, vd., **a.e.**, s. 76.

¹⁴⁰ Murphy-Curran, **a.y.**

Minos'ta ise oldukça azdır¹⁴¹. Plinius, ametistin bazı büyümlü özellikleri olduğundan da bahsetmiştir. Belki de sahip olduğu düşünülen bu doğaüstü özelliklerinden dolayı ametist Antik Çağ'da diğer kuvars çeşitleri kadar sıklıkla değilse de mücevherlerde kullanılmış yarı değerli taşlardan biridir.

Plinius, büyücülerin ametist üzerine güneş ve ayın isimlerini yazıp *cynocephalus* (bir hayvan türü) tüyleriyle birlikte boyuna asıldığında tüm zararlı büyümlere karşı bir koruyucu görevi üstlendiğini söylediklerinden bahsetmiştir. Ametistin kralların huzuruna kabulü sağlamaya yardımcı olduğuna inanılmıştır. Taşın inanılan bir diğer büyümlü özelliği ise, bazı dualarla birlikte kullanıldığında dolu ve çekirge saldırılarını önlediğidir¹⁴².

Theophrastos' un *ἀμέθυσσον* (ametison) olarak bahsettiği taşın, günümüzde bilinen ametistle aynı taş olduğu açıktır. Taşın kaya kristali ve sardion gibi bazı kayaların kesildiğinde bulunduğunu söylemiştir¹⁴³. Yazar, ametistin renginin şarap rengi olduğunu belirtmiştir¹⁴⁴. Plinius, taşın renginin solduğunda şarap rengini aldığını söylemiştir¹⁴⁵.

Ametist gibi menekşe ve mor renge sahip olan taşların hipofiz beziyle etkileşime geçtiği düşünülmüştür. Metabolizma düzenleyici ve vücudun arınmasını sağlayan iyileştirici özellikleri olduğuna inanılır¹⁴⁶.

Plinius ametist kaynaklarını Petra olarak bilinen Küçük Ermenistan, Mısır, Galatia, Thasos ve Kıbrıs olarak belirtmiştir. Bunlardan Thasos ve Kıbrıs'ta bulunanlar düşük kaliteli taşlardır¹⁴⁷.

¹⁴¹ Spier, a.y.

¹⁴² Plinius, *Naturalis Historia*, xxxvii, 40, s. 432-434.

¹⁴³ Theophrastos, *Peri Lithon*, 30, s. 51.

¹⁴⁴ Theophrastos, *Peri Lithon*, 31, s. 52.

¹⁴⁵ Plinius, *Naturalis Historia*, xxxvii, 40, s. 433.

¹⁴⁶ Hall, a.y.

¹⁴⁷ Plinius, *Naturalis Historia*, xxxvii, 40, s. 432-434.

Plinius ametistin dört çeşidi bulunduğundan ve bunlardan en iyisinin Hindistan'dan geldiğini söylemiştir. Yazara göre, bu taşlar morun en güzel renginde olup Hindistan halkı bu renge *socon*, taş ise *socondion* ismini vermişlerdir. Arabistan yakınlarından gelen *sapenos* isimli bir taş daha ametist çeşitlerine eklenmiştir. Plinius, bazı insanların ametiste *paederos* ya da *anteros* ismini verdiklerini fakat birçok insan tarafından “*Venüs’ün gözkapığı*” olarak bilindiğini söylemiştir. Bu isimlendirmenin taşın rengine ve görünümüne uygun olduğunu düşünmüştür¹⁴⁸.

Günümüzde ise ametist kaynakları ABD, Madagaskar, Rusya’nın Ural Dağları, Seylan Adasında bulunmaktadır¹⁴⁹.

Aquamarin: Beril grubundan olan aquamarin sertlik derecesi 7,5-8 arasında değişen, saydam yarı değerli bir taştır. Rengi mavi, mavi-yeşil tonlarındadır¹⁵⁰.

Aquamarin ismi denizin suyu anlamına gelen Latince *aqua marina* tamlamasından gelmektedir¹⁵¹.

Diğer birçok değerli ve yarı değerli taş çeşidi gibi ismini sahip olduğu renkten alan aquamarin, Antik Çağ insanının beğenisine hitap eden, uzun yıllar boyunca kullanımda kalan yarı değerli taşlardan biridir. Denizcilerin taşı olarak bilinir. Denizin mavi-yeşil rengine sahip olan bu taşın denizcilere şans getirdiğine inanılmış ve kaptan olmayı hak eden kişilere hediye edilmiştir¹⁵². Roma İmparatorluk Dönemi’nde mide rahatsızlıklarına ve deniz tutmasına iyi geldiğine inanılmıştır¹⁵³.

Plinius, aquamarin kaynaklarını Hindistan ve Ural Dağları olarak bildirmiştir¹⁵⁴.

¹⁴⁸ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii, 40, s. 432-434.

¹⁴⁹ Atakul, vd., **a.e.**, s. 76.

¹⁵⁰ **A.e.**, s. 72.

¹⁵¹ **Gemoloji Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi**, a.y.

¹⁵² **Gemoloji Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi**, s. 72.

¹⁵³ Rapp, **a.e.**, s. 102.

¹⁵⁴ Rapp, **a.e.**, s. 101.

Günümüzde bilinen akuamarin yatakları ise ABD, Brezilya ve Rusya'da bulunmaktadır¹⁵⁵.

Azurit: Azurit sertlik derecesi 3.5- 4 arasında olan, mat ve yarı saydam olarak bulunabilinen bir bakır mineralidir¹⁵⁶. Antik Çağ'da duvar resimlerinde pigment olarak kullanılmıştır. Neme maruz kaldığında kimyası değişime uğramaktadır bu nedenle pigmentin kullanımı ilerleyen dönemlerde bırakılmıştır¹⁵⁷.

Azurit, malahit, krizokol gibi bakır mineralleri Antik Çağ'da duvar resimlerinin haricinde kozmetik ürünlerinde de kullanılmışlardır. Plinius'un saçları ve kirpikleri beslemek için Armenia'dan geldiğini söylediği mavi pigment muhtemelen azurittir¹⁵⁸.

Beril: Beril sertlik derecesi 7,5-8 arasında olan, saydam ve yarı saydam olarak bulunabilinen, camsı ve reçinemsî olmak üzere değişken bir parlaklığa sahip, yarı değerli bir taştır¹⁵⁹. Çimen yeşili renge sahip olan çeşidine zümrüt, deniz mavisi renkte olanına Aquamarin, açık yeşil, mavi, mor, sarı renkli ya da renksiz olanlarına ise Beril adı verilmektedir¹⁶⁰.

Antik Çağ'da beril gibi mavi- yeşil tonlarındaki taşların doğaüstü güçlerle bağlantılı olduğu düşünülmüştür¹⁶¹. Büyülü tıbbi taşlardan bahsedilen *Kyranides* isimli eserde bu bağlantıya ilişkin ilginç bir reçete yer almaktadır;

*“Bir berilin üzerine karga, karganın pençelerinin altına da bir yengeç oyun, sonra bir selvi dalının altına biraz kuş kalbi ve yengeçten bir parça koyun. Bu şekilde hazırlanan taşı nasıl isterseniz öyle giyin”*¹⁶².

¹⁵⁵ **Gemoloji Değerli ve Yarideğerli Taşlar Bilimi, a.y.**

¹⁵⁶ Farges, **a.e.**, s. 85.

¹⁵⁷ Susan Robinson, “From Minerals to Art”, **Rocks& Minerals**, Vol. 74, No: 5, 1999, s. 329.

¹⁵⁸ Rapp, **a.e.**, s. 213.

¹⁵⁹ Farges, **a.e.**, s. 90.

¹⁶⁰ Atakul, vd. **a.e.**, s. 51.

¹⁶¹ Hall, **a.y.**

¹⁶² Duffin, **a.y.**

Berilin isim kökeni Eski Yunanca *beryllos* sözcüğüdür ve denizin çarpıcı mavi-yeşil rengi anlamına gelmektedir¹⁶³. Plinius, berili tanımlarken zümrütle aynı doğaya sahip olduklarını ya da en azından benzer olduklarını söyleyerek, doğru bir noktaya değinmiştir. Berilin ana kaynağını Hindistan olarak göstermiş ve nadiren başka yerlerde bulunduğunu eklemiştir¹⁶⁴.

Günümüzde önemli beril yatakları Almanya, Avusturya, İrlanda olarak bilinmektedir¹⁶⁵. Ülkemizde ise Kütahya ve Manisa illerimizde pegmatitler içerisinde beril oluşumları mevcuttur¹⁶⁶.

Firuze: Turkuaz olarak da bilinen firuze taşı sertlik derecesi 5-7 arasında değişen, su yeşili, mavi-yeşil ve en değerli rengi olan gök mavisine kadar çeşitli renk tonlarında bulunan yarı değerli bir taştır. Saydam ve yarı saydam olarak bulunur ve balmumu parlaklığına sahiptir¹⁶⁷. Bu taş bakır ve alüminyum bakımından zengin ve oksitlenmiş kayalarda oluşmaktadır¹⁶⁸.

Turkuaz taşının isim kökeni Fransızca Türk anlamına gelen *Turc* sözcüğüdür¹⁶⁹. Fransızca *pierre turquoise*, Türk taşı anlamına gelmektedir¹⁷⁰. Plinius'un bahsettiği bazı yeşil taşlar turkuaz olabilir fakat lapis lazuli ile turkuaz arasında karışıklık yaptığı da görülmektedir¹⁷¹.

Günümüzde bilinen firuze yatakları arasında Avustralya, Belçika, Çin, Fransa, İran, Kazakistan ve Mısır bulunmaktadır¹⁷².

¹⁶³ Atakul, vd., a.e., s. 51-52.; **Gemoloji Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi**, s. 110.

¹⁶⁴ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii, 20, s. 414-415.

¹⁶⁵ Atakul, vd., a.e., s. 53.

¹⁶⁶ **Gemoloji Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi**, s. 76.

¹⁶⁷ Atakul, vd., a.e., s. 80; Farges, a.e., s. 180.

¹⁶⁸ Farges, a.y.

¹⁶⁹ Atakul, vd., a.e., s. 81.

¹⁷⁰ **Gemoloji Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi**, s. 196.

¹⁷¹ Rapp, a.e., s. 114.

¹⁷² Farges, a.y.

Garnet: Garnet sertlik derecesi 7-7,5 arasında değişen, çok farklı renklere sahip, saydamlık bakımından saydamdan donuğa kadar değişiklik gösteren, magmatik ve başkalaşım kayaçlarında oluşan yarı değerli bir taştır¹⁷³. Renksiz olarak da bulunabilen taş, beyaz, kahverengi, kırmızı, pembe, sarı, siyah ve yeşilin tonlarında olabilmektedir¹⁷⁴.

Garnetin isim kökeni Latince nar çiçeği anlamına gelen *granatum* sözcüğüdür¹⁷⁵. Plinius, kırmızı taşları genel anlamda *carbunculus* olarak isimlendirdiğinden, garnet de bu taşlardan biri olabilir¹⁷⁶.

Garnet, Mısır'ın Doğu Çölü'nde bulunan bir yarı değerli taştır ve Hanedan Öncesi dönemden beri bu coğrafyada kullanılmıştır. Yunan dünyasının garnetle tanışması Büyük İskender'in seferleri sonrasında gerçekleşmiştir. Hellenistik dönem ve Roma İmparatorluk döneminde kullanımı görülmektedir¹⁷⁷. Özellikle Hellenistik Dönemde gözde bir yarı değerli taş olarak kullanılmıştır¹⁷⁸. Hellenistik krallıklardan biri olan Ptolemaioslar döneminde Mısır'da garnetin yaygın şekilde kullanımı görülmektedir. Garnet ayrıca Doğu Roma İmparatorluğu' nun atölyelerinde de kullanılmış olan bir taştır¹⁷⁹.

Garnetin bir çeşidi olan koyu kırmızı ve kahverengimsi kırmızı tonlarında olan Almandin taşının kaynağı Plinius'un da aktardığı gibi Küçük Asya'daki Alabanda kentidir¹⁸⁰. Günümüzde bilinen Garnet kaynakları ABD, Brezilya, Fransa, Hindistan, İtalya, Madagaskar, Seylan, Tanzanya, Ural ve Zambiya'dır¹⁸¹.

Heliotrop/Kantaşı: Jasperin yeşilimsi renkte kırmızı demir oksit lekeleri içeren bir çeşididir. *Heliotrope* olarak da bilinen kantaşı Yunanca “güneşin dönüşü”

¹⁷³ A.e., s. 108.

¹⁷⁴ Rapp, a.e., s. 102.

¹⁷⁵ Farges, a.y.

¹⁷⁶ Rapp, a.e., s. 103.

¹⁷⁷ Rapp, a.e., s. 102-103.

¹⁷⁸ Spier, a.e., s. 5.

¹⁷⁹ Sagiv, a.e., s. 18.

¹⁸⁰ Rapp, a.e., s. 102.

¹⁸¹ Farges, a.y.

anlamına gelir¹⁸². Yara üzerine konulduğunda kan akışını durdurma özelliği bulunmaktadır¹⁸³.

Hematit: Bir demir oksit olan Hematit, sertlik derecesi 5-6 arasında olan, siyah ve kızıla çalan kırmızı renk tonlarında, saydam olmayan, mat, metalimsi ve toprak kırmızısı parlıtya sahip yarı değerli bir taştır¹⁸⁴. Dünya üzerinde yaygın olarak bulunan hematit, hidrotermal metal yataklarında ve metamorfik tortullarda bulunur¹⁸⁵.

Hematit, insanoğlunun tanıdığı en eski minerallerden biridir. Tarih öncesi dönemlerden beri pigment olarak kullanımı bilinmektedir. Önemli bir boya pigmenti olmasının yanı sıra boncuk üretiminde, mühür ve tılsım yapımında çağlar boyunca kullanılmıştır. Hematit aynı zamanda ölü hediyeleri arasında görülen yarı değerli taşlardan biri olup, Antik Mısır'ın mezar buluntuları arasında karşımıza çıkmaktadır. Antik Çağ değerli taş işçiliğinde en çok tercih edilen malzemelerinden biridir¹⁸⁶.

Hematitin isim kökeni Eski Yunanca *haimatitis* sözcüğüdür. Renginden dolayı bu isimle anılan taşın Theophrastos kurumuş kan renginde olduğunu, katı dokulu ve donuk bir renkte olduğunu söylemiştir¹⁸⁷.

Plinius, hematitin yarı değerli bir taş olarak kullanımından çok taşın tıbbi faydaları hakkında açıklamalarda bulunmuş ve ilaç olarak kullanımına dair bazı reçeteler vermiştir. Bunun nedeni kendi zamanında hematitin mühür ve takılarda nadiren kullanılması olabilir. Hematitin kullanımı Yakın Doğu ve Minos mühürlerinde daha fazladır¹⁸⁸.

Plinius, Hematitin kanlanmış gözler için kullanıldığını, toz olarak içildiğinde kadın akıntılarını kontrol ettiğini, kan kusan hastalara nar suyuyla birlikte verildiğini,

¹⁸² Rapp, **a.e.**, s. 98.

¹⁸³ Murphy-Curran, **a.y.**

¹⁸⁴ Rapp, **a.e.**, s. 115.

¹⁸⁵ Farges, **a.y.**

¹⁸⁶ Rapp, **a.e.**, s.114.

¹⁸⁷ Theophrastos, **Peri Lithon**, 37, s. 53.

¹⁸⁸ Spier, **a.e.**, s. 6.

şarapla birlikte kullanıldığında yılan zehrine iyi geldiğini, mesane hastalıkları için çok etkili bir ilaç olduğunu söylemiştir¹⁸⁹. Plinius, hematitin faydalarını anlatırken Sotacus isimli bir antik yazardan alıntı yapmıştır. Plinius'un aktardığına göre; hematit çeşitlerinden biri olan Etiyopya hematiti pankreas sorunlarında ve yanıkların tedavisinde kullanılır. Ağır ve sert taşlar olan hematit çeşitlerinden *andromadaslar* kan renginde bir sıvı verir ve bu sıvı karaciğer hastalıklarında kullanılır¹⁹⁰.

Yazar ayrıca hematit hakkında madenlerde bulunduğunu ve yandığında taşın renginin çok az belli olduğunu söylemiştir¹⁹¹. Bu yarı değerli taşın kaynağı kendisine göre Afrika ve Arabistan'dır¹⁹².

Günümüzde yaygın olarak bulunan hematitin değerli taş özelliğine sahip olan kristalleri Brezilya, İngiltere, İsveç ve Norveç'te bulunabilmektedir.

Jasper: Kalsedonun bir başka çeşidi olan jasper, saydam olmayan, balmumu parlaklığına sahip, volkanik kayalar içerisinde oluşan yarı değerli bir taştır¹⁹³.

İsim kökeni Latince *iaspis* sözcüğünden türetilmiştir. Bu sözcük Farsça *iashm* ve *jashp* ile Asurca *ashpu* sözcüğüne karşılık gelebilir¹⁹⁴.

Jasper ve çeşitleri Bronz Çağından itibaren Yunan dünyasında görülmektedir. Benekli jasperlerin Minos Uygarlığında ve Klasik Dönemde Yunanistan'da varlığı bilinmektedir. Kırmızı, sarı ve yeşil renkli çeşitleri ise Roma mücevherlerinde tercih edilmişlerdir¹⁹⁵.

¹⁸⁹ Plinius, *Naturalis Historia*, xxxvi, 37.20, s. 362-363.

¹⁹⁰ Plinius, *Naturalis Historia*, xxxvii, 38, s. 432.

¹⁹¹ Plinius, *Naturalis Historia*, xxxvii, 37, s. 430-432.

¹⁹² Rapp, *a.e.*, s. 114.

¹⁹³ Selim, *a.e.*, s. 38.

¹⁹⁴ Rapp, *a.e.*, s. 97.

¹⁹⁵ Spier, *a.e.*, s. 5.

Siyah jasper, altın-gümüş alaşımlarının, altın içeriğini belirlemek için kullanılan bir taş çeşididir. Alaşım bu taşla sürtüldüğünde, taş üzerinde altın içeriğini gösteren bir hat oluşturmaktadır ve bu yöntem yüzyıllar boyunca uygulanmıştır¹⁹⁶.

Jasper büyük kütleler halinde bulunabildiğinden vazolar, sütunlar gibi büyük nesnelerin oyulmasında kullanılan malzemelerden biri olmuştur. Aynı zamanda Antik Çağ'da üretilmiş çok sayıda lithik malzemeler, boncuklar, değerli taşlar ve mühür taşlarının üretimi için kullanılmıştır¹⁹⁷.

İyileştirici özelliği olduğuna inanılan taşlardan biridir. Özellikle mide ile ilgili hastalıklarda kullanılan yeşil ve beyaz renkli jasper çeşitlerinin ağrı kesici özelliği olduğuna inanılmıştır. Kırmızı jasper bağırsakla ilgili hastalıklarda, sarı jasper çeşitleri ise yılan ve akrep zehirlerine karşı kullanılmıştır¹⁹⁸.

Antik Çağ'da Mısır'ın Doğu Çölü'nde bol miktarda jasper bulmak mümkündür. Taşın bu coğrafyada kullanımı Hanedan Öncesi döneme kadar uzanır ve scarabe yapımında sıklıkla kullanılmıştır¹⁹⁹.

Kalsedon: Kalsedon sertlik derecesi 6,5-7 arasında değişen, saydam ve yarı saydam olabilen, camsı parlaklığa sahip ve birçok çeşidi bulunan yarı değerli bir taştır²⁰⁰.

Agat ve çeşitleri (ateş agat, dentritik agat, gökkuşağı agat, yosun agat, manzara agat), jasper, oniks, sard, sardoniks gibi yarı değerli taşlar, kalsedonun çeşitlerindendir²⁰¹. Rengi beyaz, mavi, grimsi, kahverengi ya da siyah olabilen kalsedonun, mavi rengi sadece ülkemizde bulunur²⁰².

¹⁹⁶ Rapp, **a.e.**, s. 98.

¹⁹⁷ Rapp, **a.e.**, s. 97.

¹⁹⁸ Faraone 2011a, **a.g.e.**, s. 57.

¹⁹⁹ Rapp, **a.e.**, s. 98.

²⁰⁰ Farges, **a.e.**, s. 121.

²⁰¹ Selim, **a.e.**, s. 32.

²⁰² Atakul, vd., **a.e.**, s. 17; Rapp, **a.e.**, s. 96.

Taşın isim kökeni Kadıköy'ün antik ismi olan Khalkedon'dan gelmektedir²⁰³. Plinius'un bahsetmiş olduğu fakat kaynaklarını belirtmediği *capnias* ve *enhygros* isimli taşlar kalsedon olabilir²⁰⁴.

Doğada bozulmuş lavlarda, hidrotermal damarlar ve tortul kayalarda bulunan kalsedonun günümüzde bilinen yataklarından bazıları, Almanya'da Idar- Obenstein, Brezilya, Fransa ve Hindistan'da bulunmaktadır²⁰⁵. Ülkemizde Ege ve İç Anadolu Bölgelerinde bulunan kalsedonun bilinen en önemli işletme sahası Eskişehir'de yer almaktadır²⁰⁶.

Karnelyan: Kırmızı akik taşına karnelyan denmektedir. Yarı saydam, kırmızı ve kahverengi tonları arasında değişen bu taşın isim kökeni, Latince “etli” anlamına gelen *carneus* sözcüğüdür²⁰⁷. John Boardman, bu taşın isim kökeninin kırmızı bir meyve olan Latince *cornurn* sözcüğünden türediğini söylemiştir²⁰⁸.

Karnelyan gibi kırmızı renkli taşların üreme sistemi ile etkileşime geçtiği düşünülmüştür. Ayrıca bu renk kanla ilgili hastalıklarda kullanılmış ve iltihaplı durumların da kırmızı renge sahip taşlarla giderilebileceğine inanılmıştır²⁰⁹. Antik Mısır kültüründe kırmızı rengin, yaşamsal sıvı olan kanı, gücü, canlılığı ve güneşi çağrıştırdığı bilinir. Bu nedenle kırmızı taşların güçlü bir enerji verdiği düşünülmüştür²¹⁰.

Karnelyan'ın üçüncü binyılda Mezopotamya'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş bir bölgede kullanımı olmuştur. MÖ ikinci binyılın başlarında boncuk üretiminde kullanılmıştır²¹¹. Yunan ve Roma dünyasında Bronz Çağ'dan, Geç Antik

²⁰³ Rapp, **a.e.**, s. 96.

²⁰⁴ Rapp, **a.e.**, s. 96-97.

²⁰⁵ Farges, **a.y.**

²⁰⁶ Selim, **a.e.**, s. 28.

²⁰⁷ Rapp, **a.e.**, s. 97.

²⁰⁸ John Boardman, **Greek Gems and Finger Rings: Early Bronze Age to Classical**, New York, Harry N. Abrams Inc., 1972, s. 375.

²⁰⁹ Hall, **a.e.**, s. 7.

²¹⁰ Hall, **a.y.**; Harrell, **a.y.**

²¹¹ Rapp, **a.e.**, s. 97.

Çağ'a kadar en yaygın şekilde kullanılan yarı değerli taş olup, günümüzde bilinen antik yarı değerli taşların yaklaşık yarısı karnelyandır²¹². Bu yarı değerli taş mücevher, tılsım, mühür taşları ve mobilyalarda kakma olarak kullanılmasıyla geniş bir kullanım alanına sahiptir²¹³.

Kuvars: Sertlik derecesi 7 olan kuvars, genellikle saydam fakat yarı saydam olabilen, camı parlaklığa sahip, yarı değerli taş olarak kullanılan bir mineraldir²¹⁴.

Kaya kristali, dumanlı kuvars, pembe kuvars, aventurin gibi birçok çeşidi bulunmaktadır²¹⁵. Kaya kristali olarak bilinen kuvars tüm zamanların en yaygın kullanılan mineralidir. Antik Çağ'da birçok kap türü kaya kristalinden oyulmuştur ve günümüzde ince cam eşyalara kristal denmesinin kökeninde bu üretimler vardır²¹⁶. Dumanlı kuvars, gül kuvars, kaplan gözü, aventurin gibi çeşitli renklerdeki kuvars türleri Antik Çağ'da mühür ve mücevher taşları olarak kullanılmışlardır²¹⁷.

Theophrastos' un *κρύσταλλος* (kristallos) tanımı kaya kristali için kullandığı görülmektedir. Yazar, ametist ve kaya kristalinin her ikisinin de şeffaf taşlar olduğunu ve mühür yapımında kullanıldıklarını söylemiştir²¹⁸.

Plinius'a göre kristaller yalnızca kış karının en yüksek yoğunlukta donduğu yerlerde bulunur, bu madde buza benzediğinden adını buradan almıştır. Kaya kristalinin kaynaklarını Küçük Asya'da Alabanda, Orthosia, Kıbrıs, Alp Dağları ve Hindistan olarak listelemiştir. Bunların içerisinde en iyi kristallerin Hindistan'dan geldiğini belirtmiştir²¹⁹. Günümüzde Brezilya kaya kristali için önemli bir kaynaktır²²⁰.

²¹² Sagiv, **a.e.**, s.16.

²¹³ Rapp, **a.e.**, s. 97.

²¹⁴ Farges, **a.e.**, s. 137.

²¹⁵ Selim, **a.e.**, s. 19-20.

²¹⁶ Rapp, **a.e.**, s. 94.

²¹⁷ Rapp, **a.e.**, s. 95.

²¹⁸ Theophrastos, **Peri Lithon**, 30, s. 51.

²¹⁹ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii, 9, s. 394-395.

²²⁰ Atakul, vd., **a.e.**, s. 75.

Dumanlı kuvars renk bakımından soluk- dumanlı bir görünümde kahverengi ve siyahın tonlarında değişiklik gösteren, saydamlığı şeffaftan donuğa kadar çeşitli olan bir yarı değerli taştır. Plinius'un bahsettiği Hindistan'dan gelen *chrysolithus* ya da kaynağını belirtmediği *capnias* taşı dumanlı kuvars olabilir²²¹. Günümüzde bilinen dumanlı kuvars yataklarının bulunduğu ülkeler arasında ABD, Brezilya, İtalya, İskoçya, İsviçre, Mısır bulunmaktadır²²².

Pembe kuvars yapısında bulunan titanyum nedeniyle soluk pembeden koyu gül kırmızısına kadar değişen rengini alan, nadir bulunan yarı saydam bir kuvars çeşididir²²³. Plinius'un *anteros* olarak bahsettiği taş pembe kuvars olabilir²²⁴. Bugün bildiğimiz pembe kuvars yatakları ABD, Brezilya, Hindistan ve Madagaskar'dadır²²⁵.

Aventurin Plinius'un *sandastro* olarak bahsettiği kuvars çeşididir. Bu yarı değerli taşın kaynaklarını Arabistan'ın güneyi ve Hindistan olarak göstermiştir²²⁶.

Kaplan gözü ise sarı ve kahverenginin çeşitli tonlarında, mavimsi, grimsi-yeşil veya yeşil olabilen, renk değiştirme özelliği bulunan, siyah kuvarsın nadir bulunan bir çeşididir²²⁷.

Krizoberil: Krizoberil sertlik derecesi 8,5 olan, saydam ve yarı saydam olarak bulunabilen, camsı parıltıya sahip, beril grubundan yarı değerli bir taştır. Alexandrit ve Kedi Gözü, Krizoberil çeşitleri olarak bilinmektedir²²⁸.

Krizoberil isim kökeni taşın rengine ve içeriğine vurgu yapan, altın anlamına gelen *chrysos* ve *beryllos* sözcüklerinden oluşmaktadır²²⁹. Bu yarı değerli taşın,

²²¹ Rapp, **a.e.**, s. 95.

²²² Atakul, vd., **a.e.**, s. 74.

²²³ Atakul, vd., **a.e.**, s. 73.; Rapp, **a.y.**

²²⁴ Rapp, **a.y.**

²²⁵ Atakul, vd., **a.e.**, s. 74.

²²⁶ Rapp, **a.y.**

²²⁷ Atakul, vd., **a.y.**; Rapp, **a.y.**

²²⁸ Farges, **a.e.**, s. 133.; Rapp, **a.e.**, s. 119.

²²⁹ Farges, **a.y.**

Plinius'un *chrysoprasus* olarak isimlendirdiği taş olması muhtemeldir. Fakat yazar bu taşın bulunduğu yeri belirtmez²³⁰.

Günümüzde bilinen krizoberil yataklarından en ünlüleri Brezilya, Ural ve Sri Lanka'dır. Alexandrit' in kaynağı ise Hindistan'dır²³¹. Ural Dağları'nda keşfedilen ve adını Rus Çarı II. Alexander'dan alan alexandrit, doğal ışıktaki zümrüt yeşili renginde, yapay ışıktaki kırmızı-mor renklerde olabilen benzersiz bir krizoberil çeşididir²³².

Krizokolla: Krizokolla (*Chrysocolla*) sertlik derecesi 2,5- 3,5 arasında değişen, saydam ve mat olarak bulunabilen, camsı veya topraksı parlaklıklara sahip, yarı değerli taş olarak kullanılmış bir mineraldir²³³. Bakır cevheri minerali olan bu taşın rengi mavi, mavi-yeşil, yeşildir, fakat saf halde olmadığında kahverengi de olabilmektedir²³⁴.

İsmi Eski Yunanca' da altın zıncı anlamına gelen bu taşın kaynakları Plinius'un aktardığına göre Ermenistan, Kıbrıs, İspanya ve Makedonya'dır²³⁵.

Günümüzde bilinen yataklarından bazıları Arizona, Fransa, Meksika ve İsrail'dir²³⁶.

Lapis Lazuli- Lazurit: Sertlik derecesi 5- 5,5 arasında değişen, mavinin çeşitli tonlarında olabilen rengiyle tanınan, kayalık kökenli bir yarı değerli taştır²³⁷.

²³⁰ Rapp, s. 120.

²³¹ Farges, a.y.

²³² Farges, a.y.; Rapp, a.e., s. 102.

²³³ Farges, a.e., s. 134.

²³⁴ Rapp, a.e., s. 105.

²³⁵ Rapp, a.y.

²³⁶ Farges, a.y.

²³⁷ Atakul, vd., a.e., s. 58; Rapp, a.e., s. 110.

İsim kökeni taş anlamına gelen Latince *lapis* ve mavi renk anlamına gelen Farsça *lazzward* sözcükleridir²³⁸. Plinius'un *sapphiros* olarak bahsettiği bu taş koyu mavi, lacivert rengini, içerdiği lazurit mineralinden almaktadır²³⁹.

Bu yarı değerli taşın en yaygın olarak kullanıldığı coğrafya Mezopotamya'dır. Mezopotamya şehirlerinde lapis lazuli kullanılmış eserler bulunmuştur, fakat bölgeye yakın diğer yerlerle kıyaslandığında bu eserlerin sayısı oldukça fazladır²⁴⁰.

Antik Çağ'da lapis lazulinin melankoliye iyi geldiği düşünülmüştür²⁴¹. Taşın renginin Mısırlılar için gece göğün aldığı rengi çağrıştırdığı bilinmektedir²⁴². Lacivert renge sahip taşların epifiz beziyle etkileşime girdiğine inanılır²⁴³. Lapis lazulinin bir bileşeni olan lazurit mavi bir pigment olarak kullanıldığı bilinir. Fakat lazurit elde edilmesi maliyetli olduğundan ve ayrıca pigment olarak kullanılması için rafine edildiğinde veriminin düşük olmasından dolayı bu minerale olan talepler oldukça azalmıştır²⁴⁴.

Antik Çağ'da yapılan değerli taş ticaretinde önemli bir yeri olduğu açık olan lapis lazuli için, bilinen en eski kaynak Afganistan Bedahşan'dır²⁴⁵. Bedahşan, lapis lazuli ticaretinin başlangıç noktası olmalıdır. Doğu Sibirya'da Baykal Gölü yakınlarında bulunan bir lapis lazuli kaynağı daha olduğu bilinmektedir. Bunların haricinde İran'da varlığı ispatlanamamış, varsayımsal bir kaynaktan da bahsedilmektedir²⁴⁶.

²³⁸ Rapp, **a.y.**

²³⁹ Atakul, vd., **a.y.**, Rapp, **a.y.**

²⁴⁰ Georgina Herrmann, "Lapis Lazuli: The Early Phases of Its Trade", **Iraq**, Vol. 30, No:1, British Institute for the Study of Iraq, 1968, s. 21.

²⁴¹ Murphy-Curran, **a.g.e.**, s. 6.

²⁴² Harrell, **a.y.**

²⁴³ Hall, **a.y.**

²⁴⁴ Robinson, **a.g.e.**, s. 328-329.

²⁴⁵ Rapp, **a.y.**

²⁴⁶ Herrmann, **a.g.e.**, s. 22.

Malahit: Malahit sertlik derecesi 3,5-4 arasında değişen, yarı değerli taş olarak kullanılan bir bakır cevheridir²⁴⁷. Bakır yataklarının oksitlenme bölgelerinde bulunan bu taş, açıktan koyuya doğru yeşilin tonlarından oluşmaktadır. Bazen mat bazen de yarı saydam olabilen malahit, camsı ve ipeksi parıltılara sahip olabilmektedir²⁴⁸.

Bazı kaynaklarda “malakit” olarak bahsedilen taşın isim kökeni Eski Yunanca *malahe* sözcüğüdür²⁴⁹. G. Rapp, yeşil ve siyahımsı yeşil tonlarında değişen renginden dolayı taşın, *mallow* (ebegümeci) sözcüğünden türediğini söylemiştir²⁵⁰.

Antik Çağ’da malahitin sakinleştirici bir etkiye sahip olduğu düşünülmüştür. Taşın uyku düzensizliğine iyi geldiği ve hücre yenileyici bir etkisinin var olduğuna inanılmıştır²⁵¹. Malahit Antik Çağ kozmetiğinde, diğer bir bakır minerali olan krizokol gibi yeşil-mavi göz boyası olarak kullanılmıştır²⁵².

Antik Çağ yazarları tarafından malahit, onun rengine yakın bazı taşlarla karıştırılmış gibi görünmektedir. Plinius *chrysocolla* (krizokolla) ile malahiti kastetmiş olması muhtemeldir. Bu taşın Ermenistan, İspanya, Kıbrıs ve Makedonya’dan gelmiş olduğundan bahsetmiştir²⁵³. Vitruvius ise Makedonya’dan getirilen malahitin, bakır madenlerinin yanında bulunan yataklardan çıkarıldığını söylemiştir²⁵⁴.

Günümüzde Almanya, Fransa, İngiltere, Macaristan, Meksika, Namibya, Sibirya, Ural malahit yataklarının bulunduğu yerlerdendir²⁵⁵.

Obsidyen: Volkanik faaliyetler sonucunda ortaya çıkan lavın kristalleşmeye vakit bulamadan hızlı bir şekilde soğumasıyla oluşan obsidyen, yarı değerli olarak

²⁴⁷ **Gemoloji Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi**, s. 134.; Rapp, a.e., s. 113.

²⁴⁸ Farges, a.e., s. 85.

²⁴⁹ Atakul, vd., a.e., s. 68, Farges, a.y.

²⁵⁰ Rapp, a.y.

²⁵¹ Atakul, vd., a.e., s. 68.

²⁵² Rapp, a.e., s. 213.

²⁵³ Rapp, a.y.

²⁵⁴ Vitruvius, **De Architectura Libri Decem**, ix, 6, s. 288.

²⁵⁵ Atakul, vd., a.e., s. 69.; **Gemoloji Değerli ve Yarı Değerli Taşlar Bilimi**, a.y.; Farges, a.y.

kabul edilen bir cam türüdür²⁵⁶. Yüzeyi parlak ve kaygan bir görünümde olan obsidyen, çoğunlukla siyah ve gri renktedir fakat bazı kaynaklarında kırmızı, kahve ve yeşil renkte bulunabilir²⁵⁷.

Keskin bir kesici kenar elde etmeye müsait bir yapıda olduğu için genellikle aletlerin yapımında kullanılmış olan yarı değerli bir taştır. Dekoratif eşyaların ve heykellerin yapımında kullanılmıştır. Antik Çağ'ın değerli ve yarı değerli taş işçiliğinde boncuk ve mücevher üretiminde obsidyen kullanımı mevcuttur²⁵⁸.

Plinius, obsidyenin ismini onu Etiyopya'da ilk keşfeden kişi olan Obsianus'tan aldığını belirtmiştir. Ona göre *Obsianus lapis* kaynakları Etiyopya, Hindistan, İspanya ve İtalya'dır²⁵⁹.

Günümüzde bilinen obsidyen kaynakları Ermenistan, İtalya, Macaristan, Slovakya ve Yunanistan'dır. Ülkemizde ise Ağrı Dağı, Hasandağı, Kars-Sarıkamış, Nemrut Dağı, Pasinler, Rize-İkizdere ve Van ilimizde obsidyen bulunmaktadır²⁶⁰.

Olivin: Olivin sertlik derecesi 6-7 arasında değişen, saydam ve yarı saydam olarak bulunabilinen, camsı parlaklığa sahip yarı değerli bir taştır. Forsterit ve fayalit olmak üzere iki çeşidi bulunur. Gemologlar forsteritin yeşil rengine peridot ismi vermiştir²⁶¹. “*Fakir adamın zümrütü*” denilen peridot, isim kökeni bilinmeyen Fransızca bir sözcüktür²⁶².

Plinius'un *chrysoberyllus* olarak bahsettiği, altın sarısına yaklaşan yeşil renkli taş peridot olabilir. Ancak Plinius'ta bu taşın kaynağı belirtilmemiştir²⁶³.

²⁵⁶ Selim, **a.e.**, s. 52.

²⁵⁷ Selim, **a.y.**

²⁵⁸ Rapp, **a.e.**, s. 111.

²⁵⁹ Rapp, **a.y.**

²⁶⁰ Selim, **a.y.**

²⁶¹ Farges, **a.e.**, s. 144.

²⁶² Rapp, **a.e.**, s. 100.

²⁶³ Rapp, **a.y.**

Günümüzde ancak kuvarssız kayalarda oluştukları bilinen bu taşların yataklarından birkaçı Fransa, Mısır, Sri Lanka'dadır²⁶⁴.

Opal: Kuvars ailesinden olan opal, dünya üzerinde oldukça yaygın bulunan, genellikle amorf yapıda, moleküler yapısında su barındıran, bir silika jelidir²⁶⁵. Sertlik derecesi 5,5- 6,5 arasında değişen, saydam ve yarı saydam olabilen, camsı ve sedefsi gibi değişken parlaklığa sahip yarı değerli bir taştır²⁶⁶.

Opal, beyaz, kahverengi, kırmızı, mavi, siyah ve yeşil gibi farklı renklerde bulunabilen ve bazen de tüm bu renkleri bir arada taşıyabilen özel bir taştır. Değerli opal, alev opali, basit opal olarak isimlendirilmiş çeşitleri mevcuttur²⁶⁷.

Opal isminin kökeni Latince opalus, Eski Yunanca *ὀπάλλιος* (opallios) sözcüklerinden türetilmiştir ve “renk değiştiren taş” anlamına gelmektedir. Antik Çağ'da opalin diğer ismi Eski Yunanca *παιδέρος* (paederos) sözcüğünden türetilmiş *pederote* sözcüğüdür ve “güzel genç” anlamına gelmektedir²⁶⁸. Romalılar, en güzel mücevherlere *pederote* demişlerdir²⁶⁹. Opal sözcüğünün bu dillere Sanskritçe değerli taş anlamına gelen *upala* sözcüğünden geçmiş olması muhtemeldir²⁷⁰.

Opal hem doğu hem de batıda değer görmüş bir taştır. Mısırlılar ve Babilliler iyileştirici özellikleri olduğuna inandıkları opali doğumu kolaylaştırmak kullanmışlardır.²⁷¹ Opal, Büyük İskender'in Doğu seferinden sonra Yunanistan ve Roma'da görülmektedir ve Antik Çağ'da Romalıların rağbet gösterdiği değerli taşlar

²⁶⁴ Farges, **a.y.**

²⁶⁵ Selim, **a.e.**, s. 42.

²⁶⁶ Farges, **a.e.**, s. 145.

²⁶⁷ Atakul, vd., **a.e.**, s. 77.

²⁶⁸ Franca Caucia, vd., “Opal, A Beautiful Gem Between Myth and Reality”, **Neues Jahrbuch für Mineralogie-Abhandlungen**, Vol: 190, No: 1, 2012, s. 1.

²⁶⁹ Caucia, vd., **a.g.e.**, s. 2.

²⁷⁰ Rapp, **a.e.**, s. 109.

²⁷¹ Caucia, vd., **a.g.e.**, s. 5.

arasında bulunur²⁷². Bunu Plinius'un opali, Romalıların en değer verdiği taş olan zümrütle karşılaştırmasından ve taşı övmesinden anlayabiliriz²⁷³.

Plinius'un övgülerinin haricinde, Roma'da opale verilen değeri anlatan birkaç hikaye vardır. Bunlardan biri, Octavius'un bu taşlardan biri karşılığında Roma'nın üçte birinden vazgeçebileceği söylentisidir. Bir diğer hikaye ise şöyledir; Marcus Antonius döneminde yaşamış olan senatör Nonius'un iki milyon sestertes değerinde büyük ve renkli opalini, Romalı komutan, Kleopatra'ya hediye etmek için almak istediğinde onu reddetmiş ve değerli taşını alarak kaçmıştır²⁷⁴.

Plinius'un güzelliğinden dolayı *pederote* olarak isimlendirdiği taş, Hindistan'da *sangenon* olarak bilinen taştır²⁷⁵. Plinius'un bir opal çeşidi olarak tanımladığı *paederos* ise Arabistan, Galatia, Hindistan, Kıbrıs, Pontus, Thasos'dan gelmektedir²⁷⁶.

Plinius'a göre opal tüm değerli taşlar içerisinde tanımlaması en zor olandır; *carbunculus*'un ateş rengine, ametistin morunun parlaklığına, zümrütün deniz yeşiline sahip olan bir taştır. Bu renklerin hepsi harmanlanır ve inanılmaz bir parlaklıkla ışıldar²⁷⁷. Plinius, *sangenon* taşına karşılık olarak gösterdiği bu taşın, mavi-mor karışımı bir renge sahip olduğunu belirtmiştir. Şaraba benzeyen renkte olanlarının diğer renklere göre daha çok tercih edildiğini söylemiştir²⁷⁸.

Günümüzde Avustralya dünyadaki opal yataklarının yaklaşık %95 kadarına sahip olup, bu taşın en önemli üreticisi konumundadır. Amerika, Brezilya, Çek Cumhuriyeti, Etiyopya, Slovakya ve Türkiye de opal yataklarının bulunduğu ülkeler arasındadır²⁷⁹.

²⁷² Rapp, a.y.

²⁷³ Caucia, vd., a.y.

²⁷⁴ Caucia, vd., a.g.e., s. 2-3.

²⁷⁵ Caucia, vd., a.g.e., s. 2.

²⁷⁶ Rapp, a.y.

²⁷⁷ Plinius, *Naturalis Historia*, xxxvii, 21.6, s. 415-416.

²⁷⁸ Caucia, vd., a.y.

²⁷⁹ Vieil, vd., a.g.e., s. 333.

Pirit: Kullanan kişinin hastalığını teşhis ettiği düşünülen taşlardan biridir. Taşın renginin hastalık halinde solgunlaştığına inanıldığından “sağlık taşı” olarak da bilinir²⁸⁰. Plinius, kurutucu özelliği bulunan pirit mineralinin toz haline getirilip deri üzerine doğrudan uygulandığında, yara ve çıbanları iyileştirdiğini söylemiştir²⁸¹.

Plazma: Plazmanın antik adı yeşil *iaspis*’tir. Plazma, prase ve krisopraz gibi birkaç taş türünü içerir²⁸². Antik Çağ tıbbında diğer yeşil renkli taşlar gibi mide hastalıklarının tedavisinde kullanılmıştır.

Sard- Sardoniks: Sard ve sardoniks kuvars ailesinden kalsedonun yarı saydam çeşitleridir. Sard kahverengi, kırmızı ve turuncunun koyu tonlarında olan yarı değerli bir taştır. Sardoniks ise sardın renkleri haricinde siyah ve beyazı da içeren çeşididir²⁸³.

İsim kökeni bulunduğu yer olan Lidya’nın başkenti Sardeis’ten gelmektedir. Plinius bu taşın kaynaklarını Mısır başta olmak üzere Arabistan, Babil, Epir, Hindistan, İran, Paros olarak belirtmiştir²⁸⁴.

Antik Çağ’da doğu kökenli olarak bilinen bu yarı değerli taş yüzyıllar boyunca mühür yapımı başta olmak üzere takı üretiminde de kullanılmıştır. Sardoniks taşının en erken kullanımı Mısır’da 19. Hanedanlık dönemine uzanmaktadır. Sard taşının en yaygın olarak kullanıldığı dönem Hellenistik Dönemdir.

Sardoniksin cilde temas ettiğinde ya da ağza konulduğunda tüm duyuları güçlendirdiğine inanılır²⁸⁵. Romalı askerlerin kendilerine cesaret vermesi için üzerinde Mars ya da Herakles figürlerinin yer aldığı sardoniks taşı kullandıkları bilinir²⁸⁶. Antik

²⁸⁰ Murphy-Curran, **a.g.e.**, s. 7.

²⁸¹ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvi, 30, s. 359-360.

²⁸² Sagiv, **a.e.**, s. 17.

²⁸³ Selim, **a.e.**, s. 32.

²⁸⁴ Rapp, **a.e.**, s. 97.

²⁸⁵ Murphy-Curran, **a.g.e.**, s. 8.

²⁸⁶ Rapp, **a.e.**, s. 96.

Mısır'dan beri kullanımı olan sardoniksten çeşitli mühür taşları ve küçük boyutlu dekoratif eşyalar üretilmiştir²⁸⁷.

Serpantin: Serpantin doğada bol miktarda bulunan ve yaklaşık 20 çeşidi olan bir kaya türüdür. Her ne kadar Antik Çağ tıbbında kullanılmış olsa da taşın bazı türleri kanserojen bir madde olan asbest içerir ve insan sağlığı için oldukça zararlıdır²⁸⁸. İsim kökeni Latince *Serpentinus* olan taş aynı zamanda yılan taşı olarak bilinmektedir²⁸⁹. Zehirli yılan ve böcek ısırıklarına karşı panzehir olarak kullanılan taşlardan biridir²⁹⁰. Günümüze ulaşan büyümlü tıbbi taşlar arasında üzerinde Khnoubis yılanın betimlendiği ve mide hastalıklarında kullanıldığı bilinen serpantin örnekleri bulunmaktadır.

Sitrin: Sitrin sertlik derecesi 7 olan kuvars ailesine ait, saydam ve yarı saydam olabilen ve camsı parlaklığa sahip yarı değerli bir taştır²⁹¹. Rengi sarıdan kahverengiye doğru farklı tonlarda olabilen taşın isim kökeni Fransızca limon anlamına gelen *citron* sözcüğüdür. Ayrıca renginden dolayı “güneş taşı” olarak da isimlendirilmiştir²⁹². Bunun nedeni taşın renk özelliğinden dolayı güneş ışınlarını tutabilmesidir²⁹³.

Antik Çağ'da sitrin yılan zehrine karşı koruyucu olarak taşınan taşlardan biridir. Sarı renkli taşların sinir sistemi ile etkileşime girdiğine, kahverengi taşların ise vücutta detoks etkisi yarattığına inanılır²⁹⁴.

Topazı andıran bu taşın en erken kullanımı Hellenistik Dönemde Yunanistan'dadır²⁹⁵. Roma İmparatorluğunun erken dönemlerinde de kullanıldığı

²⁸⁷ Rapp, a.e., s. 100.

²⁸⁸ **Gemoloji Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi**, a.e., s.172.

²⁸⁹ Farges, a.e., s. 165.

²⁹⁰ Murphy-Curran, a.y.

²⁹¹ Farges, a.e., s. 137.

²⁹² Rapp, a.e., s. 95.

²⁹³ Rapp, a.e., s. 96.

²⁹⁴ Hall, a.y.

²⁹⁵ Rapp, a.y.

bilinmektedir. Bu dönemde sitrinden oyulmuş mücevherler kalitelidir, bu durum sitrinin değer verilen bir taş olduğunu göstermektedir²⁹⁶.

Günümüzde Brezilya ve Madagaskar bilinen sitrin yataklarındandır²⁹⁷.

Steatit: Steatit, Yunan değerli taş oymacılığında sıklıkla kullanılan bir malzemedir ve lületaşı gibi yumuşak bir sertliği olan masif bir talktır. Fakat Yunanların kullandığı bu yumuşak taşın gerçek steatit olup olmadığı muallaktır. Antik yazarlar beyaz, siyah ve yeşil taşlar için bu ismi kullanmış olabilirler. Bu taşların çoğu da serpantindir ve Bronz Çağın'da Erken Saray Dönemi'nin bazı mühürleri için fildişine alternatif olarak kullanıldıkları görülmüştür²⁹⁸.

Topaz: Topaz, sertlik derecesi 8 olan, saydam ve yarı saydam olarak bulunabilen, camsı parlaklığa sahip yarı değerli bir taştır²⁹⁹. Rengi kahverengi, kırmızı, mavi, yeşil, pembe ve sarının farklı tonları arasında değişmektedir. Bu taşın rengi güneş ışığında beyazlaşabilir³⁰⁰. Topaz asidik magmatik kayalar içerisinde oluşur. "*Pegmatitler değerli topazın birincil kaynaklarıdır*".³⁰¹

Topazın isim kökeni Mısır Kızıldeniz'de bulunan Antik Çağ'da Topazos denilen bir adanın isminden gelmektedir. Antik Yunanlılar bu taşla "aramak" anlamına gelen topazion adını vermişlerdir³⁰². Plinius da isim kökeninin Topazos adası olduğunu doğrulamaktadır. Ayrıca Archelaus'dan öğrendiğine göre fırtına sonrası açlık çeken korsanlar Arabistan kıyılarında Cytis isimli bir adaya çıktıklarında yeşil renkli bu taşı keşfetmişlerdir. Plinius'un bu iki ada dışında bildirdiği bir diğer topazos kaynağı Alabastrum'dur³⁰³.

²⁹⁶ Spier, a.y.

²⁹⁷ Farges, a.y.

²⁹⁸ Boardman, a.e., s. 374.

²⁹⁹ Farges, a.e., s. 178.

³⁰⁰ **Gemoloji Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi**, s. 190.

³⁰¹ Atakul, vd., a.e., s. 60.; **Gemoloji Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi**, a.y.

³⁰² Rapp, a.e., s. 102.

³⁰³ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii. 32.8, s. 426-427.

Günümüzde bilinen topaz kaynakları arasında ABD, Çin, Rusya sayılabilir. En eski topaz yatağı ise Almanya'nın doğusunda bulunmaktadır³⁰⁴.

Turmalin: Turmalin, sertliği 7-7,5 arasında değişen, saydam ve yarı saydam olabilen ve camsı parlaklığa sahip yarı değerli bir taştır. Rengi kahverengi, mavi, mor, pembe, yeşil ve siyah olarak çeşitlidir³⁰⁵. Turmalin magma faaliyetleri sonucu oluşan granit ve pegmatitlerde, başkalaşım kayaçlarında ve alüvyonlarda oluşur³⁰⁶.

Hintliler, bu yarı değerli taşın gökkuşağının bütün renklerine sahip olduğuna inandıklarından, turmaline “gökkuşağı taşı” demişlerdir³⁰⁷. Antik Çağ'da turmalinin mücevherlerde ilk kullanımı Yunanistan ve Roma'da Büyük İskender'in Doğu seferinden sonrasında görülmektedir³⁰⁸. Günümüzde turmalin kaynakları Brezilya, Güney Afrika ve Sri Lanka'da bulunur³⁰⁹.

Magnezyum içeren bir turmalin olan ve değerli bir taş olarak kullanılan dravit, Plinius'un bahsettiği *lyncurium* isimli kahverengi taş olabilir. Günümüzde Avusturya'nın Drave bölgesinde bulunur ancak Antik Çağ'da Plinius taşın kaynağını belirtmemiştir³¹⁰.

Yeşim: “Jade” olarak da bilinen yeşim taşının jadeit ve nefrit olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır. Bu iki taş birbirlerine oldukça benzerdir fakat işlendiklerinde görünüm olarak ayırt edilebilirler³¹¹. Bu taşlar amfibol (nefrit) ve piroksenimsilerden (jadeit) oluşurlar. Sertlik dereceleri 6-7 arasındadır³¹².

³⁰⁴ Atakul, vd., **a.y.**

³⁰⁵ Farges, **a.e.**, s. 181.

³⁰⁶ Atakul, vd., **a.e.**, s. 57.

³⁰⁷ Atakul, vd., **a.y.**

³⁰⁸ Rapp, **a.e.**, s. 105.

³⁰⁹ Atakul, vd., **a.y.**

³¹⁰ Rapp, **a.y.**

³¹¹ Rapp, **a.e.**, s. 106.

³¹² Farges, **a.e.**, s. 190.

Nefrit taşının isim kökeni Latince *lapis nephriticus* olarak bilinir³¹³. Jadeit taşının isim kökeni İspanyolca *piedra de yjada* olarak bilinir. Anlamı yan taşı ya da böbrek taşıdır³¹⁴. Beyaz, grimsi, yeşilin çeşitli tonlarında, siyah renklerde olabilirler. Saydam ve yarı saydam halde bulunabilen bu taşların camsı bir parlaklıkları vardır³¹⁵.

Yeşim taşları Asya’da oldukça popüler olan taşlardır. Çin ve Kazakistan’da yeşim yatakları bulunur. Bunların haricinde Birmanya, İtalya, Guatemala, Kaliforniya ve Kanada bilinen yeşim taşı kaynaklarıdır³¹⁶. Yeşim grubundan olan ve ülkemizde Bursa- Harmancık’ da çıkarılan mor jadeit, Türkiye’nin bilinen yarı değerli taşları arasında yer almaktadır³¹⁷.

Zirkon: Zirkonyum mineralinin doğal durumunda bulunan bileşiği olan zirkon, sertlik derecesi 7,5 olan, renksiz ya da sarı, yeşil, kahverengi renklerinde olabilen, saydam ve mat olabilen, pırlanta parıltısına sahip bir yarı değerli taştır³¹⁸.

Kuyumculuk sektöründe elmasa olan benzerliğinden dolayı renksiz olanları tercih edilmektedir³¹⁹. İsim kökeni altın rengi anlamına gelen Farsça *zargun* sözcüğüdür. Plinius’un Hindistan’dan geldiğini söylediği *melichrysos* taşı zirkon olabilir³²⁰. Antik yazar, bu taşın saf bal gibi olan renginin sayesinde şeffaf bir altın göründüğünü ve sert olmasına rağmen çok kırılğan bir yapıda olduğunu söylemiştir³²¹.

Günümüzde bilinen yatakları arasında Alpler, Avustralya, Norveç, Ural, Sri Lanka bulunmaktadır³²².

³¹³ Rapp, a.y.

³¹⁴ A.e., s. 108.

³¹⁵ Farges, a.y.

³¹⁶ Farges, a.y.

³¹⁷ Atakul, vd., a.e., s. 18.

³¹⁸ Farges, a.e., s. 194; **Gemoloji Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi**, s. 199.

³¹⁹ Atakul, vd., a.e., s. 66.

³²⁰ Rapp, a.e., s. 104.

³²¹ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii, 44, s. 436.

³²² Farges, a.y.

1.3.2.2. Organik Taşlar

İnci: Organik bir yarı değerli taş olan inci, istiridye ve bazı kabuklu deniz hayvanlarından elde edilmektedir. Bu tür hayvanların bünyelerine yabancı bir madde girdiğinde etrafını sedefli bir tabakayla kaplarlar ve böylece doğal inci oluşumu gerçekleşir³²³.

Sertlik derecesi 3,5- 4 arasında değişen incinin, %92 si aragonitten (Kalsiyum karbonat bileşeni) oluşmaktadır. Yarım saydam olan incilerin rengi beyaz, sarımsı beyaz, pembemsi beyaz, mavimsi beyaz olmak üzere yanardönerli renkler, kırmızımsı ve siyahımsı gri tonları olmak üzere çeşitlidir³²⁴.

İncinin isim kökeni Latince *perna* sözcüğüdür³²⁵. Plinius'un aktardığına göre perna Karadeniz adalarının etrafında bulunan kabuklu bir balık türüdür³²⁶. Yazar, denizden gelen taşlar hakkında en yüksek değerin incilere ait olduğunu söylemiştir³²⁷.

Theophrastos, incinin yarı saydam ve değerli kolyelerin yapımında kullanılan bir taş olduğunu, istiridyeden üretildiğini ve boyutunun büyük bir balık gözü büyüklüğünde olduğunu söylemiştir³²⁸.

En erken kullanımı Paleolitik dönemde midye kabuklarıyla birlikte takılarda görülen inci, çağlar boyunca değerli bir mücevher olmuştur. Kaynaklarından biri Kızıldeniz kıyıları olan incinin, Ptolemaioslar dönemine kadar Mısır'da kullanımının görülmemesi ilginçtir. Antik Çağ'da incilerin boncuk ve değerli eşyalarda kullanılmasının yanısıra tıbbi kullanımları vardır. Diğer sanat dallarında da incinin varlığı görülmektedir. Örneğin, Roma İmparatorluk Dönemi'nde mozaiklerde inci kullanımı mevcuttur³²⁹.

³²³ Atakul, vd., **a.e.**, s. 85.

³²⁴ Atakul, vd., **a.y.**; Rapp, **a.e.**, s. 112.

³²⁵ Farges, **a.e.**, s. 118.

³²⁶ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxii, 54, s. 65-66.

³²⁷ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii, 77, s. 465.

³²⁸ Theophrastos, **Peri Lithon**, 36, s. 52-53.

³²⁹ Rapp, **a.y.**

Theophrastos, incinin Antik Çağ'daki kaynaklarını Hindistan ve Kızıldeniz'deki bazı adalar olarak göstermiştir³³⁰. Günümüzde doğal inciler nadir olarak bulunmaktadır bu nedenle kültür incisi üretimi yaygındır. Pasifik okyanusu kültür incisi üretiminde önde gelmektedir³³¹.

Kehribar: Kehribar, renksiz ya da sarı, turuncu, kahverengi, kırmızı ya da mavi renkli olabilen organik yarı değerli bir taştır. Saydam ve yarısaydam olabilir ve reçinemi bir parlaklığa sahiptir³³². Saydamlığı içerisindeki hava kabarcıklarının sayısına bağlı olarak değişir³³³. Fosilleşmiş ağaç reçinesi olan kehribar içerisinde böcek ve yaprak gibi doğada bulunan yabancı maddeleri de barındırabilen, sertlik derecesi yaklaşık 2,5 olan ve bu nedenle kolayca tahrip edilebilen bir taştır³³⁴. Özgül ağırlığı, suyun özgül ağırlığından biraz daha fazla olan taş oldukça hafiftir³³⁵. Kehribarın (*amber*) isim kökeni Arapça *acnbar* sözcüğüdür³³⁶.

Arkeolojik kanıtlar, organik kökenli bu taşın antik Akdeniz ve Yakın Doğu'da başta elitler olmak üzere toplumda herkes tarafından yaygın kullanımı olduğunu göstermektedir. Muska ve mücevher olarak kullanılmasının yanı sıra silah, kutu, mobilya süslemek, düğme ve iğne yapmak için de kullanılmıştır³³⁷.

Kehribarın kullanımı her çağda görülebilir. H. Schliemann'ın , Tiryns sarayında ve Myken mezarlarında bulmuş olduğu kehribar boncuklar, Ege dünyasının Bronz Çağı'nda bu yarı değerli taşın kullanımının olduğunu bildirmektedir. Avrupa'dan ithal olduğu düşünülen bu boncuklar Yunanistan'ın yanı sıra birçok Akdeniz ülkesinde görülmüştür. Adriyatik Denizi, Demir Çağı'nda kehribar için

³³⁰ Theophrastos, **Peri Lithon**, 36, s. 52-53.

³³¹ Farges, **a.y.**

³³² Farges, **a.e.**, s. 126.

³³³ Faya Causey, **Ancient Carved Ambers in the J. Paul Getty Museum**, J. Paul Getty Museum, Los Angeles, 2012, s. 18.

³³⁴ Atakul, vd., **a.e.**, s. 84.

³³⁵ Causey, **a.y.**

³³⁶ Rapp, **a.e.**, s. 117.

³³⁷ Causey, **a.e.**, s. 60.

önemli bir kaynak olmuştur. Erken Demir Çağı'nda Etruria'da kehribar atölyeleri olduğu saptanmıştır. MÖ 8. ve 7. yüzyılda Yunan kutsal alanlarında adak olarak kullanımı popüler hale gelmiştir³³⁸.

Ülkemizde bulunan Ephesos Artemis Tapınağı çok sayıda kehribarın bulunduğu kutsal alanlardan biridir. Günümüzde İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde ve British Museum'da korunan yaklaşık 170 parçadan oluşan, kehribardan yapılmış muska ve süs eşyası niteliği taşıyan eserler Artemision buluntuları arasındadır³³⁹.

Antik Çağ yazarları kehribarın özellikleri hakkında detaylı açıklamalarda bulunmuşlardır. Plinius, *Naturalis Historia*'da kehribar için geniş bir bölüm ayırıp, taşın oluşumundan, bulunmasından, ticaretinden, bilinen çeşitleri ve bunların özelliklerinden, kehribarın kullanım alanlarından detaylı bir şekilde bahsetmiştir.

Plinius, kehribarın dünyaya düşen güneş ışınlarından gelen nemle oluştuğundan ve taşın güneşin hayat veren enerjisine sahip olduğundan bahsetmiştir. Theophrastus kehribarın çekim gücüne sahip olduğunu sadece saman ve tahta parçalarını değil aynı zamanda eğer inceyse bakır ve demir parçalarını çekme özelliği olduğunu söylemiştir³⁴⁰. Taşın bu özelliği Antik Çağ'da doğaüstü bir güce sahip olduğu algısı yaratmış olmalıdır. Aristoteles'in kehribarın bir ruha sahip olduğuna dair inancı bu büyümlü görünen özellikle açıklanabilir³⁴¹.

Yunan ve Roma dünyasında kehribarın efsanesi ile ilgili metinler mevcuttur. Romalı şair Ovidius, Platon'dan alıntı yaparak kehribarın efsane ada Atlantis'te büyük miktarda çıkarılan bir taş olduğundan bahsetmiştir³⁴².

³³⁸ Alessandro Naso, "Amber for Artemis: Preliminary Report on the Amber Finds from the Sanctuary of Artemis at Ephesos", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, C. 82, 2013, s. 260-261.

³³⁹ Naso, **a.g.e.**, s. 261.

³⁴⁰ Theophrastus, **Peri Lithon**, 28, s. 51.

³⁴¹ Hall, **a.y.**

³⁴² Rapp, **a.y.**

Sağlık açısından önemli fayda sağladığına inanılan kehribar Romalıların değer verdiği taşlardan biridir. Romalılar Germen kabileleri ile kehribar ticareti yapmışlardır. İmparator Nero döneminde kehribar için Baltık'a seferler düzenlenmiştir³⁴³.

Kehribar geniş tıbbi kullanım alanına sahiptir. Antik Çağ tıbbında bu taş, öğütülmüş şekilde hazırlanıp uygulandığında yaraları iyileştirip dokuları yenileyen doğal bir antibiyotiktir³⁴⁴. Roma İmparatorluk Dönemi'nde mide rahatsızlıkları, baş ağrıları, diş ağrıları ve stres için kehribar kullanımı olduğu bilinmektedir³⁴⁵. Ateş, burun kanaması, guatr, gut, astım gibi hastalıklarda da kullanılmıştır. Ayrıca doğum sancılarını hafifletme ve düşükleri önleme kehribarın tıbbi güçleri arasındadır³⁴⁶.

Plinius, kehribarın tıbbi açıdan faydalarından bahsederken Cullistratus'tan alıntı yapmıştır. Plinius'un aktardığına göre; kehribar içkiyle alındığında ya da muska olarak kullanıldığında hezeyan önleyici ve boğaz ağrısına iyi gelen özellikleri vardır. Kehribar kullanımı her yaştan insana iyi gelir. Özellikle bebekler için vücuda tılsım olarak takıldığında daha faydalıdır. *Chryseletrum* ismi verilen bir kehribar çeşidi boyuna takıldığında ateş ve diğer hastalıkları iyileştirir. Bu taşın bal ve gül yağı ile öğütüldüğünde kulak hastalıklarına, Attika balı ile karıştırıldığında körlüğe, sakız suyuyla birlikte kullanıldığında mide hastalıklarına iyi geldiğine inanılmıştır. "Miltir" olarak bahsedilen bir diğer çeşit yanık tedavisinde kullanılır. "Şist" olarak isimlendirilen bir diğer çeşit ise dahili olarak alındığında hemoroide, yağda ezilerek aç karnına üç drahmi dozunda alındığında ise kan hastalıklarına iyi gelmektedir³⁴⁷. Kehribar ateşe maruz kaldığında kolaylıkla tutuşan bir taştır ve çıkardığı duman solunduğunda sinüsleri rahatlattığına aynı zamanda diğer solunum yolu hastalıklarına da iyi geldiğine inanılmıştır³⁴⁸.

³⁴³ Rapp, a.y.

³⁴⁴ Hall, a.e., s.26

³⁴⁵ Rapp, a.y.

³⁴⁶ Murphy-Curran, a.g.e., s. 11. ; Rapp, a.y.

³⁴⁷ Plinius, *Naturalis Historia*, xxxvii, 12, s. 402-404.

³⁴⁸ Hall, a.y.

Tıbbi ve büyülü özellikleri olduğuna inanılan kehribarın, Antik Çağ'da sadece değerli taş oymacıları tarafından değil aynı zamanda çok sayıda eczacı, rahip, rahibe gibi bilgi sahibi oldukları düşünülen kimseler tarafından işlenmiş olması mümkündür³⁴⁹.

Antik Çağ'da kehribarın bulunduğu yerler arasında Plinius'un aktardığına göre Kuzey Okyanusu adaları ve Hindistan bulunmaktadır. Ayrıca Germenlerin kehribar ticareti yaptığından bahsetmiştir, Pannonia'ya (Orta Avrupa ve Balkan ülkeleri arasında kalan antik bir bölge) ithal edildiğini söylemiştir³⁵⁰. Antik Çağ'da Akdeniz halkları tarafından kullanılan kehribar türlerinin günümüzdeki kaynaklarının Sicilya, İsrail ve Ürdün olduğu saptanmıştır³⁵¹.

Romalı yazar, kehribarın Yunanlar tarafından bilinen bir taş olmadığını ve onların kehribar hakkında saçma sapan bilgiler ileri sürdüklerini iddia etmiştir. Theophrastos da bahsettiği Yunanlardan biridir³⁵². Theophrastos kehribarın Liguria'da ve Elis'ten Olympia'ya giden dağ yolunda bulunduğunu, bu malzemenin aslında metal işçileri tarafından kullanıldığını söylemiştir³⁵³.

Antik Çağ'da taşın çeşitleri de bilinmektedir. Plinius, kehribarın beyaz çeşidinin en güzel kokuya sahip olan taş olduğundan bahsetmiştir. En kaliteli kehribarın *Falernian* çeşidi olduğunu söylemiştir. Bu taş *Falernian* şarabının rengine benzediği için bu isimle anılmaktadır. Bu kehribar çeşidi tamamen şeffaf ve parlak bir taştır³⁵⁴.

Günümüzde kehribar, ABD, Alaska, Avustralya, Dominik Cumhuriyeti, Fransa, Kuzey Meksika, Litvanya, Macaristan ve Polonya'da bulunmaktadır³⁵⁵. Siyah kehribar olarak bilinen ve sadece Eskişehir'in Oltu ilçesinde bulunan taş, ülkemize

³⁴⁹ Causey, **a.e.**, s. 78.

³⁵⁰ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii, 11, s. 402.

³⁵¹ Causey, **a.e.**, s. 18.

³⁵² Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii, 11, s. 402.

³⁵³ Theophrastos, **Peri Lithon**, 16, s. 48.

³⁵⁴ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii, 12, s. 402-404.

³⁵⁵ Farges, **a.y.**

özgü bir yarı değerli taş çeşididir. “*Oltu taşı, siyah renkli, parlak, yoğun ve homojen bir linyit çeşididir*”³⁵⁶.

Mercan: “*Mercan, mercan polipleri olarak bilinen küçük deniz hayvanlarının kolonilerinin kalkerli kabuklarından oluşmaktadır*”³⁵⁷.

Rengi kırmızı ve pembenin tonları arasında değişkenlik gösteren mercan, denizin altında ufak bir çalı görünümündedir³⁵⁸.

Theophrastos’ un *κονράλιον* (konralion) olarak bahsettiği taş mercandır. Theophrastos mercanı kırmızı renkli, kök gibi yuvarlak, denizde yetişen ve taş benzeyen bir malzeme olarak açıklamıştır³⁵⁹.

Akdeniz’de yaygın olarak bulunan mercan, Romalılar tarafından yılan ve akrep zehrine karşı kullanılmış olan taşlardan biridir. Bu dönemde mercanın renk değiştirmesiyle, bazı hastalıkların saptanabilmesine olanak tanıdığı düşünülmüştür³⁶⁰.

Mercan aynı zamanda nazara karşı kullanılan tılsım taşlarından biridir³⁶¹. Ovidius’un *Metamorphoses* isimli eserinin dördüncü kitabında Perseus tarafından başının kesilmesinin ardından, Medusa’nın kanının denize akıp sertleşerek mercan haline geldiğini anlatan bir efsane yer alır. Antik Çağ’dan günümüze üzerinde Medusa’nın portresi yer alan mercan taşlar ulaşmıştır³⁶².

Plinius koyu renkli mercanın Kızıldeniz’den ve *iace* adıyla bilinen bir mercan türünün Basra Körfezi’nden elde edildiklerini söylemiştir. Ayrıca en kaliteli mercanların Galya Körfezindeki adalardan ve Sicilya’daki Drepana kasabası yakınlarında bulunduğunu bildirmektedir. Plinius’un aktardığına göre bunların

³⁵⁶ Atakul, vd., **a.e.**, s. 87.

³⁵⁷ Atakul, vd., **a.e.**, s. 83.

³⁵⁸ **Gemoloji Değerli ve Yarideğerli Taşlar Bilimi**, s. 100.

³⁵⁹ Theophrastos, **Peri Lithon**, 38, s. 53.

³⁶⁰ **Gemoloji Değerli ve Yarideğerli Taşlar Bilimi**, **a.y.**

³⁶¹ Murphy-Curran, **a.g.e.**, s. 5.

³⁶² Mastrocinque 2011a, **a.g.e.**, s. 63.

haricinde yoğun kırmızı ancak yumuşak bir mercan çeşidi Neapolis kıyılarında bulunmaktadır³⁶³.

Mercanın günümüzde bilinen kaynakları Korsika, Sardinya, Tunus ve Hırvatistan açıklarıdır³⁶⁴.

1.4. Sentetik ve Taklit Taşlar

Sentetik taşlar, doğada mineral olarak bulunan değerli ve yarı değerli taşların, laboratuvar ortamında yapay olarak gerçekleştirilen kristalleştirilme süreci sonucunda üretilen taşlardır³⁶⁵. Sentetik taşların üretimi, değerli taşlara duyulan ilgiyle artan tüketimin doğal bir sonucudur. Doğal bir taşın oluşumunun süresinin insan müdahalesi ile kısaltılmasını mümkün kılan bu üretimler, günümüzde kuyumculuk sektöründe oldukça sık kullanımı olan malzemelerdir.

Tüm değerli taşların sentetik üretimlerinin yapılmasına rağmen son yıllarda sentetik elmas üretimi büyük bir artış göstermiştir³⁶⁶. Elmas sadece mücevherlerde kullanılmak üzere değil aynı zamanda sanayide kullanılmak üzere yapay olarak üretilmektedir. Yapay elmasın mücevherler için değerli olduğu söylenemez³⁶⁷.

Sentetik taşların üretiminin başlangıcı, 1860'lı yıllarda Avrupa'da, konuyla ilgilenen mineralog ve kimyacıların çalışmalarına uzanmaktadır³⁶⁸.

Antik Çağ'da ise kristalografi ve mineraloji bilgisinin yokluğunda insanlar, taşları görünümü bakımından taklit eden, ucuz malzemelerle üretebildikleri taklit taşlara ilgi göstermişlerdir. Bu malzemelerden en çok bilinenleri cam ve cam hamurudur. Cam kum, soda ve kireç taşından elde edilir ve ilk cam üretimi Mısır'da gerçekleşmiştir. Antik takılarda cam kullanımı erken dönemlerde Myken takılarında

³⁶³ Plinius, *Naturalis Historia*, xxxii, 11, s. 10-11.

³⁶⁴ *Gemoloji Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi*, s. 101.

³⁶⁵ *A.e.*, s. 49.

³⁶⁶ Farges, *a.y.*

³⁶⁷ *Gemoloji Değerli ve Yarıdeğerli Taşlar Bilimi*, s. 106.

³⁶⁸ Farges, *a.y.*

da görülür. Koyu mavi ve mavi-yeşilimsi renklerde üretilmiş çok çeşitli boncuklar ve takı formları bilinmektedir³⁶⁹. Bu malzemeler değerli ve yarı değerli taşların renk ve şekil özelliklerinin kopyalanmasına yarar sağlamışlardır³⁷⁰.

Antik Çağ'da zanaatkarlar cam hamuru kullanarak taklit taşlar üretmeyi MÖ yaklaşık 3000 kadar eski bir tarihte başarmışlardır. Bu tarihlerde Mezopotamya' da mücevherlerde ve kakmalarda taklit taşları kullandıkları bilinmektedir³⁷¹. Mısır'da renkli cam hamurları değerli taşları taklit etmekte yaygın olarak kullanılmışlardır.

Mısırlıların kırmızı renkli bir hamur üzerine kaya kristali yerleştirerek, karnelyan taşını taklit ettikleri bilinmektedir. Ayrıca renkli fayanslar gibi ucuz malzemeleri de lapis lazuli, firuze gibi yarı değerli taşların yerine kullanmışlardır³⁷². Günümüzde olduğu gibi, Antik Mısır'da da bazı taşların taklitleri o kadar yaygındır ki, bunlar gerçeklerinden ayırt etmek için birtakım çözümler geliştirmişlerdir. Örneğin; eski metinlerde bahsedilen lapis lazuli gibi bazı yarı değerli taşların açıklamalarına, gerçek anlamına gelen **mAa** sözcüğü eklenmiştir³⁷³.

Plinius'un aktardığına göre Romalılar sadece cam veya cam hamurundan taklitler yapmayı değil aynı zamanda doğal olarak bulunan minerallere, yapay renklendirme işlemi uygulamayı da biliyorlardı³⁷⁴. Kehribar da bu taşlardan biridir. Kehribara istenilen her rengin verilebileceğini söyleyen Plinius, kendi zamanında bu taşın alkanet köküyle mor renge bile boyandığından bahsetmiştir³⁷⁵. Ayrıca kehribarın bu özelliğinden dolayı şeffaf değerli taşların özellikle de ametistin taklidinin üretilmesi için tercih edildiğini söylemiştir³⁷⁶.

³⁶⁹ F.R. Işık Bingöl, **Anadolu Medeniyetleri Müzesi Antik Takılar**, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1999, s. 21.

³⁷⁰ Spier, **a.e.**, s. 6.

³⁷¹ Miguel Cisneros Cunchillos, Esperanza Ortiz Palomar, Juan Ángel Paz Peralta, "Not Everything is as It Seems: Imitation Marbles and Semi-Precious Stones in Roman Glass", **Madriider Mitteilungen**, No: 54, 2013, s. 290.

³⁷² James A. Harrell, "Gemstones", **UCLA Encyclopedia of Egyptology**, Kasım 2012, (Çevrimiçi) <https://escholarship.org/uc/item/57f2d2sk>, 28 Şubat 2022.

³⁷³ Harrell, **a.y.**

³⁷⁴ Rapp, **a.e.**, s. 93.

³⁷⁵ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii, 12, s. 402-404.

³⁷⁶ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii, 12, s. 404.

Kehribar örneğinde olduğu gibi bir değerli taşın taklidinin başka bir değerli taş kullanılarak yapılması, gerçek ve taklit arasında ayırım yapmayı zorlaştırmaktadır. Plinius bu tekniğin kullanıldığı bir örnek vermiştir, sardoniks siyah, beyaz ve kırmızı renklerde üç değerli taşı birbirine yapıştırılarak taklit edilir ve yazara göre sonuç öyle başarılıdır ki hiçbir beceri bu sahtekarlığın farkına varamaz³⁷⁷.

Plinius ayrıca zümrüt ve diğer şeffaf taşları taklit etmek için kristalin nasıl boyandığını anlatan kitapların olduğunu ancak bunların yazarlarının ismini vermekten kaçındığını söylemiştir³⁷⁸

Değerli taşların taklitlerinin diğer değerli minerallerin kullanarak hazırlanması hakkında reçeteler içeren *Papyrus Graecus Holmiensis* ya da diğer ismiyle Stockholm papirüsü, Romalı yazarın açıklamalarını doğrular niteliktedir. Örneğin bu papirüste kristal bir taş (kaya kristali) nasıl zümrüt görünümü kazandırılacağına dair bir reçete mevcuttur. Bu reçeteye göre, kristal taş, balmumu ve şap karıştırılmış suyun içerisinde bir gün ve bir gece boyunca bekletilip taşın mavimsi bir renk almasıyla bu karışımdan çıkarılıp balmumu ile kaplanır. Daha sonra taş balmumundan çıkarılıp bakır pasının içerisinde bekletilir ve son olarak küçük bir kapta gece gündüz bakır pası konularak kaynatılır. Bu şekilde ertesi güne zümrüt görünümü elde edilmiş olur³⁷⁹.

Stockholm papirüsünde, Plinius'un, denizden gelen en değerli taş olduğunu söylediği incinin, taklidinin yapılması için reçeteler yer almaktadır. Bu reçetelerden birine göre , sakız, mum, cıva ve yumurta beyazına, mika ve muhtemelen öğütülmüş selenitten elde edilen pulların eklenmesiyle bir macun hazırlanır. Bu macun şekillendirilip kurutulduktan sonra inci elde edilir. Papirüste ayrıca yukarıda

³⁷⁷ Plinius, *Naturalis Historia*, xxxvii, 75, s. 463.

³⁷⁸ Plinius, *Naturalis Historia*, xxxvii, 75, s. 463.

³⁷⁹ Stockholm Papirüsü Mısır İskenderiye'de İsveçli konsolos yardımcısı Johann d'Auastasy tarafından ortaya çıkarılmıştır. Papirüste toplam yüz elli dört tarif vardır ve bunların yaklaşık yetmiş kadarı değerli taşları taklit etme ve gerçek değerli taşların görünümünü iyileştirmeyle ilgilidir. Bu tarifler bilindikleri ve uygulandıkları MÖ 3. ve 4. yüzyılların kimya bilgisini de yansıtmaktadır. **Bkz.** Earle Radcliffe Caley, "The Stockholm Papyrus: An English Translation with Brief Notes", *Journal of Chemical Education*, Vol.4, No:8, 1927, s. 979-980. ; Taklit zümrütün hazırlanması hakkında **Bkz. A.g.e.**, s. 985.

bahsedildiği gibi zümrütün ve yakut, beril, ametist gibi diğer taşların taklitlerinin reçeteleri bulunur³⁸⁰.

Taklit taşlar söz konusu olduğunda dikkat edilmesi gereken konu onları gerçeklerinden nasıl ayırt edebileceğimizdir. Plinius birkaç örnek üzerinden bu konuya da değinmiştir.

Plinius, üzerinde beyaz bir damar olan *leucochyros* ve safrana benzeyen rengiyle *capnias* olarak bahsettiği taşların camla mükemmel derecede benzerlerinin yapıldığını, bunları gözle gerçeğinden ayırt etmenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Aradaki farkın ancak dokunarak anlaşılacağını, gerçek taşın taklit taştan daha soğuk olduğunu söylemiştir³⁸¹. Plinius'un bahsettiği bu yöntem günümüzde de gerçek ve taklit taşları ayırt etmekte kullanılan basit yöntemlerden birisidir.

Plinius, dolandırıcı tüccarlar tarafından cam malzemeye en çok taklidi yapılan taşın opal olduğunu söylemiştir. Plinius'a göre sahte opal ile gerçeği arasındaki farkı anlayabilmek için taşı gün ışığına tutmak gereklidir. Çünkü sahte opal gün ışığına maruz kaldığında bir tek rengi sunar, fakat gerçek opal gün ışığında art arda çeşitli parlak renk tonları sunar³⁸².

Bir değerli ya da yarı değerli taşın taklidinin yapılması şüphesiz o taşın toplum içerisindeki popülaritesi ile bağlantılıdır. Antik Çağ'da Mısır'da karnelyan ve lapis lazuli gibi sıklıkla kullanılan taşların ya da Roma'da zümrüt, inci, opal gibi taşların taklitlerinin diğer değerli taş taklitlerine göre daha fazla sayıda üretilmiş olmaları muhtemeldir.

Antik Çağ insanını ticari değeri yüksek bu nesnelerin, ucuz yollarla taklitlerini yapmaya teşvik eden neden, daha geniş bir alıcı kitlesine ulaşmak ve bu sayede

³⁸⁰ Caley, a.e., s. 1000.

³⁸¹ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii, 44, s. 435-436.

³⁸² Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii, 22, s. 416-417.

kazancı arttırmak olmalıdır. Plinius kendi zamanında, taklit taşlar üretmekten daha kazançlı başka bir dolandırıcılık türü olmadığını belirtmiştir³⁸³.

³⁸³ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii, 75, s. 463.

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK ÇAĞ'DA DEĞERLİ VE YARI DEĞERLİ TAŞ İŞÇİLİĞİ

“Değerli” ve “yarı değerli” taşlar denildiğinde, ilk olarak zanaatkarların ellerinde çeşitli işlemlere tabii tutularak etkileyici sanat eserlerine dönüştürülmüş olan nadir malzemeler düşünülür. Bu malzemelerin antik dönem insanları tarafından nasıl ve nerelerden temin edildiği, hangi teknik ve aletlerle işlenerek lüks tüketim nesneleri haline getirildikleri, en az taşların fiziksel özellikleri ve kullanımları kadar dikkat çeken bir konudur. Tarih öncesi dönemlerden beri var olduğu bilinen değerli ve yarı değerli taş işçiliği hakkında sahip olduğumuz en eski bilgiler arkeoloji araştırmalarının yanı sıra antik kaynaklardan gelmektedir.

Günümüze ulaşan değerli ve yarı değerli taşlar hakkında yazılmış, taşların mineralojik özellikleri bakımından ayrıntılı bilgiler içeren antik kaynaklardan biri MÖ 4. yüzyılda yaşamış doğa bilimcisi Theophrastos' un *ΠΕΡΙ ΛΙΘΩΝ* (Taşlar Üzerine/ *De Lapidibus*) eseridir. Taşların daha çok görünümünün ilgi çektiği bir dönemde onların mineralojik özelliklerinden bahseden ve kökenlerine değinen Theophrastos'un eseri, kendisinden sonraki mineraloji ve gemoloji çalışmalarına referans olmuştur¹. Theophrastos'un ve günümüze eserleri ulaşmamış başka antik yazarların da açıklamalarını takip eden Plinius'un *Naturalis Historia* (Doğa Tarihi) eserinin 37. kitabı değerli ve yarı değerli taşlar hakkındadır. MS 1. yüzyıla ait bu eserde taşların

¹ Minerallerin oluşumlarını ve kullanımlarını içeren referanslar Herodotos, Pausanias gibi tarihçilerin eserlerinde de bulunabilir, fakat bunlar daha çok dağınık bilgiler görünümündedir. Konuyla ilgili en kapsamlı antik kaynakların başında Midilli adasında doğan Yunan filozof Theophrastos'un (MÖ yak. 372-287) – *Peri Lithon* ya da *De Lapidibus* olarak bilinen “Taşlar Üzerine” incelemesi gelir. Theophrastos'un 16 minerali tanımladığı bu eser Orta Çağ boyunca konuyla ilgilenenler tarafından referans alınmıştır. Değerli taşlar ve minerallerin konu edinildiği bir diğer antik kaynak, Kilikia'lı Yunan bir doktor olan Dioskourides'e (MÖ yak. 40-90) ait *De Materia Medica* eseridir. Binden fazla ilaç ve tedaviyi içeren beş ciltlik bu çalışmanın son bölümünde değerli taşların sağlık üzerinde bilinen etkilerini konu edinmiştir. Çalışmada en çok değinilen antik kaynak Latin yazar Plinius'a (Pliny The Elder, MÖ yak. 23-79) ait *Naturalis Historia* eserinin 37. kitabıdır. Roma İmparatorluk Dönemi'nden günümüze kalan bir diğer antik kaynak ise Vitruvius'a aittir (MÖ yak. 70-25). *De Architectura Libris Dicem* (Mimarlık Üzerine On Kitap) adlı eserinde mimaride pigment olarak kullanılmış olan bazı minerallere değinmiştir. Ayrıntılı bilgi için **Bkz.** George Rapp, **Archaeo-mineralogy**, 2nd Edition, Natural Science in Archaeology, Berlin, Heidelberg, Springer- Verlag, 2009, s. 4-10.

görünümleri, özellikleri, üretimleri, kullanımları, kökenleri ve madencilik tekniklerinden bahsedilmiştir².

Antik yazarların da bahsetmiş olduğu değerli taş madenciliği, taşların bulunması, işlenmesi ve sahibine ulaştırılmasını kapsayan sürecin başlangıç noktasıdır. İnsanlar değerli bir taş ya da cevher yatağı bulduklarında, bu alanlardan en yüksek derecede fayda sağlamak amacıyla madencilik ve taş ocağı tekniklerini geliştirmişlerdir³. Madenlerden getirilen ham taşların işlenmesi, değerli taş işçiliğinin esas gerçekleştiği yer olan atölyelerde kullanılan teknolojiye bağlı olarak gelişim göstermiştir. Aynı atölyenin içerisinde değerli taş oymacılığının yanısıra farklı sanat uygulamalarının gerçekleştiği de bilinmektedir. Değerli taş oymacılarının aynı zamanda taşların rengini değiştirmek ya da taklitlerini üretmek gibi uğraşları olmuştur⁴.

2.1. Değerli ve Yarı Değerli Taş Madenciliği

Değerli mineralleri elde etmek için binlerce yıldır madencilik yapılmaktadır. “Madencilik” terimi ile genel olarak cevherin zeminden ayrıştırılmasını sağlayan yeraltı çalışmaları kastedilir⁵.

Değerli ve yarı değerli taşların yüzeydeki taş ocaklarından elde edilmesi ise açık ocak madenciliği ile gerçekleştirilir⁶. Eski taş ocakları ve madenlerin incelenmesini de kapsayan jeoarkeoloji kayıtları bize Eski Mısırlıların ve onların bilgilerinden yararlanan diğer uygarlıkların, değerli metal ve minerallerin nasıl çıkarılması gerektiğine dair bilgi sahibi olduklarını göstermiştir. Persler, Yunanlar ve

² Jordi Pérez González: “Gems in Ancient Rome: Pliny’s Vision”, **Scripta Classica Israelica**, Vol. 38, 2019, s. 140.

³ Rapp, **a.e.**, s. 65.

⁴ Antik Çağ’a ait değerli ve yarı değerli taş işçiliği hakkında bugün bildiklerimiz haricinde, zamanın oymacıları tarafından meslek sırrı olarak korunmuş olabilecek teknik ve uygulamaların varlığı merak konusudur.

⁵ Rapp, **a.e.**, s. 67.

⁶ Rapp, **a.y.**

Romalılar'ın değerli metal ve değerli taşlara erişmekte kullandıkları temel teknikleri Mısırlılardan aldıkları düşünülmektedir⁷.

Değerli taş madenlerinde kullanılan taş çıkarma teknikleri ile taş ocaklarında kullanılan teknikler benzerdir. Aradaki fark, yüzeyde yapılan kazıların kısa sürede gerçekleştirilmesidir⁸. Antik Çağ'da değerli taş çıkarmak için yapılan kazılar genellikle yüzeyde, jeolojide "mostra" denen kesilmiş kaya kütlelerinde gerçekleştirilmiştir; fakat zümrüt ve turkuaz gibi taşlar için yeraltı kazıları da yapılmıştır⁹. Mısır'da Aşağı Nubia'daki Gebel el-Asr çevresindeki Stel sırtında bulunan karnelyan madenleri sığ yeraltı çalışmalarına örnek olarak gösterilebilir. Burada madenlerin dairesel, oval ve uzunlamasına açılmış yeraltı çalışmaları oldukları görülür. Genellikle bir metre derinliğinde olan bu sığ yeraltı çalışmaları, granit mostraları arasında bulunan karnelyana erişmek için kullanılmışlardır. Burada kullanılan madencilik aletlerinin taş aletler olduğu düşünülmektedir. Alanda bulunan bir madenin içinde ve çevresinde bulunan madeni dövücüler, madencilik yönteminin değerli taşı çıkartmak için granitin dövülmesi şeklinde olduğunu düşündürmektedir¹⁰.

⁷ James A. Harrell, "Archaeological Geology of the World's First Emerald Mine", **Geoscience Canada**, Vol. 31, No: 2, 2004, s. 69.; A. K. Soni: "History of Mining in India", *Indian Journal of History of Science*, Vol. 55/3, 2020, s. 218.

⁸ James A. Harrell, "Gemstones", **UCLA Encyclopedia of Egyptology**, Kasım 2012, (Çevrimiçi) <https://escholarship.org/uc/item/57f2d2sk>, 28 Şubat 2022.

⁹ Harrell 2012, **a.g.e.**, s. 14-15; Rapp, **a.y.**

¹⁰ Elizabeth Bloxam, "Quarrying and Mining (Stone)", Ed. by. Willeke Wendrich, **UCLA Encyclopedia of Egyptology**, 2010, (Çevrimiçi) <http://digital2.library.ucla.edu/viewItem.do?ark=21198/zz0026jkd5>, 28 Şubat 2022.

Resim 2.1 : Stel sırtında yer alan kısmen kazılmış karnelyan madeni. Mısır'daki tek karnelyan yatağı olduğu bilinir. Madenin tabanında taş dövücü bulunmuştur. Mısır, Aşağı Nubia.

Kaynak: Elizabeth Bloxam, “Quarrying and Mining (Stone), Ed. by. Willeke Wendrich, **UCLA Encyclopedia of Egyptology**, 2010, (Çevrimiçi)
<http://digital2.library.ucla.edu/viewItem.do?ark=21198/zz0026jkd5>, 28 Şubat 2022, s. 6., **Fig. 9.**

Yüzeydeki taşlara ulaşmanın daha kolay olduğu düşünüldüğünde, açık ocak madenciliğinin gerçekleştirildiği alanlardaki işlemler, yeraltı çalışmalarına göre basit madencilik işlemleri ile sonuçlanmaktadır. Bu alanlarda kullanılan malzemeler genellikle kazma, kürek, el murçları ve deliciler gibi basit malzemelerdir¹¹. Genellikle antik madencilikte sıklıkla taş çekiçler ile karşılaşılır¹². Erken zamanlarda değerli taşların bulunduğu kristal kütleleri ve ince damarları kesmek için, kaya parçalarına vurarak parçalamak üzere tokmak gibi saplı taş aletler kullanılmıştır. Sonraları bu taş aletlerin yerini demir aletler almıştır¹³. Antik Çağ madenciliğinde Yunanları takip eden Romalıların da bu tür metal aletleri kullandıkları bilinmektedir. Roma madenciliğinde kayadaki kırılmaları açmak ve kayadan parça çıkarmak için çift başlı çekiçler, kamalar, sivri uçlu metal çubuklar kullanılmıştır¹⁴. Roma İmparatorluk

¹¹ M. Vieil, vd.; “Opal ve Genel Özellikleri”, **5. Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu**, İzmir, 13-14 Mayıs 2004, s. 334.

¹² Rapp, **a.e.**, s. 66.

¹³ Harrell 2012, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁴ Soni, **a.g.e.**, s. 220.

Dönemi'nde ayrıca Mısır'da madenciligi yapıldığı bilinen beril kristallerinin, bulunduğu sert kayalardan demir bıçak ya da kaleme benzeyen keskin uçlu metal aletler yardımıyla çıkarıldıkları düşünülmektedir¹⁵.

Resim 2.2 : Antik taş işleme aletleri. James Harrel, Mısır'da madencilikte kullanılan bakır aletlerin ve daha sonraları kullanılan bronz aletlerin, yumuşak taşları işlemek için yeterince sağlam olduklarını ancak bunların çabuk körelip aşındıklarını söylemiştir.

Kaynak: Elizabeth Bloxam, “Quarrying Technology and Tools in Ancient Egypt”, Mining and Quarrying in Ancient Egypt, (Çevrimiçi) <https://factsanddetails.com/world/cat56/sub404/entry-6154.html>, 28 Şubat 2022.

Değerli ve yarı değerli taşların çıkarılmasında her zaman sistemli bir işçilikten bahsetmek doğru değildir. Kayaların tahribatıyla rastgele elde edilmiş taşların da mevcut olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Örneğin oymacılıkta, aşındırıcı özelliğinden dolayı sıklıkla tercih edilen kuvars kristalleri, Romalı altın madencileri tarafından iş esnasında tesadüfen ortaya çıkartılarak, değerli taş işçiliği yapan atölyeler için toplanmışlardır¹⁶.

Antik Çağ'da değerli ve yarı değerli taş maden kaynaklarının çoğu Plinius'un da bahsettiği gibi Hint ve Doğu kökenli olarak görülmektedir¹⁷. Bu çağda sıklıkla talep

¹⁵ Harrell 2004, a.y.; a.g.e., s. 74-75.

¹⁶ C.E.N. Bromehead, “The Evidence for Ancient Mining”, *The Geographical Journal*, Vol. 96, No: 2, Wiley Blackwell, 1940, s. 117.

¹⁷ Pérez González, a.g.e., s. 142.

edilen taşların kaynağı Hindistan'dır. Plinius, carbunculus, opal, sardoniks taşlarını Hindistan kökenli taşlar arasında göstermiştir¹⁸. Ayrıca Hindistan, Antik Çağ'ın bilinen tek elmas kaynağıdır; MÖ 9. ve 7. yüzyıllar arasında burada ortaya çıktığı düşünülen elmas madenciliği 19. yüzyılda yeni keşifler gerçekleşene kadar elmasın ana kaynağı olarak kalmıştır¹⁹. Hindistan'da elmasın çıkarılması için kullanılan madencilik tekniği kayaçların ateşle ısıtılıp parçalanmasını içermektedir²⁰. Romalıların sert kayaçları parçalamak için aynı yöntemi kullandıkları bilinmektedir²¹. Çıkış noktasının Mısır olduğu düşünülen bu yöntemi, Mısırlılar MÖ 5000 civarından beri kayaları parçalamak için kullanmışlardır²².

Değerli taş madenleri çoğunlukla uzak bölgelerde bulunduğundan, bu ürünlerin ticaret trafiği büyük önem arz etmiştir. Öyle ki “değerli taşların rotası” adı altında, başlangıç noktası Hindistan'ın kuzeybatısı ve Baktria bölgesini içeren ve Fırat-Dicle yakınlarındaki pazarlara ulaşan bir ticaret rotasının varlığı bilinmektedir²³. Büyük İskender'in ölümünden sonra kurulan Hellenistik krallıklar ile geliştirilen bağlantılar sayesinde, Hindistan antik dünya ticaretinin ayrılmaz bir parçası olmuş ve Hint malları Yunan dünyasına girmiştir²⁴. Roma İmparatorluk Dönemi'nde de Hindistan gibi uzak kaynaklardan gelen değerli ve yarı değerli taşlara özel bir ilginin olduğu görülmektedir. Hatta bu nedenle zanaatkar ve tüccarların kimi zaman ürünün cazibesini attırmak için taşların esas kaynaklarını gizlemiş olabilecekleri düşünülür²⁵. Romalıların değerli taş oymacılığında sıklıkla kullandıkları akik ve çeşitleri, Roma'ya daha yakın kaynaklar olan Batı Anadolu ve Yunanistan'da bulunmasına rağmen Plinius, taşların kaynaklarını uzak rotalar (Hindistan ve Arabistan) olarak göstermiştir²⁶.

¹⁸ Gy. Wojtilla, “Indian Precious Stones in the Ancient East and West”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 27, No: 2, 1973, s. 223-224.

¹⁹ Stephen Malkin- Changsheng Guo, *Grinding Technology: Theory and Application of Machining with Abrasives*, Second Edition, New York, Industrial Press, 2008, s. 4.

²⁰ Soni, *a.g.e.*, s. 231.

²¹ *A.g.e.*, s. 220.

²² *A.g.e.*, s. 222.

²³ Pérez González, *a.y.*

²⁴ Wojtilla, *a.g.e.*, s. 222.

²⁵ Kenneth Lapatin: “Luxury Arts”, *A Companion to Roman Art*, Ed. by. Barbara E. Borg, Chichester, Wiley Blackwell, 2015, s. 329; Pérez González, *a.y.*

²⁶ Lapatin, *a.y.*

Değerli ve yarı değerli taşların bir diğer önemli kaynağı ise Mısır' dır. Bu coğrafyada gerçekleştirilen değerli taş madenciliği köklü bir geçmişe sahiptir. Eski Krallık döneminden itibaren Sina'daki Wadi Maghara'da turkuaz madenciliği yapıldığı bilinmektedir²⁷. Bölgede turkuazın yanı sıra azurit, malahit ve krizokol gibi diğer yarı değerli taşlar çıkarılmıştır²⁸. Bu taşlar, Mısır'da Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerinde de tercih edilmiş olan taşlardır. Hindistan'dan ithal edilen akuamarin ve Afganistan'dan gelen lapis lazuli hariç hepsinin Mısır'da yerel olarak bulundukları düşünülmektedir²⁹. Mısır'da değerli taş madenciliği yapılan yerler arasında Doğu Çölü'nde bulunan Wadi Sikait, zümrüt madenciliği ile tanınmaktadır. Bölgede yapılan zümrüt madenciliğinin Ptolemaioslar döneminde başladığı bilinmektedir. Daha sonrasında bu madenlerin işletilip geliştirilmesi Roma İmparatorluğu denetiminde gerçekleştirilmiştir³⁰. Romalıların **Mons Smaragdus** (Zümrüt Dağı) ismini verdikleri bölge en önemli zümrüt kaynaklarından birisidir³¹.

Resim 2.3 : Mısır Wadi Sikait'de bulunan değerli taş ocağından bir görünüm. Ptolemaioslar döneminden itibaren işletilmiştir. Altta ham halde bulunan küçük beril parçaları görülmektedir.

²⁷ Antik Mısır kronolojisi geleneksel olarak firavun sülaler dönemine ayrılmıştır. Tarihçiler MÖ yaklaşık 280'de kral II. Ptolemaios'un isteğiyle Mısır rahibi Manetho'nun oluşturduğu otuz bir sülaleyi içeren bir listeyi benimsemişlerdir. Mısır kronolojisi genellikle; Eski Krallık, Orta Krallık ve Yeni Krallık olmak üzere üç krallık dönemine ayrılır ve bunların arasında ara dönemler yer alır. Ayrıntılı bilgi için **Bkz.** Charles Freeman, **Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları**, Çev. Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi, Ankara, 2003, s. 24-58.

²⁸ Rapp, **a.e.**, s. 71.

²⁹ James A. Harrell, Per Storemyr: "Ancient Egyptian Quarries- An Illustrated Overview", **QuarryScapes: Ancient Stone Quarry Landscapes in the Eastern Mediterranean**, Ed. by. N. Abu-Jaber- E.G. Bloxam- P. Degryse-T. Heldal, Geological Survey of Norway Special Publication, Vol. 12, 2009, s. 18.

³⁰ Harrell 2004, **a.g.e.**, s. 70.

³¹ Harrell 2004, **a.y.**

Kaynak: James A. Harrell, Per Storemyr: “Ancient Egyptian Quarries- An Illustrated Overview”, **QuarryScapes: Ancient Stone Quarry Landscapes in the Eastern Mediterranean**, Ed. by. N. Abu-Jaber- E.G. Bloxam- P. Degryse-T. Heldal, Geological Survey of Norway Special Publication, Vol. 12, 2009, s. 42.

Antik Çağ’ın önemli değerli taş madenciliğinin yapıldığı alanlardan biri olan Anadolu toprakları, günümüzde hala çıkarılmakta olan yarı değerli taşlar bakımından zengin bir potansiyele sahiptir. Arkeolojik çalışmalar bize Anadolu’nun tarih öncesi dönemlere uzanan yarı değerli taş işletmeciliği geçmişini gösterir³².

Anadolu’da yapılan en eski yarı değerli taş madenciliğinin günümüzdeki Ankara’da bulunan Ankara agatları ve Eskişehir’de bulunan kalsedonlar üzerine olması muhtemeldir. Bu bölgeden elde edilen yarı değerli taşların Anadolu, Mezopotamya ve Ege adalarında yaşamış birçok uygarlığa hammadde kaynağı olduğu söylenebilir³³. Anadolu’da bu taşlara duyulan ilgi Kalkolitik dönemde başlamıştır. “*Kalkolitik döneme ait Hacılar ve Tilkitepe kazılarıyla ortaya çıkartılan ve Erken Bronz çağına ait, Alacahöyük ve Horoztepe kazılarında bulunan agattan yapılmış gerdanlık ve küpeler*” Anadolu’da yerel olarak bulunan yarı değerli taş işletmeciliğinin bilinen kanıtları arasındadır³⁴.

Batı Anadolu’nun kuyumculuk merkezlerinden biri olan Sardeis ve çevresinde gerçekleştirilen Lydia kazıları da Antik Çağ’da Anadolu’nun değerli taş madenciliği hakkında bilgi verir.³⁵ Sardeis’de halk nekropolünde ilk kez 1910-1914 yılları arasında Princeton Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen kazılarda, çoğu Pers dönemine ait 1154 mezardan yarı değerli taşlar ele geçmiştir³⁶. Lydialıların ateş opali,

³² Mehmet Resul Toka, H. Haluk Selim: “Türkiye’ deki Yarı Değerli Taşların Satış Stratejilerinin Geliştirilmesi”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi**, C. II, No: 02, 2020, s. 3.

³³ Murat Hatipoğlu- O. Özcan Dora, “Anadolu’da Kullanılmış En Eski Süstaşı Hammaddeleri Olan Ankara Agatları ve Eskişehir Kalsedonlarının Gemolojik İncelemesi [The Gemmological Investigation of Ankara Agates and Eskişehir Chalcedonies, The Oldest Gemstones Used in Anatolia]”, **1. Batı Anadolu Hammadde Kaynakları Sempozyumu**, 8-14 Mart İzmir, 1999, s. 462.

³⁴ Murat Hatipoğlu, “Agat (Akik) Taşı Üzerine Efsaneler ve İnanışlar Myths and Tales on Agate (Akik) Gems”, **V. Uluslararası Halk Kültürü ve Sanat Etkinlikleri Sempozyumu**, Kahramankazan-Ankara, 2017, s. 212.

³⁵ **A.g.e.**, a.y.

³⁶ Altan Türe, **Altın Ülke Lydia: Tarih, Kültür, Altın Madenciliği, Kuyumculuk**, İzmir, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları- 27, 2011, s. 38.

sardoniks, kalsedon gibi taşları takılarda sıklıkla kullanmalarından yola çıkılarak bu konuda iyi bir jeoloji bilgisine sahip oldukları söylenebilir. Antik kaynaklarda Anadolu'nun değerli taş potansiyeli hakkında referanslar mevcuttur. Örneğin Plinius'un ilk kez Sardeis'te bulunan koyu kırmızı renkte bir kuvars türünün mühür yapımında kullanıldığından bahsetmesi, bölgede yarı değerli taş madenciliğinin olduğuna dair bir başka kanıt sayılabilir³⁷.

Plinius ayrıca, Theophrastos'un da bahsettiği, Anadolu'nun bir diğer kuyumculuk merkezi olan Lampsakos (Lapseki) altın madenlerinde yeni keşfedilen ve olağanüstü güzelliği sebebiyle Büyük İskender'e armağan edilen bir taştan bahsetmiştir³⁸. Yazarın bahsettiği bu durumdan Hellenistik dönemde de Batı Anadolu'da yeni değerli taşların keşfedildiği ve madencilik yapıldığı anlaşılmaktadır. Yakın zamanda Lampsakos'da N. Aslan tarafından yapılan yüzey araştırmaları ve Türkiye madencilik tarihi uzmanı E. Kaptan tarafından Lapseki'ye bağlı Ada Tepe Köyü'nün Sektaş mevkiinde yaptığı çalışmalarla Antik Çağ'da bu bölgede önce açık ocak madenciliği daha sonrasında da yer altı maden kazıları olduğu görülmüştür.

“Eski işletme atıklarından alınan örneklerin altın içerikli olduğu ve arazide altınlı kuvars damarlarının varlığı da saptanmıştır”³⁹.

Anadolu'da bulunan ve Yunan oymacılığında uzun yıllar boyunca mühür yapımında en çok tercih edilen yarı değerli taşlardan olan kalsedonun, Eskişehir-Sarıcakaya bölgesinde bulunduğu bilinmektedir. Burada bulunan kalsedon ocakları Roma İmparatorluk Dönemi'nde de kullanılmış olup bugün hala galerilerine hala girilebilir durumdadır⁴⁰.

Bilinen değerli taş kaynaklarına yenilerini eklemek ve genişleyen imparatorluklarının ekonomisini güçlendirmek amacıyla Romalılar tüm Akdeniz'de

³⁷ A.e., s. 68.

³⁸ Plinius, *Naturalis Historia*, xxxvii, 74.12, s. 461-462.

³⁹ Yıldız Akyay Meriçboyu, “Kuyumculuk Merkezi Lampsakos”, *Colloquium Anatolicum V*, 2006, s. 47.

⁴⁰ Bu ocaklardan çıkartılan taşların muhtemelen İstanbul- Kadıköy limanından deniz yoluyla Roma kentlerine gönderildiği bilinmektedir. Bu yüzden birçok kaynakta “Kalsedon” isminin Kadıköy'den geldiği belirtilmiştir. **Bkz.** Hatipoğlu- Dora, *a.g.e.*, s. 464-465.

maden araştırmaları gerekleřtirmişlerdir⁴¹. Bu dönemde değerli taş madenciliğine verilen önem, taşların çıkarılmasının yönetim kontrolünde olmasından ve taşların elde edilip ticaretinin yapılmasına kadar olan süreçte gerekli olan alt yapının imparatorluk tarafından sağlanmasıdan anlaşılabilmektedir⁴². Bahsedilen alt yapı değerli taşların yanı sıra yapılarda kullanılmak üzere madenlerden elde edilen büyük boyutlu mermer gibi malzemelerinde taşınmasını sağlayacak bir yol ağı, insanlar ve yük hayvanları için yemek, su, barınak temini ve güvenliği sağlayacak olan muhafızları kapsamaktadır⁴³. Hadrianus döneminden itibaren madenleri kişisel mülk olarak tanımaya başlayan Romalılar, bazı madenlerin serbestçe işletilmesini mümkün kılarak yeni bir değerli taş madenciliği anlayışı geliştirmişlerdir. Roma İmparatorluk Dönemi'nin sonlarına doğru maden işçileri için iyileştirilmiş çalışma koşullarını kapsayan yasalar kabul edilmiştir⁴⁴.

2.2. Taş İşçiliğinde Kullanılan Araç ve Gereçler

İnsanlar doğada ham halde buldukları değerli ve yarı değerli taşları istenilen biçime getirmek ve taşlara işlev kazandırmak adına çeşitli aletler geliştirmişlerdir. Taşın işlenmesinde kullanılan en ilkel aletler işlenecek taşın üzerine sürtülerek biçim kazandırmaya yarayan, kendisinden daha sert olan taşlardır. Elde edilmesi kolay olan taş malzeme diğer alanlarda da olduğu gibi değerli ve yarı değerli taş işlemeciliğinde de önemli bir araçtır. Taş bloklar, erken dönemlerde aşındırma, delme, cila gibi işlemler de kullanılmışlardır. Irak Tel Barak'ta, MÖ 3. binyılın sonlarına ait, bazalttan yapılmış, üzerinde muhtemelen aşındırma tekniğiyle boncuk şekillendirebilmek için açılmış “U” biçiminde kanallar bulunan taş bloklar bulunmuřtur⁴⁵. MÖ yaklaşık 1420'lere tarihlenen bir Mısır duvar resminde değerli taş işlemeciliğini gösteren bir sahne yer almaktadır. Sahnenin üstünde yer alan fiğür bir taş blok üzerinde boncukları cilalarken gösterilmiştir.

⁴¹ Soni, a.y.

⁴² Schörle, a.g.e., s. 50.

⁴³ Schörle, a.y.

⁴⁴ Soni, a.g.e., s. 219.

⁴⁵ Altan Türe, M. Yılmaz Savaşçın, **Kuyumculuğun Doğuşu**, İstanbul, Goldaş Kültür Yayınları, 2000, s. 65.

Resim 2.4 : Kuyumcuların ve değerli taş oymacılarının faaliyetlerini gösteren kireçtaşı duvar resmi. Sahnenin üst tarafında solda yer alan iki figür ve altta ortada yer alan figür ayaklarının altında yer alan aşındırıcı malzemeler ve dörtlü ya da üçlü yay matkaplar yardımıyla boncukları delerken gösterilmiş. Üst sağdaki figür ise bir taş blok üzerinde cilaladığı boncukları dizerken gösterilmiş. Alt sahnede solda bulunan ilk figür bir yaka kolyesi hazırlarken, sağda yer alan figür ise bir üfleme borusuyla kaynak işlemi yaparken gösterilmiştir.

Kaynak: Morgan Moroney, “Egyptian Jewellery: A Window into Ancient Culture”, **American Research Center in Egypt**, (Çevrimiçi) <https://www.arce.org/resource/egyptian-jewelry-window-ancient-culture>, 28 Şubat 2022.

Günümüz teknolojisinde bazalt blokların işlevini küre ve boncuk makinaları yerine getirmektedir⁴⁶.

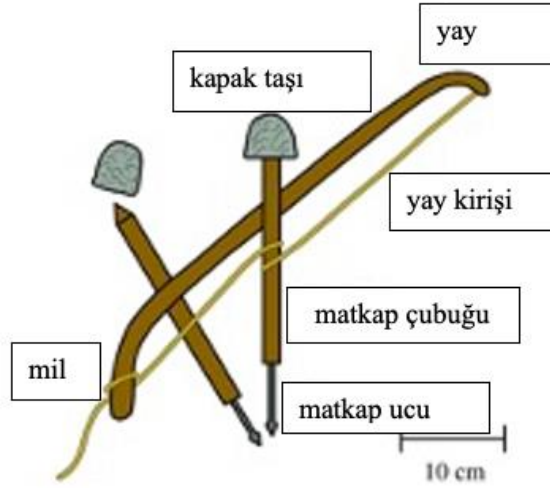
Erken dönemlerde ege ile oyma tekniğinin ya da testereyle kesmenin ne ölçüde kullanıldığının anlaşılması yeni olmakla birlikte, kazıma tekniğinde egeleme olasılığından zaman zaman bahsedilmiştir⁴⁷. Çeşitli metal kalemler ve keskinlerin yanı sıra ahşap ya da bakır gibi yumuşak metallerden yapılan çubuklar Antik Çağ değerli

⁴⁶ Pınar Daşçı, “Geçmişten Günümüze Süstaşı İşlemeciliği ve Lydia”, **Lidya “Altın Ülke” Uluslararası Katılımlı, Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu**, 9-10-11 Ekim 2015, Manisa, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, 2016, s. 5.

⁴⁷ Margaret Sax- Nigel D. Meeks, “The Introduction of Wheel Cutting as A Technique for Engraving Cylinder Seals: Its Distinction from Filing”, **Iraq**, 1994, Vol. 56, s. 153.

taş işlemeciliğinde kullanılan el aletlerindendir. Söz konusu aletlerin uçları çukurlaştırılarak, bu uçlara aşındırıcı özelliği olan küçük taş parçaları eklenir ve böylelikle değerli ve yarı değerli taşların üzerine istenilen desen kazınır⁴⁸.

Taş işlemeciliğinde kullanılan bir diğer tarih öncesi kökenli araç el matkabıdır. “Yay matkap” ya da “kemane matkap” ismi verilen aletler taş işlemeciliğinde kullanılan ilk matkaplardır⁴⁹. Elle yapılan ileri-geri döndürme hareketiyle çalıştırılan bu matkaplar önceleri bronz veya bakır telden yapılmış uçlara sahiptiler. Sonraları bunlara daha dayanıklı olması açısından demir uçlar eklenmiştir⁵⁰. Antik Mısır tasvirlerinde karşımıza çıkan yay matkabının -tarih öncesi dönemlerde ateş yakmak için de kullanılmıştır- taş kesiminde ve boncuk üretiminde önemli bir yeri vardır⁵¹. Yay matkabının bileşenleri; çoğunlukla ahşaptan yapılmış bir mil, bu milin hareketini sağlayan bir yay ve aşağı doğru basınç uygulamak için kullanılan bir matkap çubuğu çubuğudur. Bu çubuğun üst kısmında bir kapak taşı, alt kısmında ise aşındırma işlemi yapan metal uçlar yer alır⁵².

Resim 2.5 : Yay matkabı oluşturan parçalar.

⁴⁸ Merter Yalçinkaya, “Kameo Örneğinde Süstaşı İşlemeciliği”, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarım Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2013, s. 224.

⁴⁹ A.g.e, s. 66.

⁵⁰ Harrell 2012, a.g.e., s. 15-16.

⁵¹ David Ilan, “The Ground Stone Components of Drills in the Ancient Near East: Sockets, Flywheels, Cobble Weights, and Drill Bits”, *Journal of Lithic Studies*, Vol. 3, No: 3, 2016, s. 262.

⁵² Ilan, a.y.

Kaynak: David Ilan, “The Ground Stone Components of Drills in the Ancient Near East: Sockets, Flywheels, Cobble Weights, and Drill Bits”. **Journal of Lithic Studies**, Vol.3, No: 3, 2016, s. 263.

Resim 2.6 : Mısır Rekhmire mezarından duvar kabartması. Kabartmada yer alan figür yay matkabı kullanımı ile delme işlemi gerçekleştirmektedir. Bir eliyle yay ipine sarmış olduğu matkap ucunu, üzerindeki kapak taşından kavrayarak aşağıya doğru basınç uygulamakta diğer eliyle ise yay milini ileri-geri hareket ettirmektedir.

Kaynak: David Ilan, “The Ground Stone Components of Drills in the Ancient Near East: Sockets, Flywheels, Cobble Weights, and Drill Bits”. **Journal of Lithic Studies**, Vol. 3, No: 3, 2016, s. 263.

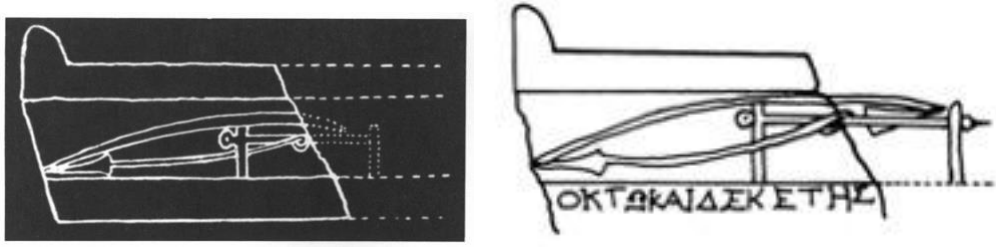
El matkabının yüksek çalışma kapasitesine ulaşması için ilerleyen dönemlerde bir torna tezgahına yerleştirildiği bilinmektedir⁵³. Yatay eksenli olan bu sabit yay matkaplarının kullanımı ile aşındırma ve desen oyma işlemlerinin daha kolay yapılabilmesi sağlanmıştır⁵⁴. Yatay eksenli yay matkabının en eski tasviri, on sekiz yaşında MS 2. yüzyılda Lydia Philadelphia’da ölen Sardeis’li Doros isminde bir değerli taş oymacısının mezar stelinde görülmektedir⁵⁵. Doros, “*intaglio* kesici” olarak

⁵³ Sturm, **a.g.e.**, s. 44.

⁵⁴ Türe- Savaşçın, **a.e.**, s. 66.

⁵⁵ Robert J. Charleston, “Wheel-Engraving and Cutting: Some Early Equipment: I Engraving”, **Journal of Glass Studies**, Vol. 6, 1964, s. 86.

tanımlanmıştır: “*daktylokoiloglyphos*”⁵⁶. Zanaatkarın kullanmış olduğu teçhizatı gösteren bu taşın bir ucu kırık olsa da aletin temel özelliklerini görebiliriz. Burada yatay olarak gösterilen bir mil etrafında dönen yay ipi mevcuttur. Dikey desteğin ilerisindeki daire biçimli alan muhtemelen kesme ucu olarak tasarlanmış diskidir. Bu disk yay ipinin ortasına gelecek şekilde konumlandırılmıştır⁵⁷.

Resim 2.7 : Sardeis’li Doros’un mezar steli. Roma İmparatorluk Dönemi’ne ait mezar steli üzerinde değerli taş oymacısının teçhizatını gösteren yatay eksenli yay matkabının çizimi bulunmaktadır.

Resim 2.8 : Sardeis’li Doros’un mezar stelinde yer alan yatay eksenli yay matkabının çizimi.

Kaynak: Robert J. Charleston, “Wheel-Engraving and Cutting: Some Early Equipment: I Engraving”, *Journal of Glass Studies*, Vol. 6, 1964, s. 85.; Dimitris Plantzos, “Crystals and Lenses in the Graeco-Roman World”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 101, No: 3, 1997, s. 458.

Yatay eksenli sabit yay matkaplarının kullanılması sert taşlar için oyma işinin daha zahmetsiz ve detaylı bir şekilde yapılmasını sağlamıştır. Bu buluştan sonra el matkapları kolay işlenebilen yumuşak taşların kesilmesi gibi daha az zahmet gerektiren işlerde kullanılmıştır⁵⁸. Günümüz teknolojisinde yay matkapların işlevini yerine getiren aletler ultrasonik delicilerdir. Sertlik dereceleri yüksek olan değerli ve yarı değerli taşları kesmek için elmas gibi yüksek aşındırıcı özelliğe sahip malzemelerle kaplanmış metal kesiciler kullanılmaktadır⁵⁹.

Sert taşların şekillendirilmesinde değerli taş oymacılarına en büyük kolaylığı sağlayan araç çarktır. Çarkla kesme tekniğinin kullanılması, taşların işlenmesinde önemli bir teknolojik gelişmeye işaret etmektedir. Çarklı kesicilerin ve yatay dönme

⁵⁶ Dimitris Plantzos, “Crystals and Lenses in the Graeco-Roman World”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 101, No: 3, 1997, s. 458.

⁵⁷ Charleston, a.y.

⁵⁸ Plantzos 1997, a.y.

⁵⁹ Daşçı, a.y.

ekseninin, çömlekçi çarkından esinlenerek geliştirilen aletler olduğu kabul edilir. Bu aletin çalıştırılması matkapta kullanılabilecek bir yayla veya pedalla sağlanmış olmalıdır⁶⁰. Çarkla kesim tekniğinin çoğunlukla MÖ 4000 kadar erken bir tarihte ortaya çıktığı savunulmuştur. Fakat taşların kesiminde çark kullanılmaya başlanması muhtemelen daha ileri bir tarihte gerçekleşmiştir. Tarihlendirme için yapılan önemli çalışmalardan biri, çarkla kesim teknolojisinin ortaya çıktığı düşünülen Mezopotamya'ya ait silindir mühürler üzerinden yapılan deneylerden oluşur. M. Sax ve N. D. Meeks tarafından gerçekleştirilen, MÖ 4. binyılın sonlarına tarihlenen kuvarstan yapılmış Mezopotamya silindir mühürleri üzerindeki deneyler, bu taşların çark yerine, eğe ya da testere ile kesildiklerini göstermiştir. Araştırmanın sonucunda Eski Babil döneminde, MÖ yaklaşık 2000 tarihinde ilk kez oymacılıkta çark kullanımına dair kanıtlar saptanmıştır⁶¹. Mühürlerin üzerindeki desenlerin çap ve kalınlıklarının ancak demir uçlu bir aletle oyma yapıldığında gerçekleştirilebileceği düşünüldüğünden, çarkla kesimin MÖ 2. binyılın ortalarında Anadolu ve Mezopotamya'da görüldüğü ve MÖ 8. yüzyıldan itibaren kullanımının yaygınlaştığı söylenebilir⁶². Çarkla kesim düzeneklerinin bazı değişikliklerle 20. yüzyılın başlarına kadar kullanıldıkları söylenebilir⁶³. Günümüzde çarklı kesicilerin işlevini yerine getiren otomatik kabaşon makinaları ve büyük tamburlar bulunmaktadır⁶⁴. Antik Çağ'ın yatay eksenli kesme düzeneklerinden geliştirilen modern taşlama çarkları ile günümüzde sert taşları biçimlendirmek çok daha kolaydır⁶⁵.

Değerli taş işçiliğinde üzerinde ince işçilik gerektiren minyatür desen ve figürlerin işlenmesinde büyüteç gibi optik malzemelerin kullanımının olup olmadığı merak konusudur. Eski değerli taş oymacılarının büyüteç kullandığına dair bir

⁶⁰ Daşçı, a.y.

⁶¹ Sax-Meeks, a.g.e., s. 154.; a.g.e., s.165.

⁶² Daşçı, a.y. ; Demir Çağı'nın erken dönemlerinde (MÖ 1200) batıda Ege Dünyası'nda "Karanlık Çağ" adı verilen bir dönem yaşanmıştır (MÖ yak. 12. ve 9. yüzyıllar). Kesin olmayan bir görüşe göre Mykenlerin, Dorlar tarafından ortadan kaldırılmasından sonra yaşanan bu döneme ilişkin bilgilerimiz azdır. **Bkz.** Oğuz Tekin, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İletişim Yayınları, 7.bs, İstanbul, 2012, s. 59.

⁶³ Plantzos 1997, a.y.

⁶⁴ Daşçı, a.y.

⁶⁵ Yalçınkaya, a.g.e., s. 229.

kanıtımız olmamakla birlikte, çoğunun muhtemelen miyop oldukları düşünülür⁶⁶. Bunun nedeni miyop gözlerin odak noktalarının daha kısa olmasıyla açıklanır. Miyop biri nesneleri net bir şekilde görebilmek için gözlerine yaklaştırmalıdır. Bu eylem geometrik optikte açılal büyütme denen şeyle sonuçlanır, bu sayede gözün retinasında oluşan görüntü nesne merceğe yaklaştıkça büyür⁶⁷. Genetik bir durum olan miyop, diğer zanaat dallarında olduğu gibi, değerli taş işlemediliğinde de babadan oğula geğmiş olabilir⁶⁸. Antik Çağ'da miyop zanaatkarların yapay bir büyütmeye ihtiyaç duymadan minyatür sanatları uygulayabilmesi, değerli taşların işlenmesinde büyüteçlerin kullanılmamış olabileceği iddiasını güçlendirmektedir⁶⁹.

2.3. Değerli ve Yarı Değerli Taşları İşleme Teknikleri

Antik Çağ'da oyulmuş değerli taşlar, üzerlerine sanatçının istediği deseni ya da figürü işlediği cilalanmış taşlardır. Değerli taş oymacılığı, farklı renk ve parlaklıktaki taşları, üzerlerinde betimlenen görüntülerin estetiğiyle birleştiren bir minyatürist sanattır⁷⁰.

Antik Çağ'da değerli ve yarı değerli taşların hangi tekniklerle işlendiklerini anlamak için antik kaynaklardan daha çok modern gözlemleri ve yöntemleri kullanmaktayız. Bunun nedeni antik kaynakların bu konuya çok sınırlı olarak deęinmesidir⁷¹.

Geçmişten günümüze değin değerli taşların işlenmesinde kullanılan malzeme ve teknikler değişiklik gösterse de bugün ulaştığımız arkeolojik veriler ve konu hakkındaki antik kaynaklara dayanarak, Antik Çağ'da değerli taşların işlenmesinde

⁶⁶ Lapatin, **a.g.e.**, s. 329.

⁶⁷ Plantzos 1997, **a.y.**

⁶⁸ Lapatin, **a.y.**

⁶⁹ Plantzos 1997, **a.y.**

⁷⁰ Idit Sagiv, **Representations of Animals on Greek and Roman Engraved Gems: Meanings and Interpretations**, Oxford, Archaeopress, 2018, s. 1.

⁷¹ John Boardman, **Greek Gems and Finger Rings: Early Bronze Age to Classical**, New York, Harry N. Abrams Inc., 1972, s. 375.

aşındırma, yontma ve kesme olarak üç temel tekniğin kullanıldığını söyleyebiliriz⁷². Değerli taş işlemeciliğinde uygulanan taşın delinmesi, kazınması, pürüzsüzleştirilmesi ve parlaklık kazandırılması gibi diğer tüm işlemleri bu üç temel tekniğin alt başlıkları olarak değerlendirebiliriz. Günümüzde bu üç tekniğin çoğunlukla anlam bakımından birbirlerinin yerini tutacak şekilde kullanıldıkları görülür. Bunun nedeni söz konusu işlemlerin aynı teknik esasa, yani taşın üzerinden parça koparmaya dayanmasıdır. Kesim tekniğini aşındırma işlemine bağlı olduğundan, aşındırma tekniği başlığı altında değerlendirebiliriz. Yontma tekniği de aynı şekilde taşın kesilmesiyle ilişkilidir ve üzerinden parça koparılması esasına dayalıdır. Taşlara istenilen formu kazandırmaya yarayan bu tekniklerin haricinde, antik çağda değerli taşlarının üzerinde gördüğümüz figür ve desenleri yaratmada kullanılan, daha ince işçilik gerektiren uygulamalarda mevcuttur. Sözü edilen uygulamaları gerçekleştirmekte, kazıma ve oyma teknikleri kullanılmıştır. Bu sayede üretilen *intaglio* ve *cameolar* değerli taş oymacılığının en güzel yansımalarıdır.

2.3.1. Aşındırma / Kesme Tekniği

Aşındırma tekniğinin tarihi, doğada bulunan aşındırıcı minerallerin keşfiyle başlamış ve bunların insanlar tarafından geliştirilmesiyle devam etmiştir⁷³. Değerli ve yarı değerli taşların işlenmesindeki ilk aşama olarak tanımlayabileceğimiz aşındırma tekniği, detaylı bir işçiliğe başlanmadan önce taşı kendinden daha sert bir malzemeyle kabaca şekillendirerek form kazandırmada kullanılmaktadır. Aşındırma tekniği aynı zamanda yapılması istenilen işçiliğe uygun malzemeler kullanılarak, taşı delmek, kesmek ve parlatmak gibi işlemler için de kullanılan bir tekniktir. Günümüz kuyumculuk teknolojisinde çeşitli amaçlarla kullanılan aşındırıcılar doğal ya da yapay sert malzemelerden oluşmaktadır. Doğal aşındırıcılara örnek olarak, elmas, silika, granat ve pomza gösterilebilir⁷⁴.

⁷² Türe- Savaşçın, **a.e.**, s. 63.

⁷³ Malkin-Guo, **a.e.**, s. 3.

⁷⁴ Mohsen Manutchehr-Danai, “Abrasive”, in A, **Dictionary of Gems and Gemology**, Berlin Heidelberg, Springer, 2005, s. 2.

Bilinen en eski doğal aşındırıcı malzemeler, tarih öncesi çağlarda da kullanılmış olan çakmaktaşı ve kumtaşı şeklindeki kuvarstır⁷⁵. Herodotos, mühürlerin yapımında muhtemelen çakmaktaşı ve obsidyen gibi kesici özelliği olan bir taşın kullanıldığını söylemiştir. Obsidyen, Yunan adalarında bulunabilen bir taştır⁷⁶. Aşındırma işleminde aynı zamanda zımpara kullanımı yaygındır. Antik Yunanistan'daki değerli taş oymacılarının Naksos adasında çıkarılan zımparayı sıkça kullandıkları bilinmektedir⁷⁷. Theophrastos mühürlerin işlenmesinde kullanılan taşın bileme taşı yani zımpara olduğunu bilmektedir ve zımpara Yunan değerli taş oymacılığında kullanılan taşların çoğunu aşındırmaya yetecek sertliktedir⁷⁸. Erken dönemlerde Mısır'da aşındırıcı olarak bilinen en sert malzeme kuvarstır. Daha sonraları Geç Ptolemaioslar ve Roma İmparatorluk dönemlerinde Hindistan'dan geldiği bilinen elmas ve korindon, özellikle zümrüt, safir, yakut gibi değerli taşlar için kullanılan aşındırıcılar olmuşlardır. Ayrıca yine bu dönemde Akdeniz ve Doğu'dan gelen zımparaların da aşındırıcı olarak kullandıkları düşünülmektedir⁷⁹. Antik Çağ'da kullanıldığı bilinen bir diğer aşındırıcı granatlardır⁸⁰.

Aşındırma tekniği ile değerli ya da yarı değerli bir taşın şekillendirilmesinin ilkel hali, taşın kendisinden daha sert bir taşla sürtünmesidir. Tarih öncesine ait bu teknikle, taş malzemeden üretilen pendentiflerin haricinde birçok alet ve silah örneği de günümüze ulaşmıştır. Taş bloklar, metal uçlu aletler, eğeler, matkaplar ve çarklar aracılığıyla aşındırma yapmak gelişen taş oymacılığı teknolojisini göstermektedir.

⁷⁵ Malkin-Guo, **a.e.**, s. 4.

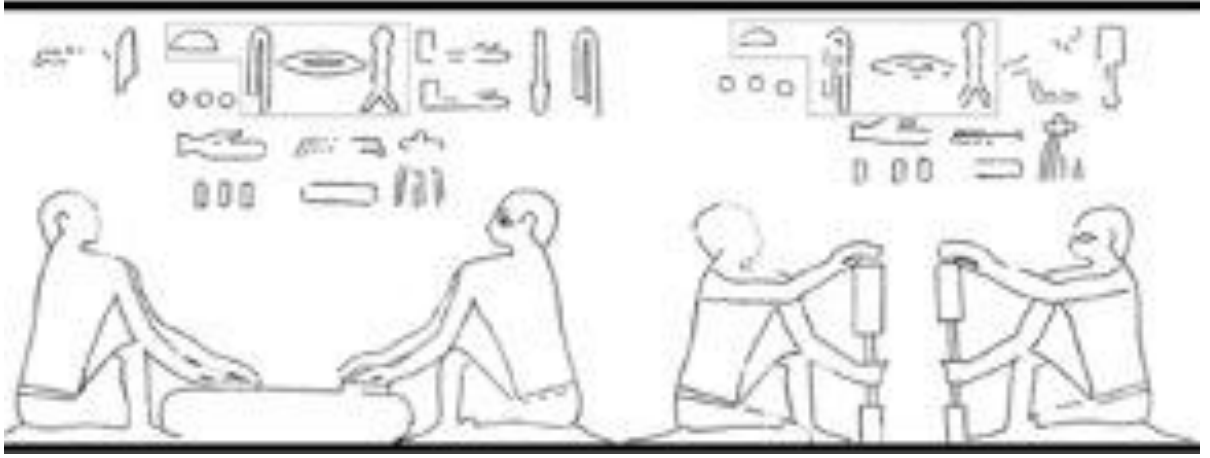
⁷⁶ Boardman 1972, **a.y.**

⁷⁷ Sturm, **a.y.**

⁷⁸ Boardman 1972, **a.y.**

⁷⁹ Harrell 2012, **a.g.e.**, s. 15.

⁸⁰ Granat (*Lat. Granatum*), garnet taşının bir diğer ismidir. Çeşitli alümina silikat içeren granatların aşındırıcı malzeme olarak erken dönemlerden itibaren kullanıldıkları düşünülmektedir. **Bkz.** Malkin, Guo, **a.y.**

Resim 2.9 : Aba'nın Deir el- Gebrawi'deki mezarında bulunan duvar resmi üzerindeki karnelyan boncuk üretim sahnesi. Soldaki figürler taş blokları kullanarak aşındırma ile biçimlendirme işlemi gerçekleştiriyorlar. Sahnenin sol üst köşesinde yer alan vinyette cilalama (snaa carnelian) yazmaktadır. Ancak bu işlemin nasıl yapıldığı çizim üzerinde açık bir şekilde ortaya koyulmamıştır. Eğer gösterilen taş bloğun üzerinde kuvars kumu varsa bu muhtemelen bir cilalama işlemi olabilir.

Duvar resmi Mısır 6. Hanedan dönemine tarihlenmektedir.

Kaynak: James A. Harrell, "Gemstones", **UCLA Encyclopedia of Egyptology**, Kasım 2012, (Çevrimiçi) <https://escholarship.org/uc/item/57f2d2sk>, 28 Şubat 2022.

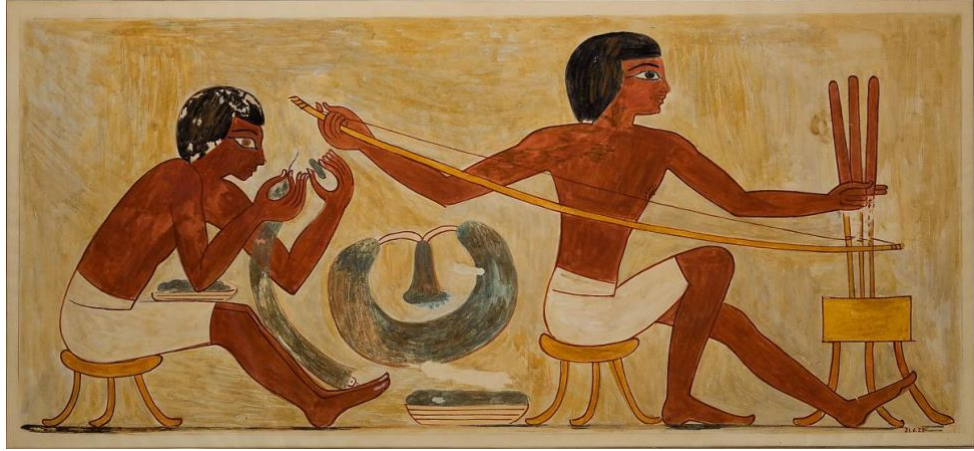
Taşların kesim işlemi matkaplar ve daha sert taşlardan oluşan aşındırıcı tozlarla gerçekleştirilmiştir⁸¹. Matkapların ucuna yerleştirilen metal uçlara aşındırıcılar eklenerek kesim işlemi yapılmıştır, taşı kesen asıl malzeme metal uçlar değil, aşındırıcılardır⁸². El matkaplarının kullanımı şu şekilde gerçekleşmiştir; bir elle ileri geri hareket ettirilen yay, diğer elle üstünden hafifçe bastırılarak dik olarak tutulmuş matkap çubuğunun dönmesini sağlamış böylelikle kesim işlemi gerçekleşmiştir⁸³. Mısır duvar resimlerinde ve Yunan vazolarında taş kaplar ve boncukların üretiminde kullanılan yay matkabının kullanımına dair sahneler vardır⁸⁴.

⁸¹ Sturm, **a.y.**

⁸² Lapatin, **a.g.e.**, s. 328.

⁸³ Türe-Savaşçın, **a.y.**

⁸⁴ Boardman 1972, **a.e.**, s. 380.

Resim 2.10 : Rekhmire mezarında bulunan bir duvar resminin kopyası. Sanatçı Nina de Garis Davies’e ait kopyanın, orijinali Mısır Thebes’de bulunmaktadır. Burada muhtemelen atölyede takı üretirken tasvir edilen iki erkek görülmektedir. Soldaki figür boncuklu bir yaka kolyeyi işlerken görülüyor, sağdaki figür ise bir yay matkabıyla taş boncuk üretmek için disklerde delikler açıyor.

Mısır atölyelerinde aynı mekanda farklı el sanatlarının uygulandığı bilinmektedir.

Kaynak: “Stringing and Drilling Beads, Tomb of Rekhmire: Ca. 1504-1425 B.C. New Kingdom”,

The Met Museum: The Collection Egyptian Art, (Çevrimiçi),

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/544630>, 28 Şubat 2022.

Dikey eksenli bu ilk matkaplardan sonra yatay eksenli matkaplar da kullanılmıştır. Başarılı bir kesim için taşın üzerindeki sürtünmeyi yumuşatmak önemlidir. Bu uygulama aşındırıcı toz ve yağlayıcı (su, yağ, ya da mumlu macunlar) malzemelerin kullanımı ile gerçekleştirilebilir. İşlem sırasında kullanılan yağlayıcılar, aşındırıcının dağılmasını önler. Taşa sürtülen aşındırıcı tozlar, paralel oluklar oluşturarak kesim işleminin yapılmasını sağlar⁸⁵.

Taşların matkaplar ve kesme çarklarıyla işlenmesi oymacılıkta kullanılan teknikleri açıklamakta yeterli değildir. Zahmetli olsa da ince detayların işlenmesinde serbest elle kesme işlemi yapılmış olmalıdır. Bu amaçla kullanılmış olabilecek aletler eğelerdir. Plinius değerli taşlar üzerinde eğe kullanımına değinmiştir ve heykeltıraş, mimar ve oymacı olan Samos’lu Theodoras’ın elinde bir eğe ve oyulmuş bir scarabe mühür tutan bronz bir heykelinin olduğundan bahsetmiştir⁸⁶.

⁸⁵ Ammon Rosenfeld-Michael Dvorachek-Shua Amorai-Stark, “Roman Wheel-cut Engraving, Dyeing and Painting Microquartz Gemstone”, **Journal of Archaeological Science**, Vol. 30/2, 2003, s. 228

⁸⁶ Boardman 1972, **a.e.**, s. 381.

Değerli ve yarı değerli taşlar kesilip, pürüzlü yüzlerinin düzeltilmesinin ardından yüzeyinden ışık yansımalarını sağlamak için parlatılırlar. Bu işlemi kapsayan teknik cilalama olarak bilinir ve değerli taş üretiminin son aşamasıdır. Cilalama yumuşak bir zemin üzerinde aşındırıcı tozlar kullanılarak torna tezgahında gerçekleştirilebilir⁸⁷. Bu işlem esnasında taşın bir miktar aşındırılması söz konusudur. Bu nedenle aşındırma ve kesme tekniği kapsamında değerlendirilebilir. Uzun yıllar boyunca cilalama için çeşitli malzemeler kullanılmıştır. Değerli taş işçiliğinin erken dönemlerinde Mezopotamya’da kuvars kumu ile cilalama yapıldığı bilinmektedir⁸⁸. İnce kuvars kumundan elde edilen bir macunla bir kumaş ya da deri parçası kullanılarak parlatma işlemi yapılmış olması muhtemeldir⁸⁹. Zımpara, elmas ve korindon da kullanılan malzemelerdendir. Romalıların değerli taş üzerindeki oyukları cilalamak için barit kullandıkları da düşünülmektedir. Barit muhtemelen eski değerli taş oymacıları tarafından yağlayıcı-parlatıcı malzemesi olarak kurşun ve kalay ile eş zamanlı olarak kullanılmışlardır. Kurşun ve kalay, aşındırıcı tozları tutacak kadar yumuşak malzemelerdir ve bu nedenle sert değerli taşların parlatılmasını kolaylaştırmak için aşındırıcıların kurşun ve kalay parçacıklarının içine yerleştirildiği bilinir. Günümüzde de sert değerli taşlar kalay uçlu çarka gömülmüş alümina ya da elmas tozlarıyla parlatılmaktadır⁹⁰.

Bu aşındırıcı özelliği olan malzemeler haricinde Plinius, genel olarak tüm değerli taşlarının parlaklığının kaynatılmış balla -özellikle Korsika balı- arttırıldığını söylemiştir⁹¹. Roma İmparatorluk Dönemi’nde ayrıca demir oksitle taşların renginin koyulaştırıldığı da bilinmektedir⁹².

Değerli ve yarı değerli taşları cilalamanın en eski örneklerini Bronz Çağı’nda görmekteyiz. Bazı Bronz Çağı taşları oldukça parlatılmışlardır. Arkaik Dönem’de

⁸⁷ Boardman 1972, **a.e.**, s.382.

⁸⁸ Murat Hatipoğlu 2017, **a.g.e.** s. 213.

⁸⁹ Harrel 2012, **a.g.e.**, s. 16.

⁹⁰ Rosenfeld, vd., **a.g.e.**, s. 237.

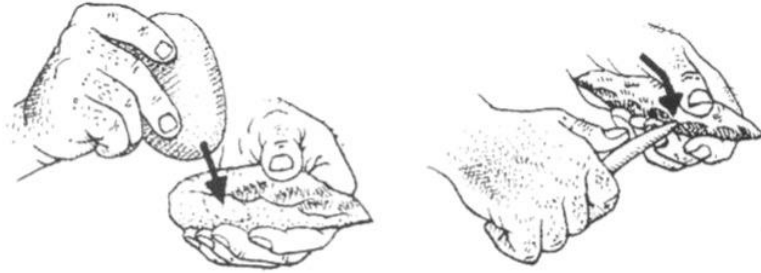
⁹¹ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii, 74.12, s. 46-462.

⁹² Rosenfeld, vd., **a.g.e.**, s. 227.

taşların yüzeyleri genellikle donuk görünümündedir fakat Klasik Dönem’de özellikle kaya kristali gibi şeffaf taşlardan daha yüksek verim elde etmek için daha fazla miktarda cila kullanımı görülmektedir. Cila işleminin en yoğun görüldüğü grup Etrüsk taşlarıdır. Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi’nde yüzük taşlarında cila kullanımı yaygındır⁹³.

2.3.2. Yontma Tekniği

Yontmak fiili, “*bir şeye istenilen biçimi vermek için dış bölümünü keskin bir araçla biçmek, kesmek*” anlamına gelmektedir⁹⁴. Değerli taş işlemeciliğinde yontma terimi taşın dış yüzeyine uygulanan vuruşlarla taştan yongalar kopartmak olarak tanımlanabilir⁹⁵. Bu teknik sayesinde doğal halde bulunan değerli ve yarı değerli taş parçaları, zanaatkarlar tarafından detaylı bir işçilik uygulanmadan önce kabaca şekillendirilmiştir⁹⁶. Bu bağlamda yontma tekniği taşın işlenmesinde ince detaylara geçmeden önce uygulanan hazırlık aşamasıdır. Yontma tekniğinin ilkel hali taşı başka bir taşla kırarak uygulanmasıdır. Bir başka yöntem ise kesici bir alet yardımıyla taşın üzerine baskı uygulayarak taşın kesilmesidir.

Resim 2.11 : Taş yontma tekniğinin uygulanış biçimleri. Soldaki görselde taşı başka bir taşla vurarak yontma, sağdaki görselde ise taşı ince uçlu bir keski yardımıyla yontma gösterilmiştir.

Kaynak: Merter Yalçinkaya, “Kameo Örneğinde Süstaşı İşlemeciliği”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarım Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2013, s. 189.

⁹³ Boardman 1972, a.y.

⁹⁴ “Yontmak”, **Türk Dil Kurumu Sözlükleri** (Çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr>, 8 Mart 2022.

⁹⁵ Türe- Savaşçın, a.y.

⁹⁶ Harrell 2012, a.g.e., s. 15.

Yontma ayrıca dikey olarak sabitlenmiş metal bir çubuğun üzerine yerleştirilen taşın, çekiçle vurulan darbelerle üzerinden parça koparılması şeklinde de yapılabilir.

Resim 2.12 : Sabitlenmiş metal bir çubuk üzerinde taşın çekiç yardımıyla yontulmasını gösteren çizim.

Kaynak: Merter Yalçınkaya, “Kameo Örneğinde Süstaşı İşlemeciliği”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarım Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi**, 2013, s. 189.

Taşa vurulan darbelerin esnek olabilmesi için boynuz başlı çekiçlerden yararlanılır. Camsı volkanik bir taş olan obsidyen ve çakmaktaşı dışında yontma yönteminin uygulanması zordur fakat Antik Çağ’a ait birçok kuvars boncuk üzerinde yontmanın meydana getirdiği soyulma tabakaları görülmüştür⁹⁷. Taşlar üzerinde yontma tekniğinin bırakmış olduğu izler tesviye edilerek düzeltilir. Hellenistik döneme kadar yontma tekniğinin uygulanması için tercih edilen taşlar obsidyen, kuvars kristalleri (kaya kristali, ametist vb.) ya da mikro kristal yapılı taşlardır⁹⁸. Sertlik dereceleri göz önüne alındığında bu taşlardan yonga kopartmak daha kolay olmalıdır.

2.3.3. Kazıma / Oyma Tekniği

⁹⁷ Daşçı, a.y.

⁹⁸ Türe-Savaşçın, a.e., s. 63.

Kazımak fiili, “*bir aleti sürterek bir şeyin yüzündeki tabakayı kaldırmak*”, “*metal bir yüzey üstüne sert bir araçla şekil çizmek, yazı yazmak, nakşetmek*” anlamındadır⁹⁹.

Oymak fiili, “*keskin, sivri uçlu bir cisimle bir şeyi yontarak veya delerek çukur oluşturmak*” anlamına gelmektedir¹⁰⁰. Arkeogemolojide oyulmuş taşlar genellikle *intaglio* ve *cameo* olmak üzere iki farklı türe ayrılır. Yerli ve yabancı kaynaklarda genel olarak *intaglio* daha çok kazıma ile ilişkilendirilmiştir, *cameolar* ise daha çok “oymacılık” terimi ile kullanılmıştır¹⁰¹. Antik Çağ’da değerli taşların oyulması *sculptura* (heykel) olarak da bilinir ve *sculptura ectypa* (oyulmuş görüntü) *cameolar* için de geçerlidir¹⁰².

Antik değerli taşların oyulmasında kullanılan teknikler günümüzde kullanılanlardan farksızdır. Sadece gelişen teknolojinin getirdiği yenilikler doğrultusunda bu teknik uygulamaları gerçekleştirmekte kullanılan araç-gereçler değişim göstermiştir. Eski değerli taş oymacıları aslında çağdaş oymacıların sahip olduğu ekipmanların benzerlerini kullanmışlardır. Kullanmış oldukları yumuşak matkap uçları daha sert metallerle ve kesme diskleriyle değişmiş ve kesim yapılan yatay düzenerler makineleştirilmiştir. Böylelikle daha az insan gücü kullanılarak daha kısa sürede taşlar oyulabilir hale gelmiştir¹⁰³.

Taşların oyulmadan önce yukarıda bahsedildiği gibi yontularak kabaca şekillendirilmesi gerekmektedir. Sonrasında dönemin teknolojisine göre bir el matkabı, sabit yay matkabı ya da çarkla kesim işlemi yapılır. Bu kesici aletler üzerinde çalışılacak taşın özelliklerine göre belirlenir; yumuşak taşlar doğası gereği elle işlenmeye uygundur ancak, Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerinde kullanılan daha sert taşlar için çarkla kesim tekniği tercih edilir¹⁰⁴.

⁹⁹ “Kazımak”, **Türk Dil Kurumu Sözlükleri** (Çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr>, 8 Mart 2022.

¹⁰⁰ “Oymak”, **Türk Dil Kurumu Sözlükleri** (Çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr>, 8 Mart 2022.

¹⁰¹ Yalçınkaya, **a.g.e.**, s. 188.

¹⁰² Pérez González, **a.g.e.**, s. 141.

¹⁰³ Fred L. Gray, “Engraved Gems: A Historical Perspective”, **Gems&Gemology**, Vol. 19, No: 4, 1983, s.192.

¹⁰⁴ Daşçı, **a.y.**

Taşların kesiminde önce daha büyük nesneler olan küresel ve oval şekilli uçlara sahip matkaplar kullanılır. Bir sonraki aşamada, istenilen şekil, desen ya da figürün metal uçlar ve aşındırıcı tozlar aracılığıyla kazındığı taşlar temizlenir ve çoğunlukla zımparayla tesviyesi yapılır. Kesim sırasında taşın üstündeki sürtünmeyi azaltmak için kullanılan karışımlar (aşındırıcı tozlar, yağ, su vb.) görme işlemini zorlaştırdığından değerli taş oymacısı taşı belirli aralıklarla düzenleyerek ya da kil gibi yumuşak maddelerle ölçü alarak bu işleme devam edebilir¹⁰⁵. Fakat görüş net olmadığında ilerleme çoğu zaman değerli taş oymacısının deneyimine bağlıdır. Figürler üzerinde detaylı oyma yapabilmek için toplu iğne başı kadar küçük aletler kullanılır. Oyulan taşın cilalanması ile işlem sona ermektedir¹⁰⁶.

2.3.3.1. Intaglio

*Gliptik*¹⁰⁷ sanatının gelişmiş örnekleri olarak kabul edilen *intaglio* ve *cameolar* Antik Çağ değerli taş işlemeciliğinde sıklıkla karşılaşılan iki terimdir. *Intaglio*, “taşa kazılmış” anlamına gelmektedir¹⁰⁸. Bu terim negatif görünümde oyulmuş değerli ve yarı değerli taşları ifade etmekte kullanılır¹⁰⁹. *Intagliolar*, Klasik dönemde mühür uygulamasıyla ilişkilendirilmiştir. Yunanca’da *sphragides* ya da *sphragidia* olarak karşımıza çıkarlar. Her iki terim de “mühür” anlamında kullanılmıştır. Daha sonra bu terim işlevi göz ardı edilerek “oyulmuş ya da kazılmış değerli bir taş” anlamına gelmiştir¹¹⁰.

¹⁰⁵ Plantzos 1997, a.y.

¹⁰⁶ Gray, a.y.

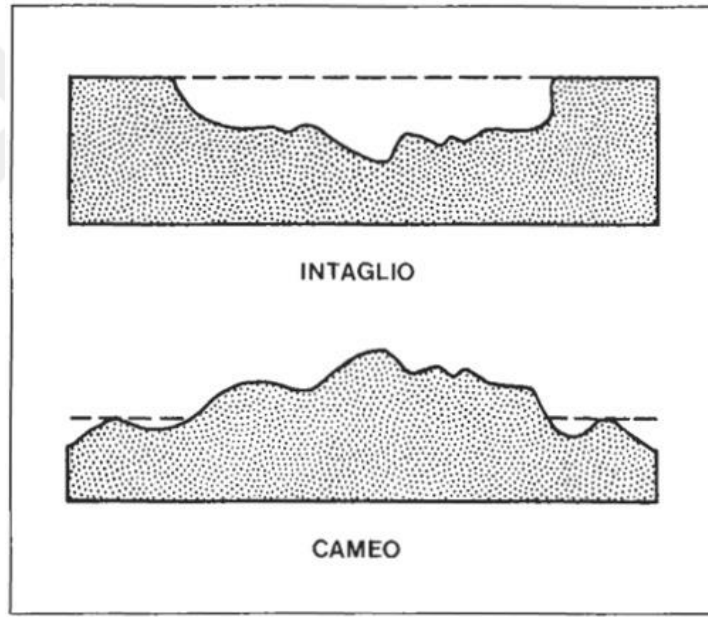
¹⁰⁷ Gliptik terimi, Eski Yunanca oymak anlamına gelen **glyphein** sözcüğünden gelmektedir. Gliptik mühür sanatı olarak da bilinir. Esas olarak, kil gibi yumuşak malzeme üzerine basılarak kabartma olarak görünen, ters oyulmuş mühürleri kapsayan bir sanattır. **Bkz.** Adelheid Otto, “Glyptic”, **A Companion to Ancient Near Eastern Art**, First Edition, Ed. by. Ann C. Gunter, John Wiley& Sons Ltd., 2019, s. 411. ; Gliptiğin kapsamı mühürlerle sınırlı değildir. Heykeller, kaplar, figürünler gibi malzemesi taş olan her türden yontuları da içermektedir. Ayrıca mozaik ve kakmalar gibi dekoratif objelerin üretiminde de kullanıldığından terim anlamını “taş ve metal türü sert malzemelerin parça kaybına dayalı işlemeciliği” olarak genişletebiliriz. **Bkz.** Yalçınkaya, a.g.e., s. 12.

¹⁰⁸ Ergün Laflı, “İzmir Müzesi’ndeki Intaglio ve Cameo Örnekleri: Ön Değerlendirme”, **Arkeoloji ve Sanat Dergisi**, 140, 2012, s. 134.

¹⁰⁹ Sturm, a.y.

¹¹⁰ Dimitris Plantzos, “Hellenistic Cameos: Problems of Classification and Chronology”, **Bulletin of the Institute of Classical Studies**, Vol.41/1, 1996, s. 117.

Intaglio tekniđi, tařın dŰz yŰzeyinde gerçekleřtirilen kazıma iřlemiyle birlikte tasviri yapılan figŰrŰn ya da desenin tařa oyularak uygulanmasıdır. “ukur kabartma” olarak da isimlendirilen *intagliolar*ın yapımında genellikle yarı saydam deđerli ve yarı deđerli tařlar tercih edilmiřtir¹¹¹. *Intagliolar*, mektupları imzalamak, mŰhŰrlemek gibi iřlevlerinin dıřında, dolapların veya deđerli eřyaların bulunduđu diđer kapların kapanmasını iřaretlemek amacıyla da kullanılmıřlardır. *Cameolar*, *intagliolar*a oranla daha az mŰhŰr iřlevinde kullanılan, genellikle sŰs eřyası amacıyla Űretilmiř nesnelerdir¹¹². Bu nedenle *intagliolar*ın *cameolardan* ok daha önce kullanıldıklarını söyleyebiliriz.

Resim 2.13 : *Intaglio* ve *cameo* grŰnŰmleri. *Intaglio* tařın yŰzeyine çizilen řeklin kendisinin yŰzeyden tař derinliđine dođru kazınmasıyla gerçekleřtirilir ve öncelikle mŰhŰrler için uygulanmıř bir yöntemdir. *Cameo* ise tařın Űzerine çizilen řeklin etrafının oyularak, řeklin tař yŰzeyinden yŰkseltilmesidir ve oyulmuř mŰcevherlerin en eski versiyonlarıdır.

Kaynak: Fred L. Gray, “Engraved Gems: A Historical Perspective” **Gems&Gemology**, Vol. 19, No: 4, 1983, s.192.

¹¹¹ Bařak Katrancı Kasalı, “15-16. YŰzyılda Gemmalar ve Sanata Yansımaları”, **Bitig Edebiyat FakŰltesi Dergisi**, C.1, No: 2, 2021, s. 378.

¹¹² Lapatin, **a.g.e.**, s. 329.

Intaglio sanatı, Antik Yunan değerli taş işlemeciliğinde Doğu'dan alınan teknik bilgilerle Arkaik Çağ boyunca gelişim göstermeye devam etmiştir.

Resim 2.14 : Kalsedondan üretilen Asur silindir mührü. MÖ yaklaşık 2000, 34x17 mm. Islak kil, balmumu gibi malzemeler üzerinde pozitif bir görünüm elde edilmesi için, yuvarlanabilen silindirik bir taş parçası üzerine ters bir görüntü oyulmuştur.

Kaynak: Fred L. Gray, “Engraved Gems: A Historical Perspective” *Gems&Gemology*, Vol. 19, No: 4, 1983, s. 194., Fig. 3.

2.3.3.2. Cameo

Klasik dönemde farklı bir ivme kazanan değerli taş oymacılığı, Hellenistik dönemden itibaren Roma İmparatorluk Dönemi'nde de sürdürülecek işçilik özelliklerine ulaşmıştır.¹¹³ Sözü edilen yükselişin temelinde, artan refah seviyesiyle birlikte değerli taşlara erişilebilirlik, kullanım amaçlarında yaşanan değişim gösterilebilir. Var olan bu nedenlerin değerli taş oymacılığında ürettiği sonuç *cameolar*dır. İşlevselliklerinden çok görsellikleriyle ön plana çıkan *cameolar* sahiplerinin saygın kimliklerini yansıtan birer araç olarak kullanılmışlardır.

Cameo terimi “taşın üzerine işlenmiş kabartma” anlamına gelmektedir. *Cameoların* tarihi yaygın olarak kabul edilen tarih olan MÖ 3. yüzyıla kadar uzanır ancak kullanılan materyaller ve teknik göz önüne alındığında -birden fazla renk katmanına sahip akik gibi taşların kullanımı ya da Arkaik ve Klasik dönem

¹¹³ Laflı, a.y., Lapatin, a.g.e., s. 328.

scarabelerinden anlaşılabileceği gibi bir taşın rölyef kesimi Hellenistik Dönem için yeni bir fikir değildir.- daha önceki dönemlerde üretilmiş olmaları muhtemeldir. İlk üretildikleri yer Yunanistan'dır. Hellenistik krallar ve onların yanında yer alan görevliler için mücevher olarak çok sayıda üretilmişlerdir¹¹⁴. Roma İmparatorluk Dönem'i *cameoları*, stilistik olarak Hellenistik Dönem *cameolarının* devamı niteliğindedir¹¹⁵.

Cameolarda görülen en yaygın konu portrelerdir ve yönetici aileler özellikle Ptolemaioslar bu *cameoları* bir kişisel propaganda aracı olarak kullanmışlardır¹¹⁶. Roma İmparatorluk Dönemi'nde de Augustus ve Iulius Cladiuslar döneminin ünlü *cameoları* yeni kurulan imparatorluğun başarılarını kutlamak için aynı amaçla üretilmişlerdir¹¹⁷. Augustus'tan itibaren *cameoların* popüler hale geldiği ve seri üretimine geçildiği görülmektedir¹¹⁸. Bazen portrelerle bazen de üzerlerinde belirli bir olayı anlatan kompozisyonlarla görülen *cameolar* akik, oniks, sardoniks gibi çeşitli yarı değerli taşlardan üretilmişlerdir¹¹⁹. Bu yarı değerli taşların tercih edilme nedenleri, sahip oldukları çok katmanlı renk yapılarıdır. Genellikle taşın alt katmanı koyu renkli olup, üstteki açık renkli katmana rölyef çalışılır. Değerli taş oymacıları tarafından kahverengi, sarı, beyaz, turuncu gibi birden fazla renk katmanına sahip taşların katmanları ısıtılarak ve bazı kimyasal işlemler (şeker ve boya kullanılması vb.) uygulanarak taşlara daha güzel bir görünüm kazandırılması amaçlanmıştır¹²⁰. En ünlü antik *cameolardan* biri olan *Gemma Augustea* da yapay renklendirme işlemi yapılmış sardonikse oyulmuştur¹²¹.

Cameo aynı zamanda özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaygın olarak görülen bir cam sanatını ifade etmekte de kullanılır¹²². Bu dönemde yarı değerli

¹¹⁴ Sturm, a.y. ; Plantzos 1996, a.g.e., s. 120-121.

¹¹⁵ Katrancı Kasalı, a.y.

¹¹⁶ John Boardman-Claudia Wagner, "Luxury Arts", **A Companion to Greek Art**, Ed. by. Tyler Jo Smith- Dimitris Plantzos, Blackwell Publishing Ltd., 2012, s. 208.

¹¹⁷ Richter 1968, a.g.e., s. 280.

¹¹⁸ Plantzos 1996, a.g.e., s. 122.

¹¹⁹ Sturm, a.y.

¹²⁰ Katrancı Kasalı, a.y.

¹²¹ Lapatın, a.y.; Sturm, a.y.

¹²² Lafli, a.y.

taşlardan oyulmuş *cameoları* taklit etmek için cam malzeme kullanılmıştır. Roma İmparatorluğunun erken dönemlerinde *cameo* camlar mavi bir taban ile beyaz üst katmandan oluşmaktadır, sonraları ise renksiz tabanlar ve yarı saydam renkli katmanlardan oluşan *cameolar* üretilmiştir¹²³. MÖ 1. yüzyılın öncesinde *cameo* camlara nadir rastlanılır. Bu ürünlerin en yaygın kullanıldığı tarih ise MS 1. yüzyıldır¹²⁴. Bu tarihler göz önüne alındığında, *cameo* camların Roma İmparatorluk Dönemi'nde daha fazla üretilmiş olduğu görülmektedir. *Cameo* camların üretilmesi bize bu nesnelerin Roma'nın en üst sınıfının kullandıkları nesneler olmakla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda Romalı diğer zenginler tarafından da arzu edildiklerini göstermektedir¹²⁵. Kırılgan bir malzeme olan camdan üretilmiş *cameolardan* günümüze ulaşan örnekler fazla değildir.

2.4. Değerli Taş İşçiliğinin Gelişimi ve Değerli Taş Oymacıları

Erken dönemde değerli taş oymacılığı yapan ustalar, silindir, konik ve kubbeli şekillerde mühürler üretmiştir. En erken mühür çeşitlerinden biri Mezopotamya'da Asur ve Babil'in ürettiği oldukları silindir mühürlerdir. Silindir mühürler jasper, kaya kristali, kalsedon, hematit, karnelyan, ametist, lapis lazuli gibi sert taşlardan üretilmişlerdir. Bu mühürler uzunlamasına delinerek, yün ya da keten bir ipe asılarak kullanılmışlardır¹²⁶. Silindir mühürler üzerinde görülen sahneler dinle ilişkilidir. Çeşitli tanrı figürleri ve dini ritüel sahnelerinin yanı sıra, bir tanrı ya da bir aslanı öldüren bir kralın görüntüsü silindir mühürler üzerinde yer almıştır. Ayrıca iki koruyucu canavar ve kanatlı insan figürleri arasında kutsal ağaç betimi sıklıkla görülmektedir. Mühürler üzerinde yer alan yazıtlarda ise çivi yazısı şeklinde sahibinin adı mevcuttur¹²⁷. Asur mühürlerinin bir diğer çeşidi silindir mühürlerle aynı malzemeden yapılmış olan konik biçimli mühürlerdir. Konik mühürlerin kullanımı geniş uçlarına gömülen bir ip yardımıyla gerçekleşmiştir. Hitit ve Persler de konik

¹²³ Sturm, a.y.

¹²⁴ Katrancı Kasalı, a.y.

¹²⁵ Sturm, a.y.

¹²⁶ John Henry Middleton, *The Engraved Gems of Classical Times: With A Catalogue of the Gems in the Fitzwilliam Museum*, Cambridge, Cambridge University Press, 1891, s. 2-3.

¹²⁷ Middleton, a.g.e., s. 3.

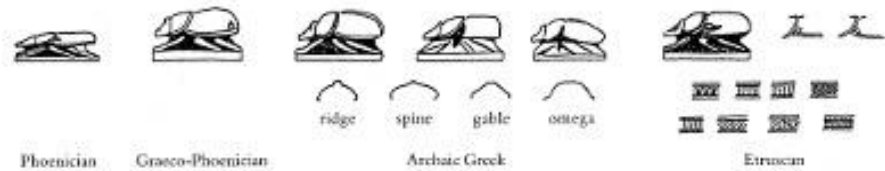
biçimli mühürler kullanmışlardır. Perslerin konik mühürleri, MÖ 5. yüzyıla ait olan ince işçilikli Pers mühürlerinden farklıdır ve daha zayıf tasarımlara sahiptirler¹²⁸.

Resim 2.15 : Konik formlu mühürler.

Kaynak: John Henry Middleton, *The Engraved Gems of Classical Times: With A Catalogue of the Gems in the Fitzwilliam Museum*, Cambridge, Cambridge University Press, 1891, s. 7-8, Fig. 2, Fig. 3, Fig.4.

Mısırlılar da ürettikleri scarabe mühürler ile oymacılığı benimsemişlerdir¹²⁹. Scarabe Antik Mısır'ın güneş tanrısı Ra'nın sembolüdür¹³⁰. Mısır'ın en eski scarabe mühürleri MÖ 3700 tarihine uzanır. Scarabelerin Mısır'da mühürlerin haricinde başka amaçlarla da kullanıldığı ve bunların çoğunun kilden yapıldığı ya da yumuşak steatitten oyulmuş oldukları bilinir. Arkası scarabe olarak oyulan mühürlerin ön yüzlerinde kullanıcısının istediği sembol ya da figürler yer almaktadır. Scarabeye uzunlamasına açılan bir delik sayesinde, mühür bir halkaya ya da bir ipe geçirilip kullanılabilir. Döner yüzük halkalarına yerleştirilmesi mührün istenildiğinde döndürülüp, düz tarafının mum, kil, ya da başka bir malzemeye bastırılarak kullanılmasını kolaylaştırmıştır¹³¹. Scarabe formu Arkaik Çağ boyunca farklı kültürlerin değerli taş oymacılığında gelişim göstermiştir.

Resim 2.16 : Fenike, Yunan-Fenike, Arkaik Yunan ve Etrüsk Scarabe formları.

¹²⁸ Middleton, *a.g.e.*, s. 5.

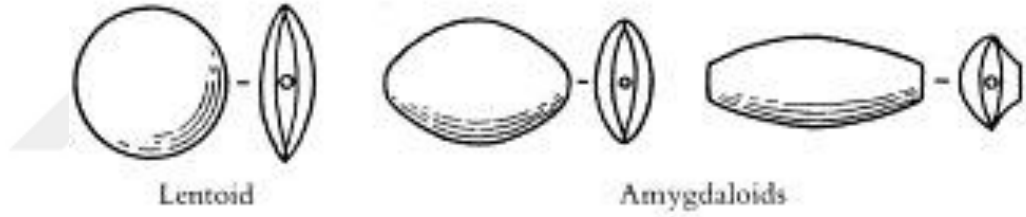
¹²⁹ Gisela M.A. Richter, *Catalogue of Engraved Gems Of The Classical Style*, New York, The Metropolitan Museum Art, 1920, s. 16.

¹³⁰ Middleton, *a.g.e.*, s. 1.

¹³¹ Middleton, *a.g.e.*, s. 2.

Kaynak: Jeffrey Spier, **Ancient Gems and Finger Rings, Catalogue of The Collections The J. Paul Getty Museum**, Malibu California, Getty Publication, 1992, s. 2.

Değerli taş oymacılığına yeni bir soluk kazandıranlar, geliştirdikleri yeni formlar ve hareketli figürlerle Girit'in Bronz Çağı kültürünü oluşturan Minos Uygarlığıdır¹³². MÖ 3. binyılda yumuşak taşlar üzerine sadece kabaca işlenmiş motifler görülürken, Minos zanaatkarları MÖ 2. binyılda Doğu'dan öğrendikleri çarkla kesim tekniği sayesinde sert taşları kesebilmişlerdir¹³³. Böylece, Minos değerli taş oymacılığı, Bronz Çağına ait Yunan taşlarının en güçlü örneklerini yaratmıştır. Minos oymacıları karnelyan, oniks, sardoniks, kalsedon, ametist, akik, yeşim gibi birçok yarı değerli taşlardan silindir mühürlerin haricinde, yaygın olarak kullanılmış amigdaloid (badem biçimli) ve lentoid (mercek şeklinde) mühürler oymuşlardır¹³⁴.

Resim 2.17 : Mercek ve Badem formu mühürler.

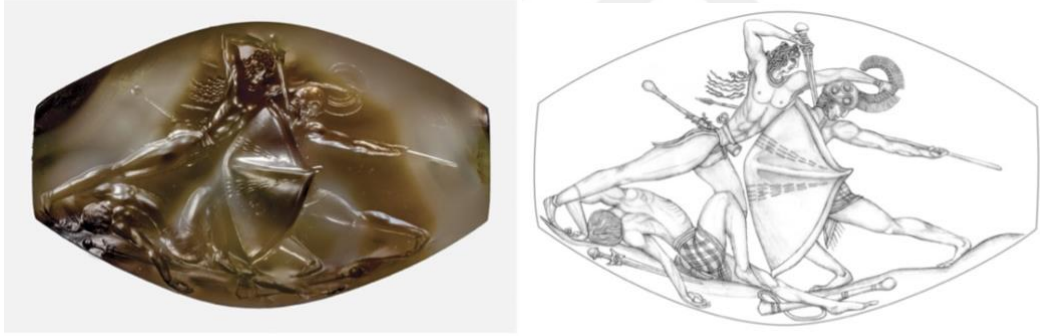
¹³² Bronz Çağı'nın MÖ 3. ve 2. binyıllarında Ege'de bulunan Girit Adası'nda yaşamış olan uygarlık olan Minos, Sir Arthur Evans tarafından, adanın efsanevi kralının isminden dolayı bu şekilde adlandırılmıştır. MÖ yaklaşık 1450-1400 tarihlerinde Thera adasındaki yanardağın patlaması ve ardından yaşanan şiddetli depremlerle adada büyük bir yıkım olduğu ve böylece Minos uygarlığında çöküşün başladığı düşünülmektedir. Minos'un bu zor durumundan yararlanan Akhalar, Girit'i istila edip Minos uygarlığına son vermişlerdir. **Bkz.** Tekin, **a.e.**, s. 45-46.

¹³³ Richter 1920, **a.e.**, s. 6.; Girit'in Bronz Çağı kültürü olan Minos kronolojisi, Sir Arthur Evans tarafından başlangıçta incelenen keramikler esas alınarak, Erken Minos, Orta Minos ve Son Minos olarak sınıflandırılmıştır. Bu üç dönemin her biri kendi içerisinde I, II, III olarak evrelere ayrılmış ve bu evrelerde gerektiğinde A ve B olarak alt evrelere ayrılmışlardır. Fakat sonrasında Minos saraylarının yapı evreleri esas alınarak yeni bir kronoloji geliştirilmiş ve böylelikle; Neolitik Dönem (MÖ? -2600), Saraylar Öncesi Çağ (MÖ 2600-2000), Eski Saraylar Çağı (MÖ 2000-1700), Yeni Saraylar Çağı (MÖ 1700-1400), Saraylar Sonrası Çağ (MÖ 1400-1100) olarak Minos kronolojisi oluşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için **Bkz.** Stylianos Alexiou, **Minos Uygarlığı**, Çev. Elif Tül Tulunay, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1991, s. 11-13.

¹³⁴ Minos zanaatkarlarının Eski Saraylar Çağında sert taşları oyabildikleri bilinmektedir. Bu dönemde mühürler her bir yüzü uzun elips şeklinde olan üç veya dört kenarlı prizma, yuvarlak, ya da armut şekilli damga mühür formundadır. **Bkz.** Alexiou, **a.e.**, s. 35. Yeni Saraylar Çağında yaygın olan mühür formları ise yukarıda bahsedilmiş olan mercek ve badem formu mühürlerdir. **Bkz.** **A.e.**, s. 58.

Kaynak: Jeffrey Spier, **Ancient Gems and Finger Rings, Catalogue of The Collections The J. Paul Getty Museum**, Malibu California, Getty Publication, 1992, s. 2.

Sert taşları işleme tekniklerini Minos Uygarlığından öğrenen Myken oymacıları kısa sürede sanatta ilerleme kaydetmiş ve Minos oymacılarıyla rekabet edecek duruma gelmişlerdir¹³⁵. Böylece mühür uygulamaları sadece Girit Adasında değil Kıta Yunanistan’ın Myken Uygarlığında da görülmüştür¹³⁶. Amigdaloid biçimli, Minos – Myken bağlamında değerlendirilen çarpıcı bir mühür örneği yakın tarihte Pylos’ta “Grifon Savaşçısı” olarak adlandırılan 3500 yıllık bir mezar buluntusu olarak ele geçmiştir. “The Combat Agate” adı verilen, bantlı akikten yapılmış mühür taşının Geç Minos I’e ait bir Girit eseri olduğu düşünülmektedir. Üzerinde bir mücadele sahnesi betimlenen taşın üzerindeki detayların işlenişi benzersizdir¹³⁷.

Resim 2.18 : “The Combat Agate” olarak isimlendirilen amigdaloid mühür. Bantlı akikten kesilmiştir.

Resim 2.19 : “The Combat Agate” üzerinde yer alan sahne. Taşın üzerinde yer alan sahnede bir savaşçının, rakibinin ve savaş alanında düşmüş başka bir savaşçının figürlerinden oluşan üçgen bir kompozisyonu görülmektedir. Ayrıca dalgalı bir toprak yüzeyi gösterilmiştir.

Kaynak: Sharon R. Stocker- Jack L. Davis, “The Combat Agate from the Grave of the Griffin Warrior at Pylos”, **Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens**, Vol. 86, No: 4, 2017, s. 589 **Fig. 9; A.e.**, s. 584, **Fig. 1.**

¹³⁵ Boardman- Wagner, **a.g.e.**, s. 208.

¹³⁶ Myken olarak adlandırılan halk olan Akhalar MÖ 2. Binyılın ortalarından itibaren Kıta Yunanistan’da yükselen bir uygarlıktır. Argolis Bölgesindeki Mykenai kentinden ismini alan bu uygarlık, Ege dünyasının son Bronz Çağı’na denk gelmiştir. Mykenler, Mezopotamya, Mısır, Kıbrıs, Anadolu ve Minos’ la ticari ve kültürel ilişkiler geliştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için **Bkz.** Tekin, **a.e.**, s. 51-54.

¹³⁷ Sharon R. Stocker- Jack L. Davis, “The Combat Agate from the Grave of the Griffin Warrior at Pylos”, **Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens**, Vol. 86, No: 4, 2017, s. 583.

Resim 2.20 : Akik taşından mercek formu Minos mühür taşı. (MÖ 1450-1400) Taşın üzerinde Grifon betimi görülmektedir.

Kaynak: “Minoan Agate Lentoid”, **The Met Museum: The Collection Greek and Roman Art**, (Çevrimiçi) <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/248876>, 8 Mart 2022.

Minos oymacılığının yükselen standardı kuzeyden gelen istilalar sonucunda bozulmuş ve Saraylar Sonrası Dönemde mühür oymacılığında yozlaşma başlamıştır¹³⁸. Sert taşlardan yapılmış mühürler ve değerli taşları oyma sanatı saray kültürleriyle birlikte ortadan kalkmış fakat MÖ 9. yüzyılda Geometrik Dönem’de tekrar görülmüşlerdir¹³⁹. Bu dönemde Minos Uygarlığında gördüğümüz hareketli figürler yerini kabaca işlenmiş geometrik stile bırakmıştır. Aynı gerileme kullanılan teknolojide de görülmektedir; çarkla kesilen sert taşlar artık yoktur ve ilkel zamanlarda olduğu gibi elle işlenebilen yumuşak taşlar görülür¹⁴⁰.

¹³⁸ Alexiou, **a.e.**, s. 78.

¹³⁹ Boardman-Wagner, **a.y.** ; Myken Uygarlığının yok oluşundan sonra Ege Dünyasında “Karanlık Çağ” denilen bir dönem yaşanmıştır. MÖ 12 ve 9. yüzyıllar arasını kapsayan bu döneme ait bilgilerimiz sınırlıdır. Karanlık Çağ’ın keramiğe göre sınıflandırılan erken dönemi “Protogeometrik” (MÖ yak. 1050-900) geç dönemi ise “Geometrik” (MÖ 900-700) olarak bilinmektedir. **Bkz.** Tekin, **a.e.**, s. 59-60.

¹⁴⁰ Richter 1920, **a.e.**, s. 11.

Resim 2.21 : Steatit mühür taşı. MÖ 8.yüzyıl. Yatay olarak delinmiş, yeşil, yarım saydam steatitten yapılmıştır. Üzerinde yer alan sahnede ortada kuyruğu ve dik kulaklarıyla büyük bir dört ayaklı figür ağzı açık bir şekilde görünür, her iki yanında zıt yönlerde duran iki insan figürü betimlenmiştir.

Sahnede bu figürler haricinde tanımlanamayan başka hayvanlar ve eşyalar da mevcuttur.

Kaynak: “Steatite Scaraboid Seal”, **The Met Museum: The Collection Greek and Roman Art**, (Çevrimiçi) <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/254446>, 8 Mart 2022.

Geometrik Dönem’in sonlarında taştan oyulmuş mühürlerin yerini fildişi mühürler almıştır. Geç Geometrik Dönem’e ait yumuşak taş ya da fildişinden üretilmiş en eski mücevherler muhtemelen Peloponnesos ve Kiklad adalarında yapılmışlardır¹⁴¹. Fildişinden yapılmış heykelcikler ise MÖ 8. yüzyılda Atina’da görülmektedir.

Fildişi, Demir Çağı için yeni bir malzeme olup, Suriye’deki fil sürülerinden temin edilmiştir¹⁴². Yunanların mühürler de dahil olmak üzere çeşitli süs eşyalarında kullanmış oldukları fildişinin esas kaynağını tanımadıkları bilinmektedir. Pausanias, eski zamanlardan beri insanların fildişinin kullanımını bilmelerine rağmen bu malzemenin kaynağı olan hayvanları, Büyük İskender’in fetihlerine kadar Yunan dünyasında kimsenin gerçekte görmediğini söylemiştir¹⁴³.

MÖ 8. yüzyılda adalarda üretilen fildişinden mühürlerin kare şeklinde kesildikleri görülür. Bu mühürler doğu etkisinden uzaktır ve üzerlerinde yer alan betimler tamamen Geometrik sanatı yansıtmaktadır¹⁴⁴. Yunanistan’da kare mühürlere

¹⁴¹ Jeffrey Spier, **Ancient Gems and Finger Rings, Catalogue of The Collections The J. Paul Getty Museum**, Malibu California, Getty Publication, 1992, s. 11.

¹⁴² Boardman 1972, **a.e.**, s. 108.

¹⁴³ Pausanias, **Periegesis tes Hellados**, Attika, xii, 4, s. 17.

¹⁴⁴ John Boardman, **Yunan Sanatı**, Çev. Yasemin İlseven, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 46.

ilham vermiş olabileceğini düşüneceğimiz hiçbir doğu üretimi mühür bulunamadığından bu mühürlerin Yunan değerli taş işçiliğinin özgün tasarımları olduğunu söylemek yanlış olmaz¹⁴⁵. Geometrik mühürlerin üretildiği merkez Argos olabilir¹⁴⁶.

Resim 2.22 : Geometrik Dönem’e ait fildiş mühür. Mühür dört yüze sahiptir ve üzerinde bitki ve hayvan konuları işlenmiştir. 18mm.

Kaynak: “Geometric and Early Archaic Gems (8th to Early 5th Century BC)”, **Beazley Archive:** **Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi)

<https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Geometric-and-Early-Archaic-period>, 8 Mart 2022.

Kiklad adalarında- taşların muhtemelen üretildiği yer Melos’tur-görülen ve “*Ada Gemmaları*” denilen, üzerlerinde Bronz Çağının desen ve figürlerini kopyalayan taşlar bulunmaktadır. Stil olarak genellikle kaba işlenir, çok az sanatsal incelik gösterirler. Bu dönemin bir diğer özelliği Mısır scarebelerinin ithal edilmesi ve taklitlerinin yapılmasıdır. Aynı zamanda Melos’ta bulunan taşlarda Myken geleneğinin devam ettirildiği görülmüştür¹⁴⁷. Minos ve Myken mezarlarından gelen mühür taşları form ve işçilik bakımından Melos’lu oymacılar tarafından taklit edilmiş ve böylelikle adalarda yeni bir oymacılık ekolü doğmuştur¹⁴⁸.

Ada atölyeleri yumuşak taşlar üzerine karakteristik motifler oymayı denemişlerdir fakat bunlar adalarda üretilen vazolarda gördüğümüz gibi Orientalizan

¹⁴⁵ Boardman 1972, **a.e.**, s. 110.

¹⁴⁶ Boardman 1972, **a.e.**, s. 111.

¹⁴⁷ Richter 1920, **a.e.**, s. 13.

¹⁴⁸ Boardman 2005, **a.e.**, s. 69.

üsluptaki hayvan ve yaratık figürleridir¹⁴⁹. Bu taşlar üzerinde vazo resimlerinde kullanılan figür ve desenlerin kullanılması, Yunan sanatının önemli bir özelliği olan güçlü bir üslup homojenliği ile açıklanabilir. Yani malzeme ve ölçü ne olursa olsun Yunan sanatında ciddi bir üslup farkı görülmemektedir¹⁵⁰.

MÖ 7. ve 6. Yüzyıla arasına tarihlendirilen “*Ada Gemmalari*” için kullanılan en yaygın malzeme steatittir. Yumuşak bir taş olduğundan elle işlenmesi kolaydır ve seri üretim için uygun bir malzemedir. Ayrıca bu grupta, kaya kristali, karnelyan ve kalsedon gibi daha sert taşlardan üretilmiş örnekler de mevcuttur¹⁵¹.

Resim 2.23: “Ada Gemma” grubundan kırmızı serpantinden kesilmiş mühür taşı. Taşın üzerinde bir balık betimi yer almaktadır. 29 mm.

Kaynak: “Geometric and Early Archaic Gems (8th to Early 5th Century BC)”, **Beazley Archive:**
Classical Art Research Centre University of Oxford, (Çevrimiçi)

<https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Geometric-and-Early-Archaic-period>, 8 Mart 2022.

¹⁴⁹ **A.y.** Orientalizan üslupta, değerli taşlar üzerindeki figürler Yunan mitolojisinin ve doğu geleneğinin buluşmasıdır ve figürler biraz daha detaylı işlenmektedir. Örneğin; Gorgon- at atölyesi tarafından üretilen scarabe mühürler üzerinde yer alan figürlerde, baş Yunan Medusa’sı ancak gövde at şeklindedir. Ayrıntılı bilgi için **Bkz.** Boardman 1972, **a.e.**, s. 142-143.

¹⁵⁰ Bir figürün ya da mitin vazo resminde, heykelde, mücevherde ya da bir sikke üzerinde gösterilme şekli elbette tamamen aynı olmayabilir, fakat stil özelliğine bağlı kalınır. İkonografik gelenekler de stil özelliği nedeniyle zayıflamaz. **Bkz.** John Boardman, “Classical Gems and Media Interaction”, **Studies in the History of Art**, Vol. 54, Symposium Papers XXXII: Engraved Gems: Survivals and Revivals, 1997, s. 13.

¹⁵¹ Middleton, **a.e.**, s. 21.

Geometrik Dönem'in kare mühürlerinin üretim merkezlerinden biri olan adalar, aynı zamanda piramidal damgalar ve çeşitli oval ve yarım küre formları denemişlerdir¹⁵².

Resim 2.24 : Yunan Geometrik sanatını yansıtan siyah serpantinden kesilmiş kare mühürler. Kıbrıs'ta bulunmuşlardır. Soldaki taş üzerinde bir erkek figürü, sağdaki taş üzerinde ellerinde dal tutan bir centaur ile bir okçu figürü görülür (Herakles ve Nessos olabilir).

Kaynak: “Geometric and Early Archaic Gems (8th to Early 5th Century BC)”, **Beazley Archive:**

Classical Art Research Centre University of Oxford, (Çevrimiçi)

<https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Geometric-and-Early-Archaic-period>, 8 Mart 2022.

MÖ 7. yüzyılın sonları, “*Ada Gemmaları*”nın en verimli dönemidir. Bu dönemde iki değerli taş oymacısının eserleri döneme damga vurmuştur. İlkine otuz beş, ikincisine kırk kadar değerli taş atfedilebilir ve bu sayılar Antik Çağ'ın herhangi bir döneminde başka bir değerli taş oymacısına atfedilemeyecek kadar büyük bir sayıdır¹⁵³.

Bahsedilen değerli taş oymacılarından ilki, “Kör Yunus Ustası” olarak bilinen ve gözü olmayan yunus motifleri yapan oymacıdır. İşlediği yaratık motiflerinin kuyrukları ve yeleleri için ince kesikler boyun ve vücut kısımlarında ise noktalamalar kullanmıştır. İkinci değerli taş oymacısı ise “Yılan Ustası” olarak isimlendirilen- New York'ta bulunan bir mühür üzerindeki yüzen canavar motifinden dolayı böyle isimlendirilmiştir-, hayvan motiflerinde düzgün noktalar kullanan ve düzenli olarak

¹⁵² Boardman 1972, **a.e.**, s. 118.

¹⁵³ Boardman 1972, **a.e.**, s. 120.

hayvanın arka bacağı, öndeki bacağı takip eden basit bir taslak olarak gösteren bir oymacıdır. Bu uygulama adalardaki çağdaş vazolar üzerinde de görülmektedir¹⁵⁴.

Ada Gemmaları ile çağdaş sayılan, Attika' daki mühür üretimini gösteren, Sounion grubu olarak isimlendirilmiş bir mühür grubu daha bilinmektedir. Bu mühürler Sounion'daki Athena ve Poseidon ile Brauron'daki Artemis kutsal alanlarında bulunmuştur. Bu mühürlerin formları alçak düz kenarlara sahip, sırtları hafif dışbükey disklerdir¹⁵⁵.

Orientalizan dönemde Yunan değerli taş oymacılığında Doğu'dan ödünç alınmış stiller ve bezemeler görülür¹⁵⁶. Orientalizan Dönem, Yunanlılar ve Doğu halkları arasında göç, ticaret gibi ilişkilerin bir sonucudur. MÖ 8. yüzyıldan itibaren artan nüfus ve hammadde arayışları sebebiyle, Akdeniz kıyılarında yer alan ülkelerle yaşanan bu ilişkiler dönemin sanat anlayışını da etkilemiştir. Bu dönemin sanatında Yunanistan'a yerleşmiş doğulu zanaatkarların etkisi olduğu kadar, ticaret yoluyla alınmış ve yerel zanaatkarlarca kopya edilmiş ürünlerin etkisi de vardır. Bu dönemde Yunanlıların en fazla etkiyi deniz ticareti yapan Fenikelilerden aldıkları düşünülmektedir. Fenikeliler tarafından, Yunan alıcılara Mısır ve Suriye tarzını yansıtan değerli taşlar ulaştırılmıştır¹⁵⁷. Bunlardan biri de dönem boyunca popüler olmuş scarabe formudur. Ayrıca Yunanistan'a gelen doğulu zanaatkarların burada faaliyetlerine devam ettikleri görülmüştür. Bu dönemde Girit'te Knossos'ta Suriyeli zanaatkarlara ait değerli taşların işlendiği bir atölyenin varlığı bilinmektedir¹⁵⁸. Yumuşak taşların tercih edildiği bu dönemde, fildişi kullanımı da görülmektedir¹⁵⁹.

Orientalizan dönemde, Yunanistan'da Bronz Çağından beri kullanılmayan, sert taşları biçimlendirmeye yarayan çark tekniğinin kullanımı tekrar görülür. Bu dönemde kesilen taşlar mercek formu, yuvarlak Myken formları, scarabe, scaraboid, silindir ve

¹⁵⁴ Boardman 1972, **a.y.**

¹⁵⁵ Boardman 1972, **a.e.**, s. 122.

¹⁵⁶ Freeman, **a.e.**, s. 120-121.

¹⁵⁷ Freeman, **a.e.**, s. 122.

¹⁵⁸ Boardman 2005, **a.e.**, s. 49.

¹⁵⁹ Boardman-Wagner, **a.y.**

konik mühürler şeklindedir¹⁶⁰. Bu formlar arasında en popüler olanı, arkası Mısır'da kutsal sayılan bir böcek olan scarabe şeklinde oyulmuş ve bir kolye ucuna ya da yüzük üzerine yerleştirilen scarabe mühürlerdir. *Gemma*¹⁶¹ oymacılığındaki bu yeni dönem muhtemelen, Fenikelilerin yaygın olarak görüldüğü Kıbrıs'ta başlamıştır. Malzeme ve teknik dışında mühürler üzerinde doğu etkisi görülmez¹⁶². Çoğu elle şekillendirilmiş taşlardır. Bu yönden MÖ 6. yüzyılın çarkla kesilmiş taşlarından ayrılırlar. Bunların çoğu Batı Anadolu okullarının yarattığı yeni Arkaik üslupta motiflere sahiptirler¹⁶³.

2.4.1. Arkaik Dönem

MÖ 6. yüzyılda Yunan sanatının diğer dallarında olduğu gibi değerli taş oymacılığında da bir canlanma görülür. Bu dönemin başlıca özelliği insan figürünü her yerde her türlü duruş ve aktivitede gösterme çabasıdır. Bu özelliğin kökeni İonia'da aranmalıdır¹⁶⁴. Arkaik dönemin başlıca oyma taşları scarabe formundaki mühürlerdir. Yunan değerli taş oymacılığındaki bu etki muhtemelen Fenike sanatının yaygın olarak görüldüğü Kıbrıs üzerinden gelmiştir¹⁶⁵. Kıbrıs'ta aktif olan değerli taşların işlendiği atölyeler muhtemelen MÖ 8. yüzyıla kadar uzanır¹⁶⁶. En eski Arkaik scarabe grubu, ismini insan ve at gövdeli, kanatlı Gorgon'dan alan Gorgon-At atölyesi tarafından üretilmiştir¹⁶⁷. Bir scarabe üzerinde efsanevi yaratığın bir aslanı ön ayaklarından tuttuğu ve Gorgon'un geniş bir baş ve açık bir ağızla, etrafının yılanlarla çevrili olarak betimlendiği görülür¹⁶⁸. Bu örneklerde, orientalize üslupla işlenmiş figürler bir sınırla çevrilmiştir¹⁶⁹. Arkaik dönemde sert taşların çarkla kesimleri

¹⁶⁰ Richter 1920, a.y.

¹⁶¹ Üzerinde *intaglio* ya da *cameo* şeklinde bir figür, portre, motif, yazıt, vb. görüntüler bulunan, işlenmiş antik değerli ve yarı değerli taşlar tekil olarak "gem" (Lat. *gemma*) olarak ifade edilirler. **Bkz.** Yalçınkaya, a.g.e., s. 13.

¹⁶² Boardman 2005, a.e., s. 130-131.

¹⁶³ Boardman-Wagner, a.y.

¹⁶⁴ Richter 1920, a.e., s. 16.

¹⁶⁵ Boardman 2005, a.e., s. 130.

¹⁶⁶ Boardman-Wagner, a.g.e., s. 209.

¹⁶⁷ Boardman-Wagner, a.y.

¹⁶⁸ Erika Zwierlein-Diehl, **Antike Gemmen und ihr Nachleben**, Walter de Gruyter, Berlin, 2007, s. 37.

¹⁶⁹ Orientalizan üslup, Yunan Geometrik sanatına göre daha gerçekçidir. Özellikle anatomik detaylarda bu durum daha net görünmektedir. Orientalizan dönemde figürleri cepheden ya da profilden göstermek bir ilkedir. Hayvan figürleri Geometrik sanata göre bir miktar daha canlı görünümündedir. Geometrik

yaygınlaşmıştır. Yukarıda bahsedilen Gorgon-At grubunda da çarkla kesim tekniği kullanılmıştır¹⁷⁰. Akik, kalsedon ve renkli kuvarlar en çok tercih edilen taşlar olup bazen kaya kristali, jasper, yeşil plazmadan yapılmış örnekler de bulunmuştur¹⁷¹.

MÖ 6. yüzyılın ortalarında, muhtemelen adalarda “sert stil” denilen daha yuvarlak görünen figürlerin işlendiği yeni bir stil ortaya çıkmıştır. Bu stilde Maenadlar ve satyrler popüler olan konulardır. Bu stilin en dikkat çeken örneği British Museum’da bulunan, “Londra Satyr Ustası” ismi verilen bir değerli taş oymacısına ait scarabedir¹⁷².

Resim 2.25: Arkaik Dönem’in değerli taş oymacısı Londra Satyr Ustası’na atfedilen scarabe. Yatan satyr figürünün kaslı gövdesi görülmektedir. Satyrin kase ve sürahi ile kompozisyonu alanı ustalıkla doldurmaktadır. MÖ 550-500, British Museum.

Kaynak: John Boardman-Claudia Wagner, “Luxury Arts”, *A Companion to Greek Art*, Ed. by. Tyler Jo Smith- Dimitris Plantzos, Blackwell Publishing Ltd., 2012, s. 210, **Fig.** 10.5.

İonia’lı ustalara atfedilen bu stil, matkabın daha etkin kullanımıyla gerçekleştirilebilir ve böylelikle tam yuvarlak figürler üretir. Arkaik dönemin Satyr gruplarında anatomi detaylarının bu şekilde işlendiği dikkat çekmektedir¹⁷³.

Arkaik dönemde, J. Boardman’ın “kuru stil” olarak isimlendirdiği ve kaynağı muhtemelen İonia olan- adalar da olabilir- bir stil daha görülmektedir. Bu stilde figürler çok derin kesilmez, birçok desen sığ işlenmiştir ve birbirlerinden basit

sanatta kaçınılan bitkisel motiflere Orientalizan dönemde rastlanır. Yunan vazolarında özelliklerini daha iyi görebildiğimiz bu sanatın etkileri değerli taş oymacılığında da kendisini göstermiştir. **Bkz.** Boardman 2005, **a.e.**, s. 54-55.

¹⁷⁰ Zwierlein-Diehl, **a.y.**

¹⁷¹ Richter 1920, **a.e.**, s. 18.

¹⁷² Boardman-Wagner, **a.g.e.**, s. 209.

¹⁷³ Boardman 1972, **a.e.**, s. 143.

çizgilerle ayrılmıştır. Taş yüzeyindeki farklı alanlar arasında geçişlerde matkap izleri görülür¹⁷⁴.

Bu stilde köşeli bazı figür çalışmaları mevcuttur. Lir veya okları test etmek için diz çökmüş gençler ya da saçını yıkamak için diz çökmüş kız gibi figürler denenmiştir. Bunlar daha sonra Yunan ve Etrüsk taşlarında moda olacak figürlerin ilk denemeleridir¹⁷⁵.

Etruria'da Geç Arkaik Dönem'e tarihlenen çok sayıda Yunan değerli taş işçiliği örnekleri bulunmuştur.¹⁷⁶ Bunların çoğu scarabe formunda mühürler olup Etruria'daki mezarlardan ele geçmiştir. Bulunan scarabelerin hepsi yerel üretim değildir büyük çoğunluğu Yunan ve Fenikeli tüccarlardan alınmış olmalıdır¹⁷⁷.

Antik kaynakların da belirttiği gibi Etrüskler başta mücevher ve bronz üretimi olmak üzere birçok sanat alanında üstün başarılar göstermişlerdir. Değerli ve yarı değerli taşlardan yapılmış çok sayıda küçük nesneler üretmişlerdir¹⁷⁸. MÖ 6. yüzyılda bir önceki yüzyılın aksine Yunanların sanat anlamında diğer halkları etkileyecek daha fazla şeyi vardır ve Etrüskler de buna en hevesli olanlardan biridir¹⁷⁹. Boardman'ın işaret ettiği gibi Etrüskler, scarabe stilleri ve konuları ile ancak MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında, Yunan mücevherlerinin ithalatı ve Yunan değerli taş oymacılarının Etruria'ya gelişiyle tanıştılar¹⁸⁰.

Etrüsk taşları üzerinde yer alan zanaatkar tasvirlerinin çoğu Attika çanak çömlekleriyle bağlantılıdır¹⁸¹. Etrüsk taşları MÖ 6. yüzyıl sonlarına doğru ortaya çıkmış ve Arkaik ve Orientalizan dönem boyunca Yunanlıların geliştirdiği üslupları

¹⁷⁴ Boardman-Wagner, **a.g.e.**, s. 210.

¹⁷⁵ Boardman 1972, **a.e.**, s. 145.

¹⁷⁶ Orta İtalya'da yer alan Etruria Bölgesi, MÖ 8. yüzyıl başlarında Lydia bölgesinden geldikleri düşünülen Etrüsklerin hakimiyet bölgesidir. Ayrıntılı bilgi için **Bkz.** Tekin, **a.e.**, s. 183-184.

¹⁷⁷ Middleton, **a.y.**

¹⁷⁸ Laura Ambrosini, "Images of Artisans on Etruscan and Italic Gems", **Etruscan Studies**, Vol.17/2, De Gruyter, 2014, s. 172.

¹⁷⁹ Richter 1920, **a.e.**, s. 31.

¹⁸⁰ Ambrosini, **a.g.e.**, s. 179.

¹⁸¹ Ambrosini, **a.g.e.**, s. 186.

kopyalamışlardır. En yaygın form scarebelerdir ve Etrüsklerin getirdiği bir yenilik; Yunan örneklerinde düz bırakılan scarabe kaidelerinin bezenmesidir. Tercih edilen taş malzemeler karnelyan ve akik¹⁸². Arkaik Yunan örneklerinde olduğu gibi taş yüzeyinin tüm alanı bir ya da birkaç figürün hareketini gösteren betimlerle oyulmuştur. Sahneyi çevreleyen bir kenarlık ve bazen yazıtlı alanlar görülür. Fakat bu yazıtlı alanlar Yunan taşlarında gördüğümüz sahibinin ya da değerli taş oymacısının ismini değil, taşın üzerinde yer alan figürün isminden oluşmaktadır¹⁸³. Bu özellik Etrüsklere özgüdür ve bu anlamda Yunan stilinden uzaktır¹⁸⁴.

Bahsedilen özellikleri taşıyan, “Boston Dionysos Ustası” ismi verilen Etrüsklü bir değerli taş oymacısının elinden çıkan karnelyan bir pseudo-scarabe erken dönem Etrüsk taşlarının ilk işçilik örneğidir. Zanaatkar ismini bu pseudo scarabenin arkasında betimlediği Dionysos’tan almıştır. Taşın üzerinde yer alan sahnede birden fazla figür kullanılmış ve bunlar kaba işlenmiştir. Üzerindeki yazıtlı alan kabartma şeklindedir. Figürler incelendiğinde; Dionysos’un elinde bir içki boynuzu bulunmaktadır, ortada Herakles ufak tefek yaşlı bir adamın bileğini kavrarken gösterilmiştir ve iki yanında kadın figürü bulunur. Herakles’in burada kendisine şarap içmesini teklif eden Geras’ı susturmaya çalışırken gösterildiği düşünülür. Sağdaki Athena’nın kimliği açıktır ancak diğer kadının kimliği tartışmalıdır. Bu konuya Yunan vazo resimlerinden de aşınayız¹⁸⁵.

¹⁸² Richter 1920, **a.y.**

¹⁸³ Richter 1920, **a.e.**, s. 32.

¹⁸⁴ Boardman 1972, **a.e.**, s. 153.

¹⁸⁵ Erika Simon, “Herakles and Geras in Etruria”, **Approaching the Ancient Artifact: Representation, Narrative and Function**, Ed. by. Amalia Avramidou- Denise Demetriou, De Gruyter, Berlin, Boston, 2014, s. 68.

Resim 2.26 : Etrüsk üretimi pseudo-scarabe üzerinde yer alan kabartma. Sahnede Herakles küçük bir adamla (muhtemelen Geras) boğuşur halde gösterilmiş, sahnenin solunda yer alan Dionysos ve sahnenin sağında yer alan Athena ile bir kadın figürü ise onları izlerken betimlenmiş. MÖ 6. yüzyılın son çeyreği, 14 mm, Museum of Fine Arts, Boston, Env No. 21.1197.

Kaynak: “Etruscan Gems”, **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Etruscan>, 12 Mart 2022.

Etrüsklerin değerli taş oymacılığında geliştirdiği *globolo* tekniği muhtemelen MÖ 5. yüzyılda taşlar üzerinde vücut kütlelerini yapmak için kolaylık sağladığından tercih edilmiştir fakat MÖ 4. ve 3. yüzyıllarda bir teknik haline gelmiştir. *Globolo* tekniğinde, yuvarlak kesici uçlu matkapların yardımıyla, küresel elemanlarla oluşturulan figürler yaratılır¹⁸⁶. John Boardman, *globolo* tekniğinin ancak sabit matkaplarla uygulanabileceğini söylemiştir¹⁸⁷.

Resim 2.27 : Etrüsklerin geliştirdiği *globolo* tekniği ile yapılmış mühür. Taşın üzerinde üç savaşçı figürü görülmektedir. Vücut formları tekniğin özelliği olan küresel elemanlarla oluşturulmuştur. MÖ 4. yüzyıl, 18mm.

Kaynak: “Etruscan Gems”, **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Etruscan>, 12 Mart 2022.

¹⁸⁶ “Etruscan Gems”, **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Etruscan>, 12 Mart 2022.

¹⁸⁷ Boardman 1972, a.y.

Arkaik Yunan sanatı etkisinin gözlemlendiği bir diğer değerli taş grubu Fenike işçiliğinde görülür¹⁸⁸. Sardinia’da bulunan Kartaca mezarlarından ele geçen scarabeler MÖ 6. Yüzyılda Fenike değerli taş oymacılığının Mısır etkisinde kaldığını fakat yüzyılın sonundan itibaren Yunan stil ve konularının benimsendiğini ortaya koymuştur¹⁸⁹. Fenikeliler erken dönemlerde Yunan sanatını etkilemişken, bu dönemde kendileri de Yunan sanattan etkilenmiş ve Yunan mitolojisinin konularını taşlarında sıklıkla betimlemişlerdir¹⁹⁰. Aşağıda üzerinde Yunan mitolojisine ait figürün işlendiği, Fenike yapımı bir mühür görülmektedir.

Resim 2.28 : Yunan etkisinin görüldüğü Fenike üretimi mühür taşlarından bir örnek. Taşın üzerinde diz çökmüş ve aslan postu giymiş olan Herakles figürü görülmektedir. Mitolojik kahraman elinde yayıyla betimlenmiş ve ok atar pozisyonunda gösterilmiştir.

Kaynak: “Classical Phoenician Scarabs”, **Beazley Archive: Classical Art Research Centre**
University of Oxford, (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Classical-Phoenician-Scarabs/Herakles>, 12 Mart 2022.

Doğu Akdeniz’in çeşitli yerlerinden ele geçen bu taşlar için tercih edilen malzeme çoğunlukla yeşil jasperdir. Aynı zamanda karnelyan, kalsedon renkli kuvarlar ve camlar da görülmüştür¹⁹¹.

¹⁸⁸ Fenike değerli taş oymacılığı erken dönemlerde Mısır ve Asur sanatının etkisi altındadır. Bazıları MÖ 14. ve 10. yüzyıllara tarihlendirilebilen birçok Fenike mührü Rodos, Kıbrıs ve Akdeniz adalarında bulunmuştur. Bunlar Mısır scarabeleri kadar işçilikli mühürler değildir, kabaca şekillendirilmişlerdir. MÖ 8. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar Fenikeliler hem kendi kullanımları için hem de ticaret için çok sayıda ve erken dönemlerden çok daha iyi işçiliğe sahip mühürler üretmiştir. **Bkz.** Middleton, **a.e.**, s. 12-13.

¹⁸⁹ Richter 1920, **a.e.**, s. 34.

¹⁹⁰ Middleton, **a.e.**, s. 14.

¹⁹¹ Middleton, **a.e.**, s. 21.

Bilindiği üzere bazı örneklerde değerli taş oymacılarının imzalarının bulunması bu taşlara olan ilgiyi arttırmıştır. Bu şekilde günümüze ismi ulaşan değerli taş oymacılarının bazıları birden fazla esere sahiptir. Üzerinde sanatçının imzası bulunmasa da üslup açısından kendisine atfedilen taşlar da mevcuttur¹⁹². Bazen değerli taşların üzerinde görülen isimlerin taşın sahibine mi yoksa yaratıcısına mı ait olduğunu anlamak zordur. Bu nedenle sözü edilen dönemin bilinen değerli taş oymacılarının sayısını net bir şekilde söylemek mümkün değildir.

Arkaik Dönemin bilinen imzalarını Gisela Richter; Aristoteikhes, Epimenes, Semon, Syries olarak belirtmiştir¹⁹³. Kendisinin belirtmediği, ada ekolünün ürettiği bir scarebe üzerinde imzası mevcut olan Onesimos da Arkaik dönem değerli taş oymacılarından biridir. Jeffrey M. Hurwit, Arkaik dönem imzaları arasında Anakles ismini de saymıştır. Bahsedilenlerin hepsi Geç Arkaik Dönem'e ait imzalardır. Değerli taşlar üzerinde bulunan imzalar vazolar ve heykellerden çok daha sonra görülmüşlerdir. Değerli taş oymacılarının imzaları MÖ yaklaşık 500 civarı başlamıştır¹⁹⁴.

Geç Arkaik Dönemin belki de en erken imzalanmış değerli taşı, asi bir atı dizginleyen bir gencin görüldüğü scarabedir. Kesintiye uğrayan yazıtta Epimenes Epoie (Epimenes yaptı) şeklinde küçük ve hafifçe oyulmuş harfler net bir şekilde görülmektedir¹⁹⁵.

¹⁹² G.M.A. Richter, "The Subjects on Roman Engraved Gems Their Derivation, Style and Meaning", **Revue Archéologique**, 2, Presses Universitaires de France, 1968, s. 281-283.

¹⁹³ Richter 1920, **a.e.**, s. xxxviii.

¹⁹⁴ Jeffrey M. Hurwit, **Artist and Signatures in Ancient Greece**, New York, Cambridge University Press, 2015. s. 34.

¹⁹⁵ Hurwit, **a.y.**

Resim 2.29 : Epimenes imzalı scaraboid. Kalsedondan kesilen taşın üzerinde atını dizginlemeye çalışan genç bir erkek betimi görülmektedir. Nil Deltası'ndan (Naukratis olabilir) gelen scaraboid üzerinde Epimenes imzası görülmektedir. (MÖ 500) Museum of Fine Arts, Boston, 17 mm.

Kaynak: “Later Archaic Greek Gems (Early 6th to Early 5th Century BC)”, **Beazley Archive:** **Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi), <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Later-Archaic-period>, 12 Mart 2022.

Naukratis'ten gelen, kalsedondan kesilmiş bir scarebe üzerindeki figürün işlenişi bakımından Epimenes'e atfedilmiştir.

Resim 2.30 : Epimenes'e atfedilen scarabe. Naukratis'te bulunmuş kalsedondan kesilmiş taşın üzerinde yayını kontrol eden bir genç erkek betimi görülmektedir. MÖ yak. 500.

Kaynak: “Later Archaic Greek Gems (Early 6th to Early 5th Century BC)”, **Beazley Archive:** **Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Later-Archaic-period>, 12 Mart 2022.

Londra'da korunan bir pseudo-scarabe üzerinde Syries'e ait bir imza mevcuttur¹⁹⁶. Arka yüzü bir scarabe değil satyr başı olarak işlenen bu pseudo-scarabe, yeşil serpantinden yapılmıştır.

¹⁹⁶ Hurwit, a.y.

Resim 2.31 : Syries imzalı pseudo-scarabe. Yeşil serpantinden kesilmiş mühür taşının arka yüzünde kabartma olarak görülen bir satyr başı mevcuttur. Taşın mühürlemek için kullanılan ön yüzünde ise elinde kithara tutan bir figür görülmektedir.

Kaynak: “Later Archaic Greek Gems (Early 6th to Early 5th Century BC)”, **Beazley Archive:**

Classical Art Research Centre University of Oxford, (Çevrimiçi)

<https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Later-Archaic-period>, 12 Mart 2022.

İmzası bulunan değerli taş oymacılarından Onesimos’un ismi, “Ada *gemmaları*”ndan birinin üzerinde, yalın halde yazılmış bir şekilde görülür. Onesimos ve Anakles gibi oymacılar, “*epoie*” gibi “yaptı” anlamına gelen fiili kullanmamışlardır¹⁹⁷. Syries ve Onesimos’un aktif oldukları yer Euboea olabilir ¹⁹⁸.

¹⁹⁷ Hurwit, a.y.; “Geometric and Early Archaic Gems (8th to Early 5th Century BC)”, **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford,** (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Geometric-and-Early-Archaic-period>, 12 Mart 2022.

¹⁹⁸ Hurwit, a.y.; “Geometric and Early Archaic Gems (8th to Early 5th Century BC)”, **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford,** (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Geometric-and-Early-Archaic-period>, 12 Mart 2022.

Resim 2.32 : Onesimos imzalı scraboid. Yeşil serpantinden kesilmiş mühür taşının üzerinde lirini akort eden bir satyr betimi görülmektedir. 15 mm.

Kaynak: “Geometric and Early Archaic Gems (8th to Early 5th Century BC)”, **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi)

<https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Geometric-and-Early-Archaic-period>, 12

Mart 2022.

Geç Arkaik Dönemde MÖ 6. yüzyılın sonlarında, adalarda yumuşak taşlar matkapla değil, elle kesildiğinden stil daha heykelsidir¹⁹⁹. Onesimos’un imzalı eserinde malzeme olarak kullandığı yeşil serpantin, elle işlenmeye uygun olduğundan, değerli taş oymacısının aynı malzemeyle başka üretimler yapmış olması muhtemeldir. Onesimos’a atfedilen yeşil serpantinden kesilmiş bir scarabe daha aşağıda gösterilmiştir.

¹⁹⁹ “Geometric and Early Archaic Gems (8th to Early 5th Century BC)”, **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Geometric-and-Early-Archaic-period>, 12 Mart 2022.

Resim 2.33 : Onesimos’a atfedilen scarabe. Yeşil serpantinden kesilmiş olan mühür taşının üzerinde taranmış bir kenarlığın ortasında diz çökmüş bir boğa figürü görülmektedir. Onesimos’a ait olabileceği düşünülmektedir.

Kaynak: “Later Archaic Greek Gems (Early 6th to Early 5th Century BC)”, **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Later-Archaic-period>, 12 Mart 2022.

Aşağıda görülen akik scarabenin üzerindeki yazıtlı alan oymacının ismi ve taşın sahibinin ismi olarak iki farklı şekilde yorumlanmıştır. Gisela Richter, taşın üzerinde görülen figürün tanımını da vererek Semon isminin değerli taş oymacısına ait olduğunu söylemiştir²⁰⁰. Jeffrey M. Hurwit ise taşın üzerindeki yazıtlı alanın “SĒMONOS” yani “Semon’un mücevheri” anlamına geldiğini söyleyerek ismin taşın sahibine ait olduğunu vurgulamıştır²⁰¹. Oyulmuş taşlar Yunanca’ da bir imgeye sahip olmak ya da bir imgeyi taşımak anlamında kullanılmıştır ve bu anlamlar *episemon* ya da *semeion* sözcükleriyle karşılanır²⁰².

Bu değerli taş oymacısı benzer stilde işlenmiş birkaç mücevherden tanımlanabilmektedir. Figürleri dolgun yüzlere ve detaylı olarak işlenmiş anatomiye sahiptirler²⁰³.

²⁰⁰ Richter 1920, a.y.

²⁰¹ Hurwit, a.y.

²⁰² Plantzos 1996, a.y.

²⁰³ “Later Archaic Greek Gems (Early 6th to Early 5th Century BC)”, **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Later-Archaic-period>, 12 Mart 2022.

Resim 2.34 : “Semon” yazıtlı akik scarabe. Günümüzde Berlin’de korunan eser Troia Bölgesinden ele geçmiştir. Üzerinde aslan ağızlı bir musluktan su dolduran saç bandı ve küpe takmış bir kız betimi görülür. 14 mm. Env. No: F 159.

Kaynak: “Later Archaic Greek Gems (Early 6th to Early 5th Century BC)”, **Beazley Archive:** **Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi)
<https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Later-Archaic-period>, 12 Mart 2022.

Üzerlerindeki yazıtlı alanlarda Aristoteikhes ve Anakles ismi görülen iki mühür taşı mevcuttur. Bu isimlerin taşların sahiplerinin isimleri mi yoksa mühürleri yapan oymacıların isimleri mi oldukları tartışılmıştır . Yalın halde yazılmış olmaları bu isimlerin değerli taş oymacılarına ait olma ihtimallerini güçlendirmektedir. Bunun nedeni taşların sahiplerinin isminin “SE Ĭ MONOS” örneğinde olduğu gibi genellikle tamlama halinde verilmesidir²⁰⁴.

Resim 2.35 : Aristoteikhes imzalı scarabe. “ΑΡΙΣΤΟΤΕΙΧΗΣ” yazıtlı plazma scarabe, Pergamon yakınlarında bulunmuştur. Eserin nerede olduğu bilinmemektedir. Üzerinde bir dişi aslanın betimi yer almaktadır. 18 mm.

²⁰⁴ Hurwit, a.y.

Kaynak: “Later Archaic Greek Gems (Early 6th to Early 5th Century BC)”, **Beazley Archive:**

Classical Art Research Centre University of Oxford, (Çevrimiçi)

<https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Later-Archaic-period>, 12 Mart 2022.

Resim 2.36 : Anakles imzalı scarabe. “ANAKΛΗΣ” yazıtlı siyah jasperden kesilmiş mühür taşı Girit’te Heraklion yakınlarında bulunmuştur. Üzerinde yer alan betimde şarap tulumuna yaslanmış bir satyr elinde bir içki kabı tutmaktadır. 16mm.

Kaynak: “Later Archaic Greek Gems (Early 6th to Early 5th Century BC)”, **Beazley Archive:**

Classical Art Research Centre University of Oxford, (Çevrimiçi)

<https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Later-Archaic-period>, 12 Mart 2022.

Eserleri günümüze ulaşmasa da ismini antik kaynaklardan öğrendiğimiz değerli taş oymacıları da mevcuttur. Sözü edilen zanaatkarlardan biri Theodoros’tur. Yunan tarihçisi Herodotos, Mısır kralı Amasis’in Samos’lu Tiran Polykrates’ten (MÖ 535-522) en değerli eşyasını seçmesini istediğinde, Polykrates’in Samos’lu Telekles’in oğlu Theodoros tarafından altın bir yüzüğe oyulmuş zümrüt bir mühür seçtiğini söylemiştir. Bu dönemin değerli taş oymacılarından biri olması muhtemel isimlerden biri de yine Samos’tan Pythagoras’ın babası Mnesarkhos’tur²⁰⁵.

2.4.2. Klasik Dönem

Klasik Dönem sanatının karakteristiğini yaratan şey sanatçıların daha fazla gerçekçilik için çabalaması oluşturur. MÖ 5. ve 4. yüzyılların Yunan değerli taş işçiliğinde dönemin diğer sanat dallarında olduğu gibi yükselen bir standart göze çarpmaktadır. Bu dönemle birlikte Arkaik Dönem’in popüler olan hayvan figürlerinin

²⁰⁵ Hurwit, a.e., s. 37.

artık daha doğal bir stilde oldukları görülür. Değerli ve yarı değerli taşlar üzerinde serbestçe hareket eden tek figürler sıkça karşımıza çıkar. Ayrıca oyulmuş taşların kullanım amacında da değişiklikler söz konusudur. Birincil işlevleri olan mühürleme amacından uzaklaşarak daha fazla dekoratif öğeler ve mücevherler olarak görülmektedirler. Bu durum, muhtemelen kadın müşteriler için hazırlanan ve kullanıcıyı yüceltmeyi amaçlayan çıplak ya da yarı giyimli Aphrodite figürleri gibi taşlar üzerinde yer alan yeni konularda görülebilir²⁰⁶.

Resim 2.37 : Klasik Dönem’e ait karnelyan scarabe. Taşın üzerinde yer alan çıplak kadın figürü kollarını göğüs hizasında çapraz bir şekilde tutarak yere diz çökmüş halde tasvir edilmiştir. Özel bir koleksiyonda bulunan mühür muhtemelen Batı Yunanistan’a aittir, 17x13x9mm.

Kaynak: “Classical Gems (5th to 4th Centuries BC)”, **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Classical-period>, 14 Mart 2022.

MÖ 5. yüzyılda Yunan sanatında hala İon stilleri ön planda olsa da artık Güney İtalya ve Sicilya’da gelişen bağımsız bir stil yaygınlaşmaya başlamıştır²⁰⁷. Bu

²⁰⁶ Boardman- Wagner, **a.g.e.**, s. 211.

²⁰⁷ Sözü edilen İon stili figürün dörtte üç görünümde işlenmesidir. Dönemin Greko-Pers taşlarında bu durum doğulu ve batılı stillerin ayırt edilmesinde önemli bir unsurdur. Perslere ait özneler daha şematik bir görünümdeyken Yunan özneleri doğal görünümü amaçlamaktadır. Bu taşlar üzerinde sıklıkla görülen hayvan figürlerinin çoğu Yunan stilini yansıtmaktadır. **Bkz.** Richter 1949, **a.g.e.**, s. 296.; Arkaik dönemde yaygın olarak görülen hayvan figürlerine sahip mühürlerin stil kökenleri Doğu Yunanistan’a aittir. Üslup nüansları Yunan dünyasının en eski değerli taş oymacıları olan İonluların işaret etmektedir. **Bkz.** “Etruscan Gems”, **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Etruscan>, 12 Mart 2022. ; Geç Arkaik dönemde sadece Doğu Yunanistan’daki oymacıların sert taşları kesme becerisine sahip oldukları bilinir. **Bkz.** John Boardman, “Greek and Persian Glyptic in Anatolia and Beyond”, **Revue Archéologique**, 1, Presses Universitaires de France, 1976, s. 45. ; İonluların diğer halkların değerli taş oymacılığı sanatlarını etkiledikleri bilinir. Bunlardan biri Etrüsklerdir. Etruria’da, Doğu Yunanistan’ın Persler’in egemenliğine girmesiyle birlikte göç etmiş olan İon ustaların elinden çıktığı

dönemde kullanılan form Arkaik döneme damga vuran scarabeler değil, onlardan türetilmiş genellikle büyük ve kalın olarak şekillendirilen scaraboidlerdir.

Resim 2.38 : Scaraboid form çeşitleri.

Kaynak: Jeffrey Spier, *Ancient Gems and Finger Rings, Catalogue of The Collections The J. Paul Getty Museum*, Malibu California, Getty Publication, 1992, s. 2.

Bazen bu mühürlerin sırtı bir scarabe yerine bir aslan şeklinde modellenmiştir. Arkaik dönem örneklerinde de gördüğümüz ve pseudo-scarabe olarak isimlendirilen bu mühür taşları klasik dönemde yapılmaya devam etmiştir. Yaygın olarak kullanılan malzeme kalsedondur²⁰⁸.

Klasik Dönem'den ismini bildiğimiz değerli taş oymacıları, Athenades, Deksamemos, Pergamos, Phrygillos, Onatas, Olympios ve Sosias'tır²⁰⁹. Sosias (Σωστίας), Klasik dönemin değerli taş oymacılarından olmasının yanı sıra, sikke tasarımcısı olabileceği ihtimali üzerinde durulan bir isimdir. Bir kadın portresinin betimlendiği scaraboid üzerinde imzası görülür. Mührün üzerinde bulunan yazıtın harfleri ve işlenen kadın portresinin Argos Heraion'undaki Hera başıyla benzerliği

düşünülen çok sayıda hayvan ve canavar betimli mühür bulunmuştur. **Bkz.** Jeffrey Spier, "Emblems in Archaic Greece", *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, Vol.37/1, 1990, s. 110. ; İon stili Pers taşlarında da görülür. MÖ 6. yüzyılın sonlarında ve 5. yüzyılda Persler Yunan dünyasında İonia, Phrygia, Karia bölgelerinde oldukça güçlü konumdaydılar. Bu dönemde üretilen ve Greko-Pers olarak isimlendirilen taşların üretiminde İon değerli taş ustalarının çalıştıkları bilinir. Bu çalışmalar her ne kadar Pers müşteriler için yapılmış olsa da değerli taş ustalarının ait oldukları Yunan kültüründen izler taşımaktadır. Özellikle bu dönemde üretilmiş çeşitli hayvan figürlerine sahip olan taşlar işleniş bakımından bariz bir şekilde İon işçiliğini göstermektedir. "Greko-Pers" taşları üzerinde hayvan figürleri sıklıkla kullanılmıştır, Perslerin av sahnesi olan mühür yüzüklerini kullanmayı sevdikleri bilinir. **Bkz.** Corelius Vermeule, "A Collection of Greek and Roman Gems", *Bulletin of the Museum of Fine Arts*, Vol.61, No: 323, Boston, 1963, s. 5.; G.M.A. Richter, "The Late "Achaemenian" or "Graecopersian" Gems", *Hesperia Supplements*, Vol. 8, American School of Classical Studies at Athens, 1949, s. 295-298.

²⁰⁸ Richter 1920, **a.e.**, s. 37.

²⁰⁹ Gisela M. A. Richter, "Unpublished Gems in Various Collections" *American Journal of Archaeology*, Vol. 61, No: 3, 1957, s. 263.; Hurwit, **a.y.**

nedeniyle eseri MÖ 5. yüzyılın sonlarına tarihlemek mümkündür²¹⁰. İlginç olan MÖ 5.yüzyılın sonlarına ait, Eumenes ve Euainetos tarafından imzalanan Syrakouzai sikkeleri ile scaraboid üzerindeki baş arasında bulunan belirgin benzerliktir; kısa, dolgun dudaklar ve kirpiklerin işlenişleri gibi detaylar dikkat çekicidir.

Resim 2.39 : Sosias imzalı scaraboid ve Eumenes imzalı tetradrahmi. Soldaki görsel üzerinde Sosias'ın imzası bulunan kalsedon scaraboid üzerinde profilden gösterilmiş kadın portresi yer almaktadır. Kadının saçları başın tepesinden yayılıp arkasında toplanmıştır. Alnı ve şakakları çevreleyen saç bukleleri görülmektedir. Gözbebekleri hafifçe çıkıntılıdır, alt göz kapağı boyunca ve üst göz kapağının iç köşesinde kirpikler gösterilmiştir. Dudaklar dolgun olarak gösterilmiştir. Sağdaki görselde British Museum'da bulunan Eumenes tarafından imzalanmış tetradrahmi görülmektedir. (MÖ 415-400) Arka yüzde şahlanmış quadriga ve dizginleri tutan bir arabacı Nike tarafından taçlandırılmaktadır. Ön yüzde Sosias'ın kalsedon scaraboid üzerinde betimlediğine benzer bir portre ve etrafında dört yunus figürü yer almaktadır.

Kaynak: Gisela M.A. Richter, "Unpublished Gems in Various Collections", **American Journal of Archaeology**, Vol. 61, No:3, 1957, s.269. Lev. 80 Fig. 1.; "Greek Coins", **NumisBids**, (Çevrimiçi) <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=3140&lot=77>, 14 Mart 2022.

Yunan sikke tasarımcılarının metal işçiliğinin diğer dallarında da aktif oldukları bilinmektedir. Kalıp kesme ve değerli taş oyma teknikleri yakından ilişkili sanatlardır. Bazen bir mücevher ve sikkede neredeyse aynı tasarımı görmek mümkündür. Bu bağlamda Sosias'ın aynı zamanda bir kalıp kesici olduğunu ya da en azından zamanın ünlü sikke tasarımcısı ile yakın temas halinde olduğunu

²¹⁰ Richter 1957, a.y.

düşünebiliriz²¹¹. Hem kalıp kesicisi hem de değerli taş oymacısı olduğu bilinen Phrygillos'un MÖ 5. yüzyılda aktif olduğu bilinir ve yapmış olduğu Syrakouzai sikkeleriyle tanınır.

Resim 2.40 : Phrygillos'un yapmış olduğu Syrakouzai sikkesi. Solda bir kadın figürün quadriga sürmekte ve bir elinde yanan meşale diğerinde ise dizginleri tutar halde betimlenmiştir. (Persephone olabilir.) Yukarıda ise elinde çelenk olan Nike figürü görülmektedir. Sağda; etrafında dört yunus olan bir kadın başı yer almakta. Küpe, kolye ve yıldızlarla süslenmiş bir sphensone ile betimlenmiştir. MÖ 412-406, 17,040 gr. British Museum, Museum No: 1841,0726.297

Kaynak: "Silver Coin", **The British Museum: Coins and Medals**, (Çevrimiçi)

https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1841-0726-297, 14 Mart 2022.

Phrygillos imzalı, üzerinde Eros betimi yer alan bir mühür bilinmektedir. Klasik Dönem'e ait, üzerinde oymacının imzası bulunan bir diğer Eros betimli taşın yaratıcısı ise Olympios'tur.

Resim 2.41 : Phrygillos'un yaptığı Eros figürlü gemma. (Solda). (Furtwängler, Die Antiken Gemmen, Lev. xiv, 6)

²¹¹ Richter 1957, **a.g.e.**, s. 263.

Resim 2.42 : Olympios'un yaptığı ok atan Eros figürlü gemma. (Sağda). (Furtwängler, Die Antiken Gemmen, Lev. xiv, 8)

Kaynak: Adolf Furtwängler, **Die Antiken Gemmen: Geschichte Der Steinschneidekunst im Klassischen Altertum**, Leipzig, Berlin, Gesecke&Devrient, 1900.

Günümüze ulaşan dört mücevher parçası üzerinde imzası bulunan Deksamenos, Klasik Dönem'in ünlü değerli taş oymacısıdır. Bu mücevherlerin haricinde, malzeme seçimi ve stilistik karşılaştırmalar sonucu kendisine atfedilen başka mücevherler de mevcuttur²¹². Zanaatkarın en bilinen eseri Boston'da muhafaza edilen üzerinde bir erkek portresinin betimlendiği scaraboidtir. Üzerinde “ΔΕΞΑΜΕΝΟΣ ΕΠΟΙΕ” (Deksamenos epoie) yazıtlı, zanaatkarın imzası bulunan kırmızı ve sarı benekli jasperden üretilmiş bu taş Attika' da bulunmuştur²¹³.

Resim 2.43 : Deksamenos imzalı benekli jasperden kesilmiş scaraboid. Boston Museum of Fine Arts, 220 mm, No. 466.

Kaynak: “Classical Gems (5th to 4th Centuries BC)”, **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Classical-period>, 14 Mart 2022.

Deksamenos imzası taşıyan mavi kalsedondan yapılmış bir scaraboid üzerinde, kendisinin Khios'lu (Sakız Adası, İonia adalarından biri) olduğunu belirtmiştir²¹⁴. Taşın üzerinde zanaatkarın imzasını taşıyan yazıtlı bir alanla birlikte uçan bir balıkçıl tasviri yer alır ve bunların taş yüzeyindeki oranlanması oldukça etkileyicidir.

²¹² Boardman-Wagner, **a.g.e.**, s. 212.

²¹³ John Boardman, “Three Greek Gem Masters”, **The Burlington Magazine**, Vol. 111, No: 799, 1969, s. 591.

²¹⁴ Boardman 1969, **a.y.**

Balıkçılın kanatları ve vücudunda yer alan farklı dokularla belirtilmiş olan tüylerin desenleri de ustalıkla işlenmiştir²¹⁵.

Resim 2.44 : Khios’lu Deksamenos olarak imzalanan scaraboid. Kırım’da bulunmuş, üzerinde uçan bir balıkçılın betimlendiği, sanatçının imzasını taşıyan “ΔΕΞΑΜΕΝΟΣ ΕΠΟΙΕ ΧΙΟΣ”(Deksamenos epoie Khios) mavi kalsedondan yapılmış scaraboid. 20 mm, St. Petersburg.

Kaynak: “Classical Gems (5th to 4th Centuries BC)”, **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Classical-period>, 14 Mart 2022.

Zanaatkarın imzasının görüldüğü bir diğer eseri safir bir scaroboidtir. Taşın üzerindeki yazıttan taşın sahibinin ΜΙΚΗΣ (Mikes) isminde bir kadın olduğunu öğreniyoruz²¹⁶. Kadın tabureye oturmuştur; ona bir eliyle ayna uzatan diğer eliyle çelenk tutan ayakta tasvir edilmiş hizmetçisi eşlik eder. Her iki kadın da vücut hatlarını takip eden paralel kıvrımlarla hafif, kolsuz khiton giymiştir. Kadının başının arkasına ve bacaklarının etrafına çekilmiş bir himation mevcuttur. Oturan kadın tasviri bir Penelope veya Elektra tipinden esinlenerek yapılmış olabilir. Taşa işlenen bu sahne aynı zamanda Attika mezar kabartmalarındaki benzer tasvirleri de anımsatmaktadır²¹⁷.

²¹⁵ Boardman-Wagner, **a.g.e.**, s. 212- 213.

²¹⁶ Boardman 1969, **a.y.**

²¹⁷ Boardman-Wagner, **a.g.e.**, s. 213.

Resim 2.45 : Deksamenos imzalı safir scaraboid. Hizmetçisinin eşlik ettiği oturan bir kadın figürü. Üzerinde muhtemelen sahibinin ismi olan ΜΙΚΗΣ ve değerli taş oymacısının adı ΔΕΞΑΜΕΝΟΣ yazmaktadır. Cambridge, Fitzwilliam Museum, 21 mm., No.467.

Kaynak: “Classical Gems (5th to 4th Centuries BC)”, **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Classical-period>, 14 Mart 2022.

Deksamenos imzalı bir başka eser St. Petersburg’da korunan benekli jasper scaraboiddir.

Resim 2.46 : Deksamenos imzalı benekli jasper scaraboid. Phanagoria’da (Taman Yarımadası) bulunmuş eserin üzerinde ayağıyla çekirge yakalayan bir balıkçıl betimi görülmektedir. 20 mm.

Kaynak: “Classical Gems (5th to 4th Centuries BC)”, **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Classical-period>, 14 Mart 2022.

İmzalı eserlerinin haricinde, üzerindeki boksör figürünün baş işçiliği nedeniyle Deksamemos'a atfedilmiş bir akik ve harp çalan bir kadın figürünün yer aldığı kaya kristali bir scaraboid daha bilinmektedir.

Resim 2.47 : Deksamemos'a atfedilen boksör figürlü akik taşı. Taşın üzerinde bileğindeki kayışları kontrol eden, kaide üzerinde duran bir boksör figürü görülmektedir. British Museum, 22 mm.

Kaynak: “Classical Gems (5th to 4th Centuries BC)”, **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Classical-period>, 14 Mart 2022.

Deksamenos' a atfedilen bu taşın özelliği, üzerindeki boksör figürünün bir kaide üzerinde yer almasıdır. Bu durum figürün bir heykelden kopya edildiğini düşündürür. John Boardman'a göre, bu atlet tipi, hala düz taban olan MÖ 5. yüzyıl ortası heykeli için tamamen makul görünümündedir. MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında ve 4. yüzyılda oyulmuş değerli taşlar üzerinde ve yüzüklerde kaide üzerinde figürler tercih edildiği olmuştur ve John Boardman bunların Yunan sanatçıların kopyaladığı, gerçek heykellerin kopyaları olduğundan şüphe etmemek gerektiğini söylemiştir²¹⁸.

²¹⁸ Boardman 1997, **a.g.e.**, s. 14.

Resim 2.48 : Deksamenos’a atfedilen scaraboid. Kaya kristalinden kesilmiş mühür üzerinde harp (trigonon) çalan bir kadın figürü görülmektedir. British Museum, 32 mm.

Kaynak: “Classical Gems (5th to 4th Centuries BC)”, **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Classical-period>, 14 Mart 2022.

Yunan sanatı Doğulu sanatlardan etkilendiği kadar onları da etkilemiştir. Bunun bir örneğini Yunan değerli taş oymacılığının özellikle İonia’da Pers sanatı ile karşılaşmasının ardından görmekteyiz²¹⁹. “Greko-Pers” taşları olarak bilinen bu sınıfın isimlendirilmesi tartışmalı bir konudur²²⁰. “Greko-Pers” taşları, Pers İmparatorluğu içindeki Yunan değerli taş oymacıları tarafından Pers müşteriler için oyulmuş değerli taş sınıfıdır. Persler için çalışan Yunan zanaatkarların varlığı, Susa ve Persepolis saraylarında bulunan yazıtlarla kanıtlanmıştır. Bu taşlar ilk olarak MÖ 500 civarında ortaya çıkmıştır²²¹.

Greko-Pers taşlarında görülen stillerden biri, “Arkaik Saray Stili” denilen ve bazı Arkaik özellikler haricinde hiçbir özelliği Yunan işçiliğine mal edilemeyen Pers saraylarının üslubudur. Stilin görüldüğü mühürlerin çok azı scarabe formundadır

²¹⁹ Richter 1920, **a.e.**, s. 49.

²²⁰ Greko-Pers adlandırması çoğu zaman tartışma konusu olmuştur. Richter’e göre bu taşların Yunan değil de Pers işçiliği olduğunu savunanlar genellikle taşların üzerindeki figürlerin iki boyutlu ve Doğu’lu görünümde olduklarını ileri sürmüşlerdir. Ancak bu gözlem doğru değildir. Taşlar üzerinde görülen dörtte üç görüş Yunan işçiliğini gösterir ve buna ilaveten söz konusu taşlarla İon taşları arasında bariz benzerlikler vardır. Bu durum özellikle konu hayvanlar ve canavar tasvirlerini içerdiğinde kendini açıkça belli eder. Bu belirgin özellik ortak bir kökeni işaret etmektedir. Ayrıntılı bilgi için **Bkz.** Richter 1949, **a.g.e.**, s. 295-298.

²²¹ Boardman-Wagner, **a.g.e.**, s. 215.

çoğunlukla piramidal damga mühürlerde görülmektedir. Bunlar pendentif olarak kullanılmaktadır. Taşların üzerinde yer alan konular, hayvanlar, canavarlar ve Pers kahramanlarıdır. Bu stil özelliğinde yüzler ve kıyafetler ciddi bir şekilde işlenmektedir ve çapraz çizgilerle işlenmiş yele detayları gibi detaylara sahiptir. Stilin, Asur etkisinde geliştiği düşünülmektedir²²².

“Arkaik Saray Stili” sonrasında, “Klasik Saray Stili” denilen bir stil daha görülmektedir. Taşlar üzerinde görülen konular benzer olmakla birlikte, figürlerin işlenişinde detaylara daha fazla dikkat edildiği görülür. Kıyafetlerin desen ve kıvrımları daha ayrıntılıdır ve insan başlarında kaş ve sakal gibi ayrıntılara yer verilmiştir²²³.

MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında ve MÖ 4. yüzyılın ilk yarısında Pers ve Yunan unsurlarının birbirine karıştığı değerli taş oymacılığı örnekleri görmekteyiz. Taşlar üzerindeki konular dönemin günlük yaşamından alınan sahnelerden oluşmaktadır. Genellikle savaşan ya da avlanan Pers erkeklerini gösterirler. Hayvan figürleri çok sık kullanılır ve bazen taşlara kanatlı disk gibi doğru unsurlar eklenir²²⁴. Bu dönemin figür repertuvarında bulunan canlı işlenmiş hayvan figürleriyle Yunan işçiliğinin kendisini bariz bir şekilde gösterdiği düşünülmektedir. Örneğin, bir hayvanın diğerine saldırma sahnesi doğudan öğrenilmiş olsa da genellikle aslanlar ve grifonların Yunan işçiliğinde yapılmış olduğu gözlemlenmiştir²²⁵. Özetle bu taşlar stil olarak Yunan, konu ve figürler bakımından doğuludur denilebilir.

Greko-Pers taşlarında kadınlar ise tek başlarına uzun kuşaklı tunik giymiş biçimde ve ellerinde bir nesne tutar halde betimlenmişlerdir.²²⁶ Bu dönemde üretilen yüksek sırtlı scarabeler için kalsedon çeşitleri en çok tercih edilen malzeme olmuştur. Dönemin imzalarından biri Athenades’e aittir. Athenades’ in üzerinde İskitli betiminin

²²² Boardman 1972, **a.e.**, s. 305.

²²³ Boardman 1972, **a.e.**, s. 309.

²²⁴ Richter 1920, **a.y.**;

²²⁵ Boardman 1972, **a.e.**, s. 325.

²²⁶ Richter 1920, **a.y.**; Richter 1949, **a.g.e.**, s. 293.

yer aldığı bir mühür imzaladığı bilinmektedir. Yalnız bu imza değerli taş üzerine değil altın üzerine kazınmıştır²²⁷.

Bu dönemde görülen ilginç imzalardan biri Pergamos'a aittir. Bir Phryg başlığının kıvrımlı yerine, isminin ilk birkaç harfini görünür bir şekilde, diğer harfleri ise sanki gözden uzaklaşıyormuşçasına silik bir şekilde kazınmıştır²²⁸.

Resim 2.49 : Pergamos'un imzaladığı scaraboid.

Resim 2.50 : Pergamos imzalı scaraboidin çizimi. Zazoooff'a aittir. St. Petersburg.

Kaynak: Die Antike Gemmen; Jeffrey M. Hurwit, **Artist and Signatures in Ancient Greece**, New York, Cambridge University Press, s. 37., **Fig. 16.**

MÖ 4. yüzyılın dikkat çekici imzalarından biri de Onatas'a aittir. Yunan değerli taş oymacısı kalsedondan yapılmış bir scaraboid üzerinde yer alan bir mızrağa ilişik şeridi imza yeri olarak kullanmıştır²²⁹.

²²⁷ Richter 1920, **a.e.**, s. xxxviii.

²²⁸ Hurwit, **a.g.e.**, s. 36.

²²⁹ Hurwit, **a.y.**

Resim 2.51 : Onatas imzalı scaraboid. Kalsedondan kesilmiştir. Uzunlamasına delinmiş olan mühür orijinal halinde döner bir halkaya monte edilmiştir. Taşın üzerinde yer alan betimde Victoria kılıç asarken betimlenmiştir. MÖ 4. yüzyıl, British Museum, No: 1865,0712.86.

Kaynak: “Gem”, *Catalogue of Engraved Gems & Cameos, Greek, Etruscan & Roman in the British Museum*, Ed. by. H.B. Walters, BMP, London, 1926. (Çevrimiçi)

https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1865-0712-86, 14 Mart 2022.

Onatas’ın imzası olan scaraboid, MÖ 4. yüzyılın “iyi stil” olarak bilinen stilini yansıtan taşlardan birisidir. Bu stildeki taşlar MÖ 4. yüzyılın en iyileri olarak kabul edilirler. “İyi stil” de elbise detaylarına daha fazla dikkat edilir ve taşlar oval formda kesilmiş taşların yüzeyini figürlerle, çok az serbest alan kalacak şekilde doldurulduğu taşlardır. Bu durum “iyi stil” de çoğu Klasik Dönem oyulmuş taşlarında olduğundan çok daha fazla görülmektedir²³⁰.

Klasik Dönem’in sayısız değerli taş işçiliği örnekleri arasında, üzerinde zanaatkarın imzasını taşıyanların sayısı görüldüğü gibi oldukça az sayıdadır. Sahibinin ya da zanaatkarın ismini taşıdığına dair soru işareti oluşturan taşları bu listeye ekleyebiliriz, Klasik Dönem’den bildiğimiz değerli taş oymacıları isimlerinde önemli bir artış olmayacaktır. Fakat gelecek birkaç yüzyılda taşlar üzerinde görülen imzalar artacak, hatta Antik Çağ’dan sonra bazı değerli taş oymacılarının ismi bir marka olarak görülüp, taşlar üzerinde sahte imzalar yer almaya başlayacaktır.

²³⁰ Boardman 1972, a.e., s. 206.

2.4.3. Hellenistik Dönem

Hellenistik Dönem’de değerli ve yarı değerli taş işçiliğinde önemli yenilikler görülmektedir. Bu yeniliklerden biri taşların ve eklendikleri değerli metallerin boyutlarında görülen değişimdir. Hellenistik Dönem’de taşlar ve yüzük çerçevelerinin önceki dönemlerin örneklerine göre daha büyük oldukları gözlemlenmiştir. Diğer bir yenilik ise malzeme seçiminde daha fazla seçeneğe sahip olunmasıdır. Büyük İskender’in fetihleri sayesinde, Hindistan ve diğer doğu ülkelerinin sahip oldukları değerli ve yarı değerli taşlar, Yunan değerli taş oymacıları tarafından erişilebilir hale gelmiştir. Bu taşlar arasında, beril, olivin, turmalin, opal ve garnet gibi taşlar bulunmaktadır²³¹. Arkaik dönemden beri moda olan akik ve karnelyandan yapılmış scarabe ve scaraboidlerin yerini, altın yüzüklere yerleştirilmiş genellikle büyük ve dışbükey olarak şekillendirilmiş taşlar almıştır²³². Akik kullanımı Hellenistik Dönem’de oldukça yaygındır²³³. Klasik Dönem’in yaygın olarak kullanılan taşı kalsedon hala mevcuttur ancak daha az kullanılır²³⁴.

Charles William King’e göre, Hellenistik Dönem, Büyük İskender ve ardılarının himayesi altında gliptik sanatının tam olarak geliştiği dönemdir. Mühür taşları üzerinde ilk kez, sikkelerin ön yüzlerinde olduğu gibi başları tanrılarla özdeşleştirilmiş olan yönetici portreleri görülmeye başlanmıştır²³⁵. Bu dönemin en iyi oyulmuş taşlarına sahip olan Ptolemaios Krallığında ise, üzerlerinde kraliyet üyelerinin ve kraliyet kültleriyle ilgili betimlerin yer aldığı taşlar için en çok tercih edilen malzeme garnettir.²³⁶ Cameonun ortaya çıkmasıyla birlikte sardoniksin popülaritesi artmaya başlayacaktır. Ayrıca ucuz taşların kullanımında da büyük ölçüde bir artış görülür²³⁷. Değerli taşların görünümünü taklit eden camlar bu dönemde

²³¹ Jeffrey Spier, “A Group of Ptolemaic Engraved Garnets”, **The Journal of the Walters Art Gallery**, Vol. 47, 1989, s. 21.

²³² Spier, **a.y.**

²³³ Plantzos 1996, **a.g.e.**, s. 119.

²³⁴ Richter 1920, **a.e.**, s. 60.

²³⁵ Charles William King, **The Handbook of Engraved Gems**, London, Bell&Daldy, 1866, s. 47.

²³⁶ Spier, **a.y.**

²³⁷ Boardman- Wagner, **a.g.e.**, s. 215.

görülmeye başlanmış ve önce kalıplanarak sonra da ek kesimler yapılarak cam *cameolar* üretilmiştir²³⁸.

Hellenistik Dönem'in değerli taşların üslupsal gelişimini daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi açık bir şekilde izlemek olası değildir. Yunan oymacılığında MÖ 7. ve 4. yüzyıllar arasındaki taşlar stilistik özelliklerine göre bu dönemde olduğundan daha kolay bir şekilde tanınabilirdi. Öyle ki MÖ 1. yüzyılın Greko-Romen taşlarıyla Hellenistik dönem taşlarını ayırt etmekte güçlük yaşarız. Bu dönemde değerli taşlar üzerindeki üslup ve konu seçimine esasen dönemin heykel sanatından aşınayız. MÖ 4. yüzyılda Skopas, Praksiteles ve Lysippos tarafından ortaya konan üslup devam ettirilir hatta bazen daha da ileri götürülür²³⁹.

Cameolarla birlikte değerli taşlar üzerinde görmüş olduğumuz portreler artışa geçmiştir. Bunlar arasında güçlü gerçekçilik sergileyen eserler vardır fakat idealize edilmiş portreler de bulunur.

Değerli taşlar üzerinde görülen imzaların arttığı bir dönemdir. Arkaik ve Klasik dönemlerde imzası olan sadece birkaç değerli taş oymacısı ismi sayabilyorken Hellenistik dönem ve onun yoğun etkisinin görüldüğü Roma İmparatorluk Dönemi'yle birlikte tanıdığımız değerli taş oymacılarının sayısı artar. Elbette imza kaliteyi belirleyen bir unsur değildir, üzerinde imza bulunmayan fakat sanat değeri yüksek birçok değerli taş bulunmaktadır. Fakat yine de değerli bir taşın üzerinde sanatçının imzasının yer alması onu prestijli hale getirir²⁴⁰. Hellenistik Dönem'in bilinen değerli taş oymacılarının imzaları, Agathopus, Apollinos, Athenion, Boethos, Daidalos, Gelon, Herakleidas, Lykomedes, Nikandros, Onesas, Pheidias, Philon, Protarkhos, Skopas, Sosis'e aittir²⁴¹.

²³⁸ Plantzos 1996, a.y.

²³⁹ Richter 1920, a.e., s. 59.; Bu sanatçılar kendilerinden önceki döneme göre eserlerinde daha doğal yaklaşımlar benimsemişlerdir. Örneğin, Lysippos'un heykellerinde saç işçiliği daha doğaldır ve figürlerinin başlarını daha küçük yapmıştır, işçilikte daha inceltilmiş oranlar kullanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. King, a.e., s. 42-43.

²⁴⁰ Hurwit, a.e., s. 37.

²⁴¹ Richter 1920, a.e., s. xxxix- xl.

Bu değerli taş oymacılarına ait imzalardan bazıları, Hellenistik dönemin yöneticilerine ait eserler üzerinde yer almaktadır. Kraliyet himayesinde hizmet vermiş olan değerli taş oymacılarına ait bazı isimler bilinmektedir. Büyük İskender'e hizmet eden Pyrgoteles sözü edilen sanatçılardan biridir. Büyük İskender'in değerli taşlar üzerinde portresini yapması için sadece kendisine ayrıcalık tanıdığı bilinen Pyrgoteles'in günümüze ulaşan eseri yoktur. Fakat üzerinde Büyük İskender'in portresinin yer aldığı birçok değerli taşın onun tarzını yansıtmaları mümkündür²⁴².

Resim 2.52 : Büyük İskender portresinin işlendiği turmalin. Sarı-mor renkli taşın üzerinde yer alan Büyük İskender portresi, Zeus Ammon boynuzlarıyla gösterilmiştir. Mücevherin muhtemelen Büyük İskender'in ölümünden kısa bir süre sonra üretildiği düşünülür. Hindistan'da üretilmiş olan bu eserde, Büyük İskender'in boynunun altında küçük yazıtlı bir alan vardır. Yazıtta görülen isim taşın sahibine ya da bölgede yaşayan bir değerli taş oymacısına ait olabilir. MÖ yaklaşık 323, 24x24 mm, Oxford, Env. No. 1892.1499.

Kaynak: "Hellenistic Gems" , **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.beazley.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Hellenistic-period>, 20 Mart 2022.

Ptolemaioslar dönemi kraliçesi II. Berenike'nin portresini içeren bir *intaglioda* da imzası görülen Nikandros, III. Antiokhos'un portresini imzalayan Apollonios ve IV. Mithridates'in bir portresini imzalayan Nikias da kraliyet tarafından değer görmüş Yunan değerli taş oymacılarıdır²⁴³.

²⁴² Richter 1920, **a.e.**, s. xxxv- xxxvi.

²⁴³ Boardman-Wagner, **a.y.**; Hurwit, **a.e.**, s. 36.

Resim 2.53 : Nikandros imzalı *intaglio* garnet fragmanı. (MÖ 3-2. yüzyıl) Modern zamana ait altın bir çerçevenin içine yerleştirilmiş garnet üzerinde yer alan kadın portresinin III. Ptolemaios'un eşi II. Berenike'ye ait olduğu kabul edilir. (MÖ 267-222). Bu portrenin ayrıca V. Ptolemaios'un eşi I. Kleopatra'ya ait olabileceği de düşünülmüştür. (MÖ 204-180). Kraliçe khiton giymiş ve bir kolye takmış şekilde betimlenmiştir. Saç işçiliği özenlidir. Eğer görüntü II Berenike'ye aitse saçın görünümü önemlidir. Kraliçenin, kocasının savaştan dönmesini sağlamaları için saçlarını tanrılara adadığı bilinmektedir. Taşın üzerinde sağdaki Eski Yunanca yazıtlı alanda “ΝΙΚΑΝΔΡΟΣ ΕΠΙΕΤ” şeklinde Nikandros' un imzası bulunmaktadır. 2.6 x 2.6x 1.2 cm. The Walters Art Gallery, No: 42.1339.

Kaynak: Jeffrey Spier, “A Group of Ptolemaic Engraved Garnets”, **The Journal of the Walters Art Gallery**, Vol. 47, 1989, s.21.; “Intaglio with Bust of A Ptolemaic Queen Set in a Mount”, **Ancient Greece/ Ancient Egypt and Nubia/Jewellery**, The Walters Art Museum Online Collection, (Çevrimiçi) <https://art.thewalters.org/detail/20290/intaglio-ring-with-berenike-ii/>, 20 Mart 2022.

Resim 2.54 : Apollonios imzalı garnet. Üzerinde bir erkek portresi yer almaktadır. (Bosporos Kralı'nın portresi olabilir.) The Walters Art Gallery, No. 57.1698.,

Resim 2.55 : Apollonios imzalı Seleukos Kralı III Antiokhos'un portresinin işlendiği cameo. Portre, karnelyan üzerine işlenmiştir.

Kaynak: Jeffrey Spier, "A Group of Ptolemaic Engraved Garnets", **The Journal of the Walters Art Gallery**, Vol. 47, 1989, s. 34; "Ring with Portrait of a Courtier", **Ancient Greece/ Ancient Egypt and Nubia/Jewellery**, The Walters Art Museum Online Collection, (Çevrimiçi) <https://art.thewalters.org/detail/11475/ring-with-portrait-of-a-courtier/>, 20 Mart 2022.; "Hellenistic Gems", **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.beazley.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Hellenistic-period>, 20 Mart 2022.

Hem kronoloji hem de stil bakımından, bazı değerli taşlar üzerinden "Hellenistik" ya da "Roma İmparatorluk Dönemi" ayrımı yapmak kolay değildir. Birçok Yunan değerli taş oymacısı Romalılar için çalışmıştır. Örneğin, MÖ 2. yüzyılın başlarında muhtemelen Titus Quinctius Flaminius'un portresini yapmış olan Daidalos, bu değerli taş oymacılarından biridir²⁴⁴.

²⁴⁴ Hurwit, a.y.

Resim 2.56 : Daidalos imzalı cameo. Roma Cumhuriyet Dönemi'ne ait kırmızı garnet üzerinde yer alan portre Titus Quinctius Flaminius'a ait olabilir. 26x10x4 cm. Paris Bibliothèque Nationale de France, Env. No:2854.

Kaynak: Marie-Louise Vollenweider-Mathilde Avisseau-Broustet, **Camées et Intailles II: Les Portraits Romains du Cabinet des Médailles**, Bibliothèque Nationale de France, Paris, 2003, p.16-17, No. 2.

Stilistik ve kronolojik açıdan tartışmaya açık diğer *cameolara* örnek olarak, St. Petersburg'da korunan *Gonzaga cameosu* ve Viyana'da korunan *Ptolemaios cameoları* gösterilebilir. Dört katmanlı sardoniksten kesilmiş olan *Gonzaga cameosunun* üzerinde yer alan portrelerin genellikle II. Ptolemaios ve eşi II. Arsione'ye ait olduğu kabul edilir. Bir diğer görüş de portrelerin Büyük İskender ve annesi Olympias'a ait olduğu yönündedir²⁴⁵. Erkek büstü defne ve yılanla bezenmiş bir miğfer giyer. Ayrıca kalkanında aegis ve Zeus Ammon başı bulunmaktadır. Muhtemelen çift Zeus ve Hera'ya benzetilmeye çalışılmıştır. Çoğunlukla Geç Hellenistik olarak tarihlenen bu *cameoda*, kadın profilinin erken imparatorluk tarzı bir saç modelinin olduğu ve erkeğin de aynı şekilde erken imparatorluk profiline sahip olduğu düşünülür²⁴⁶.

²⁴⁵ R.R.R. Smith, "Maiestas Serena: Roman Court Cameos and Early Imperial Poetry and Panegyric", **The Journal of Roman Studies**, Vol. 111, 2021, s. 79.

²⁴⁶ A.y.

Resim 2.57 : *Gonzaga Cameosu*. İsmi Rönesans dönemindeki sahiplerinden- Mantua d klerinden Gonzaga ailesi- alan bu sardoniks *cameo* Mısır, İskenderiye’de bulunmuştur. M  3. yüzyıl, 15.7x 11.8 cm., Hermitage Museum, Env. No. ГР-12678.

Kaynak: “Cameo: “Portraits of Ptolemy II and Arsinoe II (The Gonzaga Cameo)” , **The State Hermitage Museum**, ( evrimi i) <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/18.+Carved+Stones/885521?lng=tr>, 20 Mart 2022.

 zerinde II. Ptolemaios (Philadelphos) ve II. Arsinoe’nin portreleri bulunan bir diğer *cameo* Viyana Sanat Tarihi Müzesi koleksiyonunda bulunan M  278- M  270-69 yılları arasında üretildiği düşünülen “*Ptolemaios Cameo*” sudur. *Cameonun* tarihi hakkında bir diğer görüş, portrelerin i leni  tekniği ve bu portrelerin Augustus dönemi profillerine benzerliği nedeniyle erken imparatorluk dönemine ait olabileceğidir. Smith’ e göre M  3. yüzyılda bu *cameoya* benzer başka bir örnek yoktur.²⁴⁷ 11 katmanlı oniksten kesilen bu *cameonun* bir d   n hediyesi olduğu varsayılır²⁴⁸.

²⁴⁷ Smith, a.y.

²⁴⁸ Sturm, a.g.e., s. 45.

Resim 2.58 : *Ptolemaios Cameosu*. Oniks taşın üzerinde yer alan portrelerin II. Ptolemaios ve II. Arsinoe' ye ait olduğu düşünülür. Arsinoe arka planda örtülü bir taç giymiş olarak gösterilmiştir. Ön planda ise II. Ptolemaios üzerinde yılan deseni olan bir miğferle gösterilmiştir. MÖ 278-269, Kunsthistorisches Museum Wien, Env. No. ANSA IXa 81.

Kaynak: R.R.R. Smith, "Maiestas Serena: Roman Court Cameos and Early Imperial Poetry and Panegyric", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 111, 2021, s. 135, Fig. 20.; Robert Sturm, "Cameos from Ancient Greece and Rome: Small but Precious Treasures", *Deposits Magazine*, Vol. 40, 2014, s. 45.

Örneklerden de anlaşıldığı üzere dönemin değerli taş oymacılığında, Hellenistik kral ve kraliçelerin portreleri önemli bir yer tutmaktadır. Çoğunlukla tanrısal işaretlerle birlikte işlenen bu görüntüler, sahiplerinin saygın kimliklerini vurgulamanın yanı sıra onlara kutsal bir anlam yüklerler. Bu mücevherler kişisel bir nişan olmanın haricinde, bir ihtişamın sergilenmesine hizmet etmişlerdir. Büyük İskender'in yapmış olduğu gibi ardılları da (Diadokhos'lar) kutsanmış güçlerini göstermek, kendi propagandalarını yapmak amacıyla değerli ve yarı değerli taşlardan oyulmuş bu nesneleri kullanmışlardır. Hellenistik dönemde bunu en iyi şekilde kullanan krallık, Antik Mısır'ın güçlü ailesi Ptolemaioslar olmalıdır²⁴⁹. Hellenistik

²⁴⁹ Büyük İskender'in ölümünden sonra Hellas, Mısır ve Hindistan'a kadar tüm Ön Asya'yı kapsayan imparatorluğunun yönetimi generalleri arasında uzun süren bir mücadelenin yaşanmasına neden olmuş ve bunun sonucunda üç büyük Hellenistik krallık ile birkaç küçük Hellenistik krallık ortaya çıkmıştır. Üç büyük Hellenistik krallıktan biri olan Ptolemaioslar, I. Ptolemaios Soter yönetiminde Mısır'da egemen olmuşlardır. **Bkz.** Bülent İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 3.bs, İstanbul, 2015, s. 46-47.; Tekin, a.e., s. 147.

dünyanın en önemli merkezlerinden biri olan İskenderiye, Antik Çağ'da bir sanat merkezi olarak ün salmıştır. I. Ptolemaios Soter'den itibaren üretilen kraliyet değerli taşlarının İskenderiye'de bulunan atölyelerden çıkmış olması muhtemeldir²⁵⁰. Ayrıca yukarıda örneği verilen imzalardan da anlaşılabilceği gibi kraliyet himayesinde bulunan değerli taş oymacıları da mevcuttur. Bu dönemdeki taşlar ikonografik açıdan incelendiğinde kraliyet kültürünü oldukça iyi bir şekilde yansıttıkları görülür. Sadece mücevher taşları üzerinde değil, Ptolemaios dönemine ait sikke ve diğer nesneler üzerinde de tanrılar ve tanrıçalar genellikle çeşitli Ptolemaios hükümdarlarının ilahi görünümdeki portreleridir. Bu eserler üzerinde hükümdarın bireysel özelliklerini görmek nadirdir ancak tanrı ve tanrıçalar için aynı durum söz konusu değildir²⁵¹. Örneğin, yaşamı boyunca Hera olarak anılan II. Ptolemaios'un eşi ve kardeşi olan II. Arsinoe'nin, değerli taşlar üzerinde yer alan portrelerinde görülen takı ve stephanesi hem Hera hem de Aphrodite tarafından giyilmektedir. Ayrıca Arsinoe'nin ve diğer Ptolemaik kraliçelerin Mısır'da popüler bir tanrıça olan Isis ile özdeşleştirildiği örnekler mevcuttur²⁵². Ptolemaios kraliçelerinin ayrıca Demeter, Tykhe, Kybele, Artemis gibi tanrıçalarla özdeşleştirildikleri sikkeler ve değerli taş örnekleri bulunmuştur.

Resim 2.59 : I. Berenike'yi Tanrıça Isis gibi gösteren portreyi taşıyan cameo. Lykomedes tarafından yapılmıştır. (Solda)

Resim 2.60 : II. Berenike'nin Artemis gibi gösterildiği yüzük taşı. Altınla kullanılmıştır. (Sağda)

²⁵⁰ Plantzos 1996, **a.g.e.**, s. 122.

²⁵¹ Jeffrey Spier, "A Group of Ptolemaic Engraved Garnets", **The Journal of the Walters Art Gallery**, Vol. 47, 1989, s. 23.

²⁵² Spier, **a.g.e.**, s. 30.

Kaynak: Adolf Furtwängler, **Die Antiken Gemmen: Geschichte Der Steinschneidekunst im Klassischen Altertum**, Leipzig, Berlin, Gesecke&Devrient, 1900, pl. xxxii, 31.; Jeffrey Spier, “A Group of Ptolemaic Engraved Garnets,” **The Journal of the Walters Art Gallery**, Vol. 47, 1989, s. 33, Fig. 44.

Ptolemaios krallarının ise *Gonzaga Cameosu* ve *Ptolemaios Cameosu* örneklerinde görüldüğü gibi, çoğunlukla Zeus Ammon’la özdeşleştirildiği bilinmektedir. Ayrıca krallar portrelerde Dionysos ve Apollon gibi tanrıların atribüleriyle de betimlenmişlerdir.

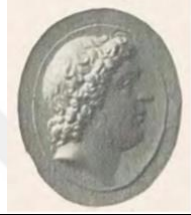
Resim 2.61 : IV. Ptolemaios’un Dionysos ile özdeşleştirildiği tetrachme. Altın, Münzauktion Tkalec and Rauch, Zurich, lot.190.

Kaynak: Jeffrey Spier, “A Group of Ptolemaic Engraved Garnets”, **The Journal of the Walters Art Gallery**, Vol. 47, 1989, s. 33, Fig. 47.

Hellenistik dönemde sıklıkla görülen portreler haricinde, değerli taş oymacılarının seçtiği konular ağırlıklı olarak mitolojik sahnelerden alınmıştır. Hikayeci anlatımlarla işlenen taşlarda ayakta duran tanrı-tanrıça figürleri tercih edilmiştir. Büyük İskender’in de kendini özdeşleştirdiği kahraman Herakles betimleri görülür. Aşağıda gösterilen, üzerinde zanaatkarın imzası bulunan değerli taş örneklerinden anlaşılabileceği üzere Aphrodite ve Eros betimleri de bu dönemin taşları üzerinde işlenen popüler konulardandır.

Aşağıda Hellenistik Dönem'in günümüzde bilinen değerli taş oymacıları ve eserleri gösterilmektedir.

Tablo 2.1 : Hellenistik Dönem'in Değerli Taş Oymacıları ve Eserleri

	Agathopus-Erkek portresi. Kaynak: Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xxxiii, 9.
	Apollonios-Erkek portresi, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. lxiii, 36.
	Athenion-Zeus ve Gigantlar, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. lvii, 2.
	Boethos-Philoktetes, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. lvii, 3.
	Daidalos- Erkek portresi, A. de Ridder, Catalogue de la Collection de Clercq , VII, 2, No. 2854
	Gelon- Aphrodite, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. lxvi, 4.
	Herakleidas-Erkek portresi, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xxxiii, 15.

	Lykomedes-Tanrıça Isis gibi gösterilmiş Berenike I portresi, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xxxii, 31.
	Nikandros-Kadın portresi, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xxxii, 30.
	Onesas-Athena, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xxxiv, 43.
	Onesas-Musa, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xxxv, 23.
	Onesas-Herakles başı, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xxxv, 26.
	Pheidias- Genç erkek figürü, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xxxiv, 18.
	Philon- Erkek portresi, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xxxiii, 13.
	Protarkhos- Aslan üzerinde Eros, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. Ivii, 1.
	Skopas-Erkek portresi, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xxxiii, 8.

	Sosis-Banyo yapan kadın, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. I, 13.
	Sosis-Herakles ve Kentauros, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. Ix, 11.

Kaynak: Gisela M.A. Richter, **Catalogue of Engraved Gems Of The Classical Style**, New York, The Metropolitan Museum Art, 1920, s. xxxviii-xxxix. ; Adolf Furtwängler, **Die Antiken Gemmen: Geschichte Der Steinschneidekunst im Klassischen Altertum**, Leipzig, Berlin, Gesecke&Devrient, 1900; Marie-Louise Vollenweider-Mathilde Avisseau-Broustet, **Camées et Intailles II: Les Portraits Romains du Cabinet des Médailles**, Bibliothèque Nationale de France, Paris, 2003, s. 16-17, No. 2.

2.4.4. Roma İmparatorluk Dönemi

Roma İmparatorluk Dönemi'nde üretilen değerli ve yarı değerli taşlardan yapılmış olan eşyalar işlevlerinden ziyade görsel bir zevke hitap etmesi için yapılmışlardır. Bu nedenle Roma İmparatorluk Dönemi'nin değerli ve yarı değerli taşlarının önemi ve cazibesi, bireylere özgün taşlar olmalarıdır diyebiliriz. Üzerlerindeki tasarımların özel seçimlerle belirlenmiş olduğu taşlar tarihsel olduğu kadar sanatsal bir çekiciliğe de sahiptir²⁵³. Romalı zevkini yansıtan bu taşlar elbette onların hayran olduğu Yunan sanatının yoğun etkisi altındadır. İtalya'nın geçmişinde olduğu gibi, imparatorluk döneminde yaşamış değerli taş ustalarının da Yunan geleneğini takip ettikleri görülür. Roma Cumhuriyetinin "İtalik" taşlarıyla, Roma İmparatorluk Dönemi taşları arasında belirgin bir ayrım söz konusudur²⁵⁴. Cumhuriyet Dönemi taşları İtalya'nın kendine özgü taşlarıdır ve Etrüsk scaraboidleri ile ya da

²⁵³ Richter 1968, **a.g.e.**, s. 279.

²⁵⁴ Roma Cumhuriyet döneminin taşları "İtalik" taşlar olarak bilinir ve İtalya'nın yerel üretimleridir. **Bkz.** Ambrosini, **a.g.e.**, s. 186.

İtalya'nın çağdaş Hellenistik yüzük taşlarıyla bağlantılıdır²⁵⁵. Etrüsk ve İtalik geleneğin taşları birer “kendini tanıtmaya” taşları olarak görülebilir. Değerli taşlar üzerinde kendini tanıtmaya, kişinin yaşadığı toplumda takdir gören eylemlerle birlikte gösterilmesidir. Bu eylemler, atletizm, avcılık, savaş, dini içerikler ya da *symposium* sahneleriyle gösterilir. Hellenistik gelenek ise daha çok kraliyet faaliyetleriyle ilgilidir. Bunlara Roma'nın kendi efsaneleri ve temel devlet anlayışını da eklersek Roma dünyasındaki değerli taş oymacılığı anlayışını özetleyebiliriz²⁵⁶.

Roma'nın yükselişiyle birlikte Yunanistan ve Doğu'dan gelen zanaatkarlar imparatorluğun merkezine gelirken, beraberlerinde Roma değerli taş oymacılığı üzerinde uzun yıllar etki edecek olan stillerini de getirmişlerdir²⁵⁷. Cumhuriyet döneminin sonunda ve İmparatorluk Döneminde başarılı generallerin Yunanistan ve Anadolu'dan İtalya'ya getirdikleri birçok sanat eseri, Roma sanatında devrim yaratmıştır; Yunan sanatının tüm zamanları için bir beğeni yaratılmış ve bu durum sonucunda Roma'da kopyalama çağı başlamıştır²⁵⁸. Bu dönemde üretilen eserler, mermer ya da bronz eserlerin Yunan orijinallerinin doğrudan kopyaları olarak tanınabilir; bazıları da kayıp eserlerin yeniden üretilmesidir²⁵⁹. Bir Yunan eserinin kopyası olduğu bilinen günümüze ulaşan imzalı örneklerden biri, MS 1. yüzyıla ait üzerinde Pheidias'ın Athena Parthenos heykelinin profil büstü yer alan *intagliodur*. Taşın üzerinde yer alan imza değerli taş oymacısı Aspasio's'a aittir.²⁶⁰ Orijinal heykeli minyatür olarak kopyalayan bu eser, Roma İmparatorluk Dönemi'nde kopyalandığı bilinen klasik eserlerden biridir.

²⁵⁵ Richter 1968, **a.y.**

²⁵⁶ Paweł Gołyźniak, **Engraved Gems and Propaganda in the Roman Republic and Under Augustus**, Oxford, Archaeopress, 2020, s. 45.

²⁵⁷ Richter 1920, **a.e.**, s. 87.

²⁵⁸ Richter 1968, **a.g.e.**, s. 279.

²⁵⁹ Richter 1968, **a.g.e.**, s. 280.

²⁶⁰ Verity Platt, “Making An Impression: Replication and The Ontology of The Graeco-Roman Seal Stone”, **Art History**, Vol. 29, No: 2, Blackwell Publishing, 2006, s. 235.

Resim 2.62 : Aspasios imzalı cameo. Athena Parthenos heykelinin profil büstü betimlenmiştir. (MS 1. yüzyıl ortası)

Kaynak: Adolf Furtwängler, **Die Antiken Gemmen: Geschichte Der Steinschneidekunst im Klassischen Altertum**, Leipzig, Berlin, Gesecke&Devrient, 1900, pl. xlix,12.

Resim 2.63 : Atina Ulusal Müzesinde bulunan Athena Parthenos heykeli.

Kaynak: Mark Cartwright, “Athena Parthenos, National Museum, Athens” **World History Encyclopedia**, 21 December 2014, (Çevrimiçi) <https://www.worldhistory.org/image/3376/athena-parthenos-national-museum-athens/>, 22 Mart 2022.

Heykeltıraş Polyeuktos’a atfedilen Demosthenes başı, Roma İmparatorluk Dönemi’nde değerli taş oymacıları tarafından kopyalanmış bir diğer Yunan eseridir²⁶¹. Üzerinde Roma’nın ünlü değerli taş oymacısı Dioskourides’in imzası bulunan bir ametist üzerinde Demosthenes’in portresi yer almaktadır.

²⁶¹ Richter 1968, **a.g.e.**, s. 281.

Resim 2.64 : Dioskourides imzalı Demosthenes portresi. Ametistten kesilmiştir.

Kaynak: Adolf Furtwängler, **Die Antiken Gemmen: Geschichte Der Steinschneidekunst im Klassischen Altertum**, Leipzig, Berlin, Gesecke&Devrient, 1900, Lev. xlix, 7.

Resim 2.65 : Demosthenes'in mermer başı. Polyuktos'un bronz eserinin Roma mermer kopyası. MÖ 2. yüzyıl.

Kaynak: "Marble Head of Demosthenes", **The Met Museum: The Collection Greek and Roman Art**, (Çevrimiçi) <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/257882>, 22 Mart 2022.

Bu dönemde Roma'da tapınılan, Yunanistan ve Doğu'dan alınan Latinleştirilmiş tanrıların yanı sıra Yunan mitolojisinin kahramanları da önem verilen konular arasında yer almışlardır. Akhilleus, Odysseus gibi Troia savaşı kahramanlarını, Perseus, Theseus gibi Yunan mitolojisinin kahramanlarını konu edinen değerli taşları görmekteyiz²⁶². Günümüze ulaşan güzel örneklerden biri, dönemin imzalı değerli taşlarından olan ametist bir *intaglio* üzerinde görülen Yunan kahramanı Akhilleos betimidir. Değerli taş oymacısı Pamphylos'un imzası bulunan bu eser MÖ 75-50 yıllarına tarihlenir.

²⁶² Richter 1968, **a.g.e.**, s. 280.

Resim 2.66 : Pamphylos imzalı *intaglio*. Ametist taş üzerinde kithara çalan Akhilleus betimlenmiştir. Yazıtlı alanda değerli taş oymacısının imzası yer alır: “ΠΑΜΦΙΛΟΥ”. MÖ 75-50, Bibliothèque Nationale de France, Paris 1.7x1.4 cm, Env. No. 58.1815.

Kaynak: “Gem With Achilles Playing Cithara”, **ISAW**, New York University, (Çevrimiçi) <https://isaw.nyu.edu/exhibitions/berthouville/objects/gem-58-1815>, 22 Mart 2022.

Roma İmparatorluk Dönemi değerli taş oymacılığında, mitolojik konular ve günlük yaşam sahneleri haricinde taşlar üzerinde sıklıkla portreler görülür. Homeros, Sokrates, Demosthenes ve Epikouros gibi, Romalıların saygı duyduğu Yunan düşünür ve yazarların portrelerini içeren değerli taşlar oyulmuştur. Iulius Caesar, Cicero gibi Geç Cumhuriyet döneminin Romalılarının da portreleri görülür²⁶³. Romalıların sıklıkla propoganda aracı olarak kullandıkları değerli taşları ilk kullanan kişi Sulla olarak kabul edilir. Sulla’nın bu eylemini antik kaynaklar da tesciller. Plinius günümüze ulaşmamış olan bir mühür üzerinde generalin ilk büyük başarısı olan Jugurta savaşına gönderme yapan bir mühründen bahsetmiştir. Sulla için çalışan değerli taş oymacısının Protarkhos olduğu söylenir²⁶⁴. Plinius’un “*inci ve değerli taşlar için genel bir zevki Roma’ya getiren ilk adam*” olarak övgüyle bahsettiği Pompeius Magnus döneminin taşları, Romalıların Doğu’daki Hellenistik kültürle temasının önemli örneklerindendir²⁶⁵. Pompeius için çalıştığı düşünülen değerli taş

²⁶³ Richter 1920, **a.e.**, s. 90.

²⁶⁴ Gołyźniak, **a.e.**, s. 69.

²⁶⁵ Gołyźniak, **a.e.**, s. 93.

oymacılarından biri VI Mithridates Eupator' a hizmet etmiş olan Apollophanes'tir. Zanaatkarın tanınmış işinin, üzerinde Medusa başı yer alan bir değerli taş olduğu bilinir. Yukarıda gösterilen Pamphylos'a ait üzerinde kithara çalan Akhilleus'un betimlendiği ametistin de Pompeius için yapıldığı düşünülmektedir²⁶⁶.

Değerli taş koleksiyoncusu olduğu bilinen Iulius Caesar da şüphesiz değerli taşları kendi propagandası için kullanmış olan Romalılardan biridir. Caesar için çalıştığı düşünülen değerli taş oymacısı Heius'un aynı zamanda Caesar'ın sikkelerinin yapımından sorumlu olduğu düşünülür²⁶⁷.

Antik Çağ'dan günümüze ulaşan değerli ve yarı değerli taşlar arasında Roma İmparatorluğu'nun erken dönemine ait olanların özel bir yeri vardır. Değerli taş oymacılığında ulaşılan yüksek kalite, işlenilen ihtişamlı figürlerle kendisini göstermiştir. *Cameoların* üzerindeki portrelerin yüksek standardı özellikle Iulius Cladiuslar döneminde iyi bir şekilde görülmektedir²⁶⁸. Söz konusu portreler olduğunda imparatorluk dönemi *cameoları* üzerinde genellikle tek kişinin portresi yer alır. Fakat birden fazla portrenin yer aldığı örnekler de mevcuttur. Roma imparatorları değerli taşlar üzerinde bazen eşleri bazen de varisleriyle birlikte çift portrelerinde görülürler. Viyana'da korunan *Gemma Claudia*, üzerinde yer alan dört portreyle bu konuda ender bulunan bir örnektir²⁶⁹. Beş katmanlı bir oniksten yapılan bu *cameo* üzerinde aralarında kartal betimi olan simetrik şekilde açılmış iki bereket boynuzunun üzerinde iki imparatorluk çifti gösterilir. Soldaki portreler İmparator Cladius ve dördüncü eşi Genç Agrippina'ya , sağ taraftakiler ise Genç Agrippina'nın ebeveynleri Germanicus ve eşi Yaşlı Agrippina'ya aittir. Genç Agrippina burada tanrıça Kybele gibi betimlenmiştir. MS 49 yılına tarihlenen *cameonun* Cladius ve Genç Agrippina için bir düğün hediyesi olduğu düşünülmektedir²⁷⁰.

²⁶⁶ A.e. , s. 95.

²⁶⁷ Gołyźniak, a.e, s. 112.

²⁶⁸ Richter 1920, a.e., s. 90-91.

²⁶⁹ Smith, a.g.e., s. 86.

²⁷⁰ Sturm, a.g.e., s. 45.

Resim 2.67 : *Gemma Claudia*. Cameo kahverengi ve beyaz renkte katmanlı oniksten kesilmiştir. MS 49, 12x15.2 cm. Viyana Sanat Tarihi Müzesi , Env. No. IXa 63.

Kaynak: “Gemma Claudia”, **Kunst Historisches Museum Wien**, (Çevrimiçi)

<https://www.khm.at/objektdb/detail/59155/>, 10 Aralık 2022.

Romalı ünlü kişilerin portrelerini yaptığına dair kanıtlar olan bazı değerli taş oymacılarının isimleri korunmuştur. Bu sanatçılardan Agathangelos, Sextus Pompeius’un portrelerini işlemiştir. Epithynkhanos Germanicus’un bir portresini imzalamıştır. Herophilos imparator Tiberius portresi, Satorneinos Marcus Antonius’un kızı Antonia’nın portresini ve Skylaks da imparator Cladius’un portrelerini imzalamışlardır²⁷¹.

Roma İmparatorluk Dönemi taşları üzerinde görülen imzalar, Roma İmparatorluğu’nun ilk yüzyılı boyunca Yunan değerli taş oymacılarının varlığının devam ettiğini belgelemektedir²⁷². Roma İmparatorluk Dönemi’nde imzası bulunan değerli taş oymacıları; Agathangelos, Agathemeros, Anteros, Apollonios, Aspasios, Aulos, Dalion, Diodotos, Dioskourides, Epithynkhanos, Eudos, Eutykhes, Feliks, Gaios, Gnaios, Herophilos, Hyllós, Kleon, Koinos, Lucius, Mykon, Pamphylos, Philemon, Polykleitos, Quintus, Rufus, Saturninus, Skylaks, Solon, Sosos ya da

²⁷¹ Richter 1973, **a.g.e.**, s. 633.

²⁷² Boardman-Wagner, **a.g.e.**, s. 217.

Sosokles, Sostratos, Teukros, Tryphon'a aittir²⁷³. Günümüze ulaşan değerli taş oymacılarının isimlerinin hemen hemen hepsi Eski Yunancadır. Latince isme sahip tek değerli taş oymacısı Saturninus (Satorneinos) olarak bilinir. Fakat bu isim aynı zamanda yaygın olarak kullanılan bir köle ismidir ve bu nedenle bahsettiğimiz kişi bir Yunan da olabilir. Yunan olmayan ancak Yunanca yazılmış birkaç değerli taş oymacısı ismi daha bilinmektedir, Aulus-Aulos, Quintus-Kointos, Caius-Gaios, Gnaius-Gnaios, Lucius-Leukios, Rufus- Roupheos, Feliks-Pheliks gibi Latin kökenli isimler muhtemelen azatlı Yunan ustaları tarafından evlat edinilen kimselere işaret etmektedir²⁷⁴.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde değerli taşlar üzerinde daha fazla yazıtlı alan görmek mümkündür. Bu yazıtlı alanlarda imzalar haricinde taşın sahiplerinin isimleri de bulunabilir. Bu döneme ait değerli ve yarı değerli taşlar üzerinde, mücevher sahiplerinin isimleri çoğunlukla Latince zaman zaman Yunanca kısaltılmış şekilde yazılırlar, bazen alıcıya hitaben “*te ego amo*” “seni seviyorum” ya da “*Kypris, Theodes'e selamlarını gönderir*” gibi kısa bir cümle görülür²⁷⁵.

Üzerinde imza bulunmasa da stilistik benzerlikten dolayı bilinen değerli taş oymacılarına atfedilmiş taşlar da bulunmaktadır. Bu durum ister istemez “Değerli taşlar üzerinde kişisel bir üslup tanımak ve vazo ressamlarında ya da heykeltıraşlarda olduğu gibi imzasız eserleri değerli taş oymacısına atfetmek mümkün olabilir mi?” sorusunu akla getirmektedir. Gisela M.A. Richter, Roma İmparatorluk Dönemi taşlarının üslup ve konularına değindiği çalışmasında zaman zaman değerli taş oymacılarına yapılan bu atıfları birkaç nedenden dolayı tehlikeli bir işlem olarak nitelendirmiştir. Gisela M.A. Richter'e göre, öncelikle bu sanatçıların oymalarının üslubu Klasik ve Hellenistik dönemler olmak üzere birden fazla döneme işaret eder. Bu durumda aynı sanatçının imzasını taşıyan değerli taşlar kendisinininkinden çok, bu farklı dönem üsluplarını yansıtır. Diğer yandan aynı kompozisyonun birkaç farklı

²⁷³ Richter 1920, **a.e.**, s. xxxix- xlii.

²⁷⁴ Richter 1973, **a.g.e.**, s. 632.

²⁷⁵ Gisela M. A. Richter, “Inscriptions on Engraved Gems of The Roman Period And Some Modern or Problematical Representations”, **Archeologia Classica**, Vol. 25/26, L'Erma di Bretschneider, 1973-74, s. 631.

sanatçının eserinde tekrarlandığı da bilinir. Bazen değerli taş oymacısının Yunan orijinali bilinen bir eseri, yeniden ürettiği de olmuştur. Bu durumda imzasız eserlerin değerli taş oymacılarına atfedilmesinde mümkün olan tek kriter, aletlerin kullanım şekli olmalıdır²⁷⁶.

Günümüze eseri ulaşmasa da antik kaynaklardan isimlerini öğrendiğimiz Roma İmparatorluk Dönemi değerli taş oymacıları mevcuttur. Bu isimlerden biri, Plinius'un bahsetmiş olduğu Apollonides'dir. British Museum'da bulunan silenos başlı bir mücevher üzerinde Latin harfleriyle yazılmış sanatçının ismi görünse de bu ismin taşın sahibine ait olması da muhtemeldir²⁷⁷. Plinius'un değerli taş oymacısı olarak bahsettiği Cronius (Kronios) hakkında bildiklerimiz isminden ibaret olsa da sanatçının ismi sonraki dönemlerde üretilen taşlar üzerinde sahte imza olarak görülmüştür²⁷⁸.

Eserleri günümüze ulaşan Roma İmparatorluk Dönemi değerli taş oymacılarından biri yaptığı mühürlerle ün kazanan Dioskourides'tir. Klasik dönemde Deksamenos ya da Hellenistik dönemde Pyrgoteles ismi, değerli taş işçiliği denildiğinde ne kadar önemliyse, Dioskourides ismi de Roma İmparatorluk Dönemi için aynı derecede önemlidir. Antik Çağ yazarları Plinius ve Suetonius, Dioskourides'den imparator Augustus'un mührünün yapımcısı olarak bahsetmişlerdir. Dioskourides'in Euthykhes, Herophilos ve Hyllos isimli üç oğlu da günümüze imzaları ulaşmış olan Romalı değerli taş oymacılarıdır²⁷⁹. Dioskourides'e veya atölyesine (öğrencilerine ya da belki oğlu Hyllos'a) atfedilen en etkileyici antik *cameolardan* biri *Gemma Augustea*, yapay olarak renklendirilmiş bir sardonikse alçak kabartma şeklinde yapılmıştır. Tabanı koyu mavimsi kahverengi olan *cameonun* üst katmanı beyaz renklidir²⁸⁰. *Cameonun* tarihi net değildir; üzerinde görülen Tiberius betiminin sağladığı siyasi referans *cameonun* MS 12'ye tarihlendirilebileceğini

²⁷⁶ Gisela M.A. Richter, "The Subjects on Roman Engraved Gems Their Derivation, Style and Meaning", *Revue Archéologique*, No: 2, 1968, s. 281-283.

²⁷⁷ Richter 1973, *a.g.e.*, s. 632-633.

²⁷⁸ Richter 1973, *a.g.e.*, s. 633.

²⁷⁹ Richter 1973, *a.y.*

²⁸⁰ Lapatin, *a.g.e.*, s. 329.

gösterse de üslup açısından değerlendirildiğinde daha erken veya daha sonrasına ait olabilir²⁸¹. Gemma üzerindeki çalışmaların MS 9/10 kışında başlamış olması ve MS 12’de tamamlanmış olması da muhtemeldir²⁸².

Resim 2.68 : *Gemma Augustea*. Taşın üstünde yer alan sahnede Jüpiter gibi giyinmiş olan Augustus tahtında gösterilmiştir. Solunda şehrin koruyucusu tanrıça Roma gösterilir. Her iki figürün başları arasında Augustus takım yıldızı olan Oğlak, imparatorun ayaklarının yanında ise bir kartal görülür. Roma figürünün yanında, Augustus’un torunu Germanicus, onun arkasında da Augustus’un üvey oğlu Tiberius tanrıça Victoria’nın kullandığı bir arabada betimlenmiştir. Augustus’un sağ tarafında ise alegorik figürler bulunmaktadır; işgal altındaki toprak Oikumene görülmektedir, onun önünde Okeanus bereket boynuzu ve İtalya’yı simgeleyen iki oğlan görülmektedir. Taşın altında yer alan sahnede ise tanrılar (veya muhtemelen plebler), bir zafer anıtı olan tropeum dikerken betimlenmişlerdir.

Kaynak: Robert Sturm, “Cameos from Ancient Greece and Rome: Small but Precious Treasures”, *Deposits Magazine*, Vol. 40, 2014, s. 45-46.

Augustus döneminde, mimaride , heykelde ya da sanatın diğer alanlarında olduğu gibi değerli taşlar da genel olarak imparatorun ihtiyaç ve hedeflerini

²⁸¹ Martin Henig, “The Chronology of Roman Engraved Gemstones”, *Journal of Roman Archaeology*, 1, 1988, s. 144.

²⁸² Zwierlein-Diehl, a.e., s. 153.

yansıttığından, Augustus'un propagandasının önemli unsuru olarak düşünülürler²⁸³. Bu nedenle *Gemma Augustea* da Augustus ve Tiberius tarafından elde edilen ve tüm antik dünyanın pasifleşmesiyle sonuçlanan bir zaferin yüceltilmesi olarak görülebilir²⁸⁴.

Antik kaynaklar aracılığıyla da Augustus için çalıştığını tescil ettiğimiz Dioskourides'e atfedilen Augustus portresinin yer aldığı değerli taş, dönemin ihtişamını yansıtan en güzel örneklerden biridir. İki renk katmanına sahip sardoniksten kesilen bu *cameonun* etrafında safir, inciler, kristal taşın parlaklığını arttıran kırmızı bir arka planın yer aldığı montür gümüş yaldızlıdır.

Resim 2.69 : Dioskourides'e atfedilen *cameo*. Üzerinde Augustus portresi yer almaktadır. Augustus biri defne biri zeytin dalı olmak üzere birbirine dolanmış iki ince daldan oluşan bir taç giyer halde betimlenmiştir. Paris, Bibliothèque Nationale de France, Saint-Denis Manastırı Hazinesinden, kalsedon-oniks *cameo*, MÖ 25-20.

Kaynak: Marie-Louise Vollenweider-Mathilde Avisseau-Broustet, *Camées et Intailles, II, Les Portraits Romains du Cabinet des Médailles*, Bibliothèque nationale de France, Paris, 2003, s. 49-51, No. 52.

²⁸³ Gołyźniak, *a.e.*, s. 214.

²⁸⁴ Sturm, *a.g.e.*, s. 46.

Augustus'a hizmet etmiş olan değerli taş oymacılarından biri , daha önce Kleopatra ve Marcus Antonius için çalışmış ve daha sonra Roma'ya göç etmiş olan Sostratos'dur. Zanaatkarın imzaladığı ve üzerinde Nike'yi bir boğayı kurban ederken gösterdiği çalışmasının, Augustus'un Parthlara ve Armenia krallığına karşı kazandığı zaferleri ima ettiği düşünülmektedir²⁸⁵.

Resim 2.70 : Sostratos imzalı *intaglio*. Altın bir yüzüğe yerleştirilen sard taşı üzerinde Nike bir boğayı kurban ederken gösterilmiştir. British Museum, Env. No. 1890,0601.50.

Kaynak: “Intaglio”, **The British Museum**, (Çevrimiçi)

https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1890-0601-50, 22 Mart 2022.

Sostratos imzalı örnekte görüldüğü üzere Augustus döneminde üzerinde portre olmayan *cameolar* mevcuttur. Bu *cameolar*ın bazıları Athenion, Protarkhos ve Tryphon tarafından imzalanmışlardır²⁸⁶. Feliks ve Solon, Augustus'un bilinen değerli taş oymacılarıdır. Dönemin bir diğer göçmen değerli taş oymacısı Aulos'un, Augustus'a hizmet eden değerli taş oymacılarından biri olduğu düşünülmektedir. Daha önce Numidia Krallığı'na hizmet eden zanaatkarın işlemiş olduğu, Roma'nın efsanevi kuruluşuyla ilgili alegorik figürler, yeni Romulus olarak algılanmak istenen imparatorun ideolojisiyle tutarlı görünmektedir²⁸⁷.

²⁸⁵ Gołyźniak, **a.e.**, s. 215.

²⁸⁶ Smith, **a.g.e.**, s. 81-82.

²⁸⁷ Gołyźniak, **a.y.**

Resim 2.71 : Aulos'a atfedilen *intaglio*. Karnelyandan kesilmiş *intaglio* üzerinde Kassandra'yı Palladion'da diz çökmüş gösteren bir sahneye sahiptir. MÖ 1. yüzyıl, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston.

Kaynak: Paweł Gołyźniak, *Engraved Gems and Propaganda in the Roman Republic and Under Augustus*, Oxford, Archaeopress, 2020, s. 542, Fig. 776.

Augustus'un ardından *cameolarda* konuların tekrar portreler üzerinde yoğunlaştığını görüyoruz. Tiberius döneminde, imparatorun kendisinin, Livia'nın, Germanicus ve diğer halef prenslerin portreleriyle birlikte Augustus'un portreleri devam ettirilmiştir. Dioskourides'in oğullarının Tiberius döneminde aktif olduklarını görmekteyiz. Dioskourides'in oğlu Herophilos imzalı üzerinde Tiberius'a ait olduğu düşünülen bir portre *cameo* ise kesinlikle bu döneme aittir²⁸⁸.

²⁸⁸ Smith, *a.g.e.*, s. 88.

Resim 2.72 : Herophilos imzalı turkuaz görünümünü taklit eden cameo cam. Cameo üzerinde yer alan portrenin Tiberius , Drusus Maior ya da Germanicus’a ait olabileceği düşünülmektedir. Yazıtlı alanda sanatçının imzası vardır “ΗΡΟΦΙΛΟΣ ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΔ(ΟΥ)” . MÖ 20, 5,8 cm, Kunsthistorisches Museum Wien, Env. No. IX a 30.

Kaynak: Robert Sturm, “Cameos from Ancient Greece and Rome: Small but Precious Treasures”, *Deposits Magazine*, Vol. 40, 2014, s. 45; R.R.R. Smith, “Maestas Serena: Roman Court Cameos and Early Imperial Poetry and Panegyric”, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 111, 2021, s. 133, No.

18.

Üzerinde zanaatkarın imzası olmayan ancak Roma İmparatorluğu değerli taş oymacılığı örneklerini iyi bir şekilde yansıtan örnekler mevcuttur. Bunlardan biri Roma İmparatorluğu’nun erken dönemlerine ait bir diğer *cameo* Caligula dönemine ait (MS 37-41) iki renk katmanına sahip bir sardoniksten kesilmiş ve imparatoru Tanrıça Roma figürü ile gösteren *cameo*dur²⁸⁹. *Gemma Augustea* tarzında bir sahnenin yer aldığı bu *cameo*da imparator tanrı gibi giyinmiş ve elinde bir asa ile çifte bereket boynuzu tutar halde betimlenmiştir. Çifte bereket boynuzu sembolü Ptolemaios kraliçesi II. Arsinoe’nin kişisel sembollerinden biri olup, burada Mısır’ı ve imparatorun mülkiyetini ifade ettiği düşünülür²⁹⁰. Tanrıça Roma ise khiton giyimlidir, başında üç tüylü bir miğfer bulunur, sağ elinde kalkanını tutarken sol eliyle gökyüzünü işaret ederken betimlenmiştir²⁹¹. İmparatorluğun erken dönemlerinde bir hanedan

²⁸⁹ Sturm, **a.g.e.**, s. 45.

²⁹⁰ Smith, **a.g.e.**, s. 91.

²⁹¹ Sturm, **a.y.**

algısı yaratılmaya çalışıldığı açıktır. İmparatorlar kendilerini ve ailelerini, dönemin değerli taşlarında görüldüğü üzere, Roma'nın kutsal öğeleriyle birlikte göstererek bu algıyı güçlendirmeye çalışmışlardır. Caligula *cameosu* da bu amaca hizmet eden değerli taşlardan birisi olmalıdır.

Resim 2.73 : İmparator Caligula ve Tanrıça Roma betimli *cameo*. Sardonyxten kesilmiştir. MS 37-41, 11 cm, Kunsthistorisches Museum Wien, Inv. No. Antikensammlung, IXa 59.

Kaynak: Robert Sturm, "Cameos from Ancient Greece and Rome: Small but Precious Treasures", *Deposits Magazine*, Vol. 40, 2014, s. 45; R.R.R. Smith, "Maestas Serena: Roman Court Cameos and Early Imperial Poetry and Panegyric", *The Journal of Roman Studies*, Vol. 111, 2021, s. 137, No. 24.

Claudius döneminde tek bir portre işlenmiş değerli taşların haricinde çift portreleri yer alan, imparatorluk evliliklerini gösteren *cameolar* görülür. Bunlardan biri daha önce bahsedilen *Gemma Claudia*'dır. (MS 49). Nero döneminde hikayeci anlatımların olduğu *cameo* örnekleri görülür. Nero'dan itibaren *cameo* sanatında yüksek kalitedeki *cameo* sayılarında bir azalma söz konusu olur. Domitianus, Traianus ve Hadrianus dönemlerinden günümüze ulaşan üzerinde portre yer alan iyi *cameolar* olsa da bir daha Iulius-Claudius dönemi *cameoları* kadar ihtişamlı örneklerle karşılaşmıyoruz²⁹².

²⁹² Smith, *a.g.e.*, s. 96-97.

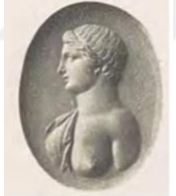
Resim 2.74 : İmparator Claudius'un portresinin işlendiği cameo. Üç renkli sardoniksten kesilmiştir. İmparatorun başında defne çelengi bulunur ve önünde aegisli kalkan giymiştir. 13 cm, Dresden, Grünes Gwölbe, Env. No. V1.

Kaynak: R.R.R. Smith, "Maiestas Serena: Roman Court Cameos and Early Imperial Poetry and Panegyric", **The Journal of Roman Studies**, Vol. 111, 2021, s. 138 , No. 26.

İncelediğimiz örneklerin haricinde, Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinde üretilmiş Roma değerli taşları üzerinde bulunan imzalı eserler aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 2.2 : Roma Değerli Taş Oymacıları ve Eserleri

	Agathangelos-Sextus Pompeius portresi, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 26.
	Agathemoros -Sokrates başı, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. l, 2.
	Anteros-Herakles ve boğa, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 13.

	Apollonios-Artemis, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 8.
	Aspasio-Athena, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 12.
	Aspasio- Dionysos, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 15.
	Aspasio-Fragman, Furtwängler, Jahrbuch des Instituts , 1888, Lev. 10, 9.
	Aulos-Nymphe, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 31.
	Aulos- Aphrodite, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 17.
	Aulos- Satyr Başı, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 23.
	Aulos-Eros, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 27
	Aulos-Eros, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. lvii, 9.

	Aulos-Atlet, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. 1, 8.
	Aulos-Quadriga, Furtwängler, Jahrbuch des Instituts , 1888, Lev. 3, 11
	Aulos- Atlı adam , Furtwängler, Jahrbuch des Instituts , 1888, Lev. 10, 23.
	Aulos- Poseidon ve Amymone, Furtwängler, Jahrbuch des Instituts , 1889, Lev. 2, 3 ve 4.
	Dalion- Genç başı, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 3.
	Dalion- Nereid, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 30.
	Diodotos-Medusa, Furtwängler, Jahrbuch des Instituts , 1889, Lev. 2, 6.
	Dioskourides- Diomedes, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 1.
	Dioskourides- Hermes, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 6.

	Dioskourides-Hermes, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 10.
	Dioskourides-Io, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 9.
	Dioskourides-Demosthenes, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 7.
	Dioskourides-Herakles, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. lii, 5.
	Dioskourides-Fragman, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. lvii, 8.
	Dioskourides-Achilleus, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , III, s. 356, Fig. 197.
	Epithynkhanos-Germanicus portresi(?), Furtwängler, Jahrbuch des Instituts , 1888, Lev. 11, 1.
	Eudos-Iulia Flavia, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlviii, 8.

	Eutykhes-Athena, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 11.
	Feliks- Odysseus ve Diomedes , Furtwängler, Die Antiken Gemmen, Lev. xlix, 4.
	Gaios- Sirius başı, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. l, 4.
	Gnaios- Herakles, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 20.
	Gnaios- Diomedes, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 2.
	Gnaios- Musa, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 28.
	Gnaios-Atlet, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. l, 9.
	Gnaios- Kadın portresi, Richter, Catalogue of Engraved Gems of the Classical Style , Lev. 59, 222.

	Herophilos- Tiberius Portresi, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , III, p. 319, Fig. 162.
	Hyllos, Satyr başı, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. lii, 2.
	Hyllos- Theseus, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 21.
	Hyllos- Apollon başı, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 29.
	Hyllos- Barbarian portre, Furtwängler, Jahrbuch des Instituts , 1888, Lev. 10, 2.
	Kleon, Amazon başı, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. lxi, 37.
	Kleon- Apollon, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , II, s. 276.
	Koinos, Genç ve köpek, Furtwängler, Jahrbuch des Instituts , 1888, Lev. 10, 20.
	Lucius- Chariot, Furtwängler, Jahrbuch des Instituts , 1888, Lev. 10, 25.

	Mykon- Musa, Furtwängler, Die Antike Gemmen , Lev. 1, 14.
	Pamphylos-Akhilleus, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 18.
	Philemoni-Theseus, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 22.
	Polykleitos- Diomedes, Furtwängler, Jahrbuch des Instituts , 1888, Lev.8, 28.
	Quintus, Fragment, Furtwängler, Jahrbuch des Instituts , 1888, Lev. 10, 19.
	Rufus, Nike quadriga, Furtwängler, Die Antike Gemmen , Lev. Ivii, 6.
	Saturninus, Antonia portresi, Furtwängler, Jahrbuch des Instituts , 1888, Lev. 11, 3.
	Skylaks- Satyr, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xli, 26.
	Skylaks- Eros, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. lvii, 10.

	Solon- Medusa başı, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xl, 18.
	Solon-Nymphe, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xxxvi, 30.
	Solon- Diomedes, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 5.
	Solon- Herakles, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , III, s. 354, Fig. 196.
	Solon- Eros, Stosch, Gemmae Antiquae , Caelatae, Lev. 64.
	Sosos ya da Sosokles- Medusa başı, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 14.
	Sostratos- Nike boğa kurbanı, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 19.
	Sostratos, Eos in Chariot, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. lvii, 5.
	Sostratos, Eros ve iki panter, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. lvii, 7.

	Teukros, Herakles ve Nymphe, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. xlix, 25.
	Tryphon, Eros ve Psyche evlilik Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. lvii, 11.
	..midias- Griffin, Furtwängler, Die Antiken Gemmen , Lev. .lvii, 4.

Kaynak: Gisela M.A. Richter, **Catalogue of Engraved Gems Of The Classical Style**, New York, The Metropolitan Museum Art, 1920, s. xxxviii-xxxix. ; Adolf Furtwängler, “Studien über die Gemmen mit Künstlerinschriften”, **Jahrbuch des Kaiserlichen Deutschen Archäologischen Instituts**, C. III, Berlin, Druck und Verlag von George Reimer, 1888, s. 105-325.; Adolf Furtwängler, **Die Antiken Gemmen: Geschichte Der Steinschneidekunst im Klassischen Altertum**, C. I-III, Leipzig, Berlin, Gesecke&Devrient, 1900.

Antik Çağ’da imzalanmış olan değerli taşlar, Rönesansla birlikte koleksiyoncuların ilgisini çekmişlerdir. Bu dönemden itibaren üzerinde zanaatkarın imzası bulunan taşlar çok değerli olduğundan birçok imza taklit edilmiştir. Bu taşlar genellikle iyi bir kesime sahip olduklarından, antik ve modern imzalar arasında ayırım yapmayı zorlaştırmaktadır²⁹³.

²⁹³ Richter 1973, **a.g.e.**, s. 632-633.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANTİK ÇAĞ'DA DEĞERLİ VE YARI DEĞERLİ TAŞLARIN KULLANIMLARI

Modern insanın değerli ya da yarı değerli taş algısı, genellikle taşların maddi değeri üzerinden oluşmuştur. Taşların bireysel kullanımı söz konusu olduğunda birincil amaç çoğunlukla süsleme ve süslenmedir. Bunun haricinde günümüzde taşlar sanayide kullanılan birer malzeme haline de gelmiştir. Fakat Antik Çağ insanı için bir değerli ya da yarı değerli taşın daha fazla anlam içerdiği açıktır. Petroloji, mineraloji, gemoloji gibi bilim dallarından yoksun olunan dönemin insanları için taşlar bugün olduklarından çok daha gizemli görünmektedir. Örneğin; Yunan filozof Platon taşların yıldızlardan yeryüzüne inen, hayat veren bir zekanın başlattığı bir süreçle oluştuklarına inanmıştır¹.

Değerli ve yarı değerli taşların gizemli oluşumları, etkileyici görünüşleri gibi unsurlar, taşlara bazı doğaüstü anlamlar yüklenmesine neden olmuştur. Böylece Antik Çağ insanın değerli ve yarı değerli taş algısı, taşların maddi değerlerinin yanı sıra onlara yüklenen bir takım büyümlü özelliklerin etkisi altında kalmıştır. Söz konusu etki bu çağda taşların temel kullanım alanları olan mücevher ve mühür kategorilerinin yanına muskaları da eklemiştir.

Sihirli ya da büyümlü olarak isimlendirilen taşların birer muska ya da tılsım olarak kullanılma amacı; insanoğlunun görünmez tehlikelerden ve kötülüklerden korunmak, güç ve yetenek elde etmek gibi dünyevi isteklerinin tanrılara ulaştırılmasında taşların birer araç olarak görülmesidir.

Değerli ve yarı değerli taşların büyümlü özellikleriyle birlikte iyileştirici özelliklerinin olduğuna da inanılmıştır. Doğanın bir hediyesi olan iyileştirici taşlar hastalıklardan korunmak ya da mevcut bir hastalığın tedavisinde kullanılmak üzere

¹ Judy Hall, **101 Power Crystals: The Ultimate Guide to Magical Crystals, Gems, and Stones for Healing and Transformation**, Fair Winds Press, Beverly MA, 2011. s. 6.

Antik Çağ hekimlerinin reçetelerinde yer almışlardır. İlaç olarak kullanılmalarının haricinde sağlıklı bir birey olabilmek için tanrısal bir himayeye duyulan ihtiyacın sembolleri olmuşlardır.

Değerli ve yarı değerli taşlar dini ve tıbbi olarak özel kullanımlarının yanı sıra en yaygın kullanıldıkları alanlar mühür ve mücevher üretimidir. Ayrıca Antik Çağ sanatının diğer dallarında süsleme ögesi ya da renk unsuru olarak görülürler. Erken dönemlerden itibaren değerli minerallerin duvar resimlerinde pigment olarak kullanıldığına dair arkeolojik veriler mevcuttur. Heykellerin gözlerinin yapımında ya da belirli bölümlerinin süslenmesinde değerli ve yarı değerli taşların kullanıldıkları bilinmektedir. Çeşitli kaplar, taşlarla süslenmiş vazolar, giysiler, mobilyalar gibi çeşitli eşyaların yapımında kullanılmışlardır.

3.1. Kullanım Alanlarına Göre

3.1.1. Alternatif Tıpta Değerli ve Yarı Değerli Taşlar

Değerli ve yarı değerli taşlar, Antik Çağ'da inanç ve tıp ilişkisinin kanıtları arasında yer alırlar. Bir takım iyileştirici özellikleri olduğu düşünülen taşlar hem toz haline getirilip ilaç olarak hem de sağlık temennisiyle birer tılsım olarak kullanılmışlardır. Taşların sağlık alanında tılsım olarak kullanım amaçları çeşitlidir; bazen taşıyıcısının sağlığının korunması için bir tanrıya hitap eder bazen de belirli hastalıkların iyileşmesi için kullanılırlar². Bu açıdan bakıldığında, değerli ve yarı değerli taşlar sağlık elde etme amacı taşıyan bir büyü uygulaması için kullanılmış farmakolojik araçlar olarak düşünülebilir. Büyülü taşlar başta tıbbi olmak üzere Antik Çağ'ın günlük yaşamında her alanda bulunmuşlardır³.

² Richard Gordon, "Archaeologies of Magical Gems", **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, The British Museum Press, London, 2011, s. 43.

³ "Büyülü taşlar" ya da "büyülü mücevherler" terimleri modern arkeoloji tarafından oluşturulan bir kategori olup Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait belirli bir oyulmuş yarı değerli taş grubunu belirtmektedir. **Bkz.** Véronique Dasen- Árpád M. Nagy, "Gems", **Guide to the Study of Ancient Magic**, Leiden, Brill, 2019, s. 416.

Geçmişte taşlara atfedilen bu büyülu tıbbi özellikler antik kaynaklar aracılığıyla bilinmektedir. Antik Çağ yazarları tarafından taşlara atfedilen tıbbi özelliklerle , günümüze ulaşan belirli hastalıklar için özellikle seçilip kullanılmış olan taşların fiziksel özellikleri (renk, ikonografi vb.) arasında belirgin bir uyum söz konusudur⁴.

Theophrastos' un minerallerle ilgili olan çalışmasında yapmış olduğu tıbbi atıflar, Antik Çağ tıbbının taşlara olan ilgisini gösteren erken örneklerden biridir⁵. Plinius çeşitli reçeteler göstererek ve diğ er Antik Çağ yazarlarından alıntılar yaparak değ erli ve yarı değ erli taşların ilaç ve tılsım olarak kullanımlarından bahsetmiştir⁶. MÖ 2. yüzyılda yaşamış olan Damigeron, *De Virtutibus Lapidum* (Taşların Erdemleri) isimli eserinde elli değ erli ve yarı değ erli taşın inanç-tıp bağ lamında kullanım özelliklerini anlatmıştır. Kilikia Bölgesi'nden Anazarboslu hekim Dioskourides, yazmış olduğu *De Materia Medica* (Tıbbi Malzeme Üzerine) isimli eserinde değ erli taşlardan bahsetmiştir⁷. Bu çalışmanın beş inci kitabı değ erli ve yarı değ erli taşların tıbbi özelliklerini kapsamaktadır⁸. Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaşamış olan Yunan hekim Galenos'un (*Lat.* Galenus) reçetelerinde değ erli taşlarla yapılan tedaviler yer almaktadır⁹. İskenderiye'de bulunan ş ifacılar okullarının (MS 150) Yunan festivallerini, Yunan tıbbını, Mithraik ayinleri, Babil astrolojisinin ve Yahudi dininin özelliklerini kapsayan, büyülu tıbbi uygulamalara değ inen, doğ u-batı sentezi sayılabilecek *Kyranides* isimli bir kitapta toplamış lardır. Kitapta dört elementi

⁴ Frances M. Schwartz- James H. Schwartz, "Engraved Gems in the Collection of the American Numismatic Society: 1. Ancient Magical Amulets", **Museum Notes American Numismatic Society**, Vol. 24, 1979, s. 153.

⁵ Christopher J. Duffin, "The Western Lapidary Tradition in Early Geological Literature: Medicinal and Magical Minerals", **Geology Today**, Blackwell Publishing Ltd. Vol. 21, No: 2, 2005, s. 59.

⁶ İdit Sagiv, **Representations of Animals on Greek and Roman Engraved Gems: Meanings and Interpretations**, Oxford, Archaeopress, 2018, s. 11-12.

⁷ Duffin, **a.y.** ; Pedianus Dioskourides, günümüzde ö lkemizin bir parçası olan Kilikia'da dünyaya gelmiş Yunan hekimdir. Romalı yazar Plinius'un çağ daşıdır. Yunanistan, Girit, Mısır ve Petra dahil olmak üzere Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde seyahat etmiş ve farmakoloji konusunda araştırmalar yapmış tır. Dioskourides'in farmakolojiye olan ilgisi **De Materia Medica** ismi verilen eseriyle sonuçlanmıştır. **Bkz.** Rapp, **a.e.**, s. 7-8.

⁸ Sagiv, **a.e.**, s. 12.; *De Materia Medica'nın* son cildinde Antik Çağ tıbbında kullanılan mineral maddeler tanımlanmıştır. Beş inci kitabın baş lığı "*Asmalar, Ş araplar ve Metalik Taş lar*" dır. Kitap değ erli taşların sağ lık üzerine etkileri ile sona ermektedir. **Bkz.** Rapp, **a.e.**, s. 8.

⁹ Christopher A. Faraone, "Text, Image and Medium: The Evolution of Graeco-Roman Magical Gemstones", **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle- Noel Adams, The British Museum Press, London, 2011, s. 50.

simgeleyen çeşitli bitkiler (toprak), kuşlar (hava), taşlar (ateş) ve balıklardan (su), bir takım büyü özellikleriyle bahsedilir. Bu eser daha sonra Latince'ye çevrilip uzun yıllar boyunca değerli taş oymacılarının referans kaynağı olarak kullanılmıştır¹⁰. Taşların özelliklerine değinen bir başka eser taşlar hakkında öğretici şiirlerden ve Orphik ilahilerden oluşan *Lithika*'dır. MS 4. yüzyıla ait olduğu düşünülen eser, Plinius'un *Naturalis Historia*'sında tamamı tanımlanan yaklaşık 30 değerli taşın fiziksel ve sembolik özelliklerini içermektedir¹¹. MS 4.-5. yüzyıllarda yaşayan Galyalı-Romalı bir yazar olan Marcellus Empiricus, *De Medicamentis* isimli eserinde tıbbi tarifler içerisinde büyü tıbbi taşların kullanımlarından bahsetmiştir¹².

Değerli ve yarı değerli taşların üzerlerinde yer alan yazıtlar, belirli semboller ve ikonografik özellikleri onların hangi amaçlar doğrultusunda kullanıldığını ayırt etmekte yardımcı olan unsurlardır¹³. Bu tür taşlar üzerinde görülen yazıtlar Klasik ve Hellenistik dönemlerde, Roma İmparatorluk Dönemi'ne göre daha az görülmektedir. Roma İmparatorluk Dönemi'nden önce değerli taşlar üzerinde yer alan yazıtlar, taşların sahiplerinin ve değerli taş oymacılarının isimleriyle sınırlıdır¹⁴. Bu dönemde büyü tıbbi taşların yazıtları genellikle taşı kullanan kişinin hastalıktan korunmasını ya da iyileşmesini içeren dileklerden oluşmaktadır¹⁵.

Büyü tıbbi taşlar üzerinde yer alan tasarımlar; sağlıkla ilgili tanrılar, tanrıçalar, mitolojik kahramanlar, sağlıkla ilişkilendirilen bazı astrolojik (ay, yıldız, burçlar vb.) semboller, belirli bir organ görüntüsünü içeren betimler ve organları temsil eden görüntülerle tıbbi uygulamalara yapılan atıfları kapsamaktadır. Bu taşlar üzerindeki yinelenen konu insan vücudunu tehdit eden bir hastalık ve bu hastalıkla

¹⁰ Duffin, a.y.

¹¹ Lisbet Thoresen, "A Case Study on Gemstone Origins: Chrysothrix, a Group of Roman Magical Gems", **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, The British Museum Press, London, 2011, s. 6.

¹² "Marcellus Empiricus (ca. 395 C.E.)", **Encyclopedia Of Occultism and Parapsychology**, (Çevrimiçi) <https://www.encyclopedia.com/>, 10 Kasım 2022.

¹³ Árpád M. Nagy, "Magical Gems and Classical Archaeology", **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle- Noel Adams, The British Museum Press, London, 2011, s. 75.

¹⁴ Faraone 2011a, a.y.

¹⁵ Nagy, a.g.e., s. 76.

girişilen mücadeledir. Metaforik anlatımlarla işlenmiş taşlar üzerinde çoğu zaman hastalık bir canavar ya da tehlikeli bir hayvan olarak gösterilmiş, bir tanrı ya da mitolojik bir kahraman ise onunla savaşır halde betimlenmiştir¹⁶. Örneğin; Hermitage Museum’da korunan, Gorgon canavarını yakalayıp yenilgiye uğratan Perseus’ un ikonografisinin bulunduğu nicolo, aslında gut hastalığına karşı verilen bir mücadeleyi anlatmaktadır¹⁷. Taşın arkasında “*Kaç Gut, Perseus seni kovalıyor*” anlamına gelen Yunanca bir yazıt yer almaktadır¹⁸.

Resim 3.1 : Gut hastalığına karşı kullanılmış nicolo. Üzerinde kesmiş olduğu Gorgon başını ve harpesini tutan Perseus figürü görülmektedir. Taşın arka yüzünde bulunan Yunanca yazıtta Gut hastalığına kaçması, Perseus’un onu kovaladığı söyleniyor. The State Hermitage Museum, St. Petersburg, Env. No. Ж 1517.

Kaynak: Árpád M. Nagy, “Magical Gems and Classical Archaeology”, **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 76, Lev. 1a-b.

Tıbbi değerli ve yarı değerli taşların en geniş serisi sindirim ve jinekolojik hastalıklarla ilgilidir¹⁹. Bunun nedeni söz konusu hastalıkların toplumda yaygın olarak görülmeleridir. Antik Çağ’da gıda zehirlenmesi ve bağırsak parazitleri gibi sağlık

¹⁶ Véronique Dasen, “Healing Images. Gems and Medicine”, **Oxford Journal of Archaeology**, John Wiley& Sons Ltd., Vol. 33/2, 2014, s. 178.

¹⁷ Nagy, **a.g.e.**, s. 75.; Nicolo terimi, koyu kahverengi bir alt katman ile mavi bir üst katmana sahip olan bantlı akik oymacılığını tanımlar. Bu yarı değerli taş oymacılığı Roma İmparatorluk Dönemi’ne özgüdür. **Bkz.** Jeffrey Spier, **Ancient Gems and Finger Rings, Catalogue of The Collections The J. Paul Getty Museum**, Malibu California, Getty Publication, 1992, s. 5.

¹⁸ Dasen-Nagy, **a.g.e.**, s. 452.

¹⁹ Dasen 2014, **a.g.e.**, s. 180.

sorunlarıyla sık karşılaşmıştır. Roma toplumunda mideyle ilgili hastalıklar oldukça yaygındır ki bu durum neredeyse bir tür sosyal hastalık haline gelmiştir. Diğer yandan Antik Çağ kadınının başlıca varoluş nedeni üremedir. Kadın hastalıklarının temelinde rahmin işlevsel bozukluğunun olduğunun düşünülmesi Antik Çağ tıp metinlerinde ve büyülü tıbbi mücevherler üzerinde en çok ele alınan konulardan biri haline gelmesine neden olmuştur²⁰.

Sindirim sistemi hastalıklarına iyi geldiğine inanılan taşlar arasında beyaz ve açık yeşil renkli taşlar daha yaygın olarak kullanılmışlardır. Bu taşlar arasında kalsedon, yeşil jasper, plazma, prase gibi taşlar bulunur. Sözü edilen taşların sahip oldukları renk özelliklerinden dolayı mide suyuna benzedikleri ve bu nedenle mide hastalıklarının tedavisinde kullanıldıkları düşünülmektedir²¹.

Yunan hekim Galenos, yeşil jasperin muska olarak kullanıldığında mide ve yemek borusuna iyi geldiğinden bahsetmiştir. Galenos, Kral Nekhepsu'nun on dördüncü kitabından alıntı yaparak; bazı kişilerin üzerine ışık saçan bir yılanın oyulmuş olduğu jasperi, yüzüklerine yerleştirerek bu amaçla kullandıklarını aktarmıştır. Galenos, küçük jasper taşlarından yapmış olduğu kolye benzeri bir diziyi, yemek borusuna geçecek şekilde üzerinde taşıyıp jasperin faydaları üzerine bir deney yapmıştır. Deneyi sonucunda; "Nekhepsu'nun bahsettiği tasarıma sahip olmasalar da taşlar daha az faydalı görünmüyorlardı" şeklinde bir açıklaması bulunmaktadır²².

Galenos'un bahsetmiş olduğu yılan figürü muhtemelen Mısır tanrısı Khnum'u (Amon Ra ile özdeşleştirilen tanrı) temsil etmesi için tasarlanmış olan Khnoubis figürüdür. Khnum'un değerli taşlar üzerindeki simgesi iki öğeden meydana gelmiştir. İlki ışınların yayıldığı bir aslan başı ve yılan vücudunun bir kombinasyonudur. İkincisi ise aralarından yatay bir çizgi geçen üç "S" den oluşan bir semboldür²³. Khnoubis

²⁰ Dasen 2014, **a.g.e.**, s. 184.

²¹ Attilio Mastrocinque, "The Colours of Magical Gems", **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 65.

²² Faraone 2011a, **a.y.**

²³ Mastrocinque 2011a, **a.g.e.**, s. 64.

figürü özellikle mide hastalıklarıyla ilgili taşlar üzerinde sıklıkla görülmektedir. Paris Cabinet des médailles koleksiyonunda bulunan serpantinden kesilmiş bir muska örneği hem üzerinde bulunan yazıt hem de üzerinde yer alan Khnoubis figürü ile taşın mide sağlığı için kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir. Taşın ön yüzünde Khnoubis görülmektedir, arka yüzünde ise “*φύλαξον ὑγειῇ στόμαχον Προκλου*” (Proklos’un midesini sağlıklı tutun) şeklinde bir yazıt yer alır²⁴.

Resim 3.2 : Proklos’a ait serpantin. Taşın ön yüzünde Khnoubis figürü görülmektedir. Arka yüzünde ise “*φύλαξον ὑγειῇ στόμαχον Προκλου*” şeklinde yazıtlı alan mevcuttur. Paris, Cabinet des médailles.

Kaynak: Attilio Mastrocinque, “The Colours of Magical Gems”, **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 65, Lev. 11a-b.

Khnoubis’ in kişinin midesine girip yemeklerin sindirilmesine yardımcı olduğuna inanılmıştır. Böyle bir örnek; British Museum’da bulunan yeşil bir jasper üzerinde yer alan yazıtlı alanda; “Khnoubis sindir, sindir” şeklinde görünen farklı bir dua ile açığa çıkmıştır²⁵. Bu yazıt Sokrates ve Dionysios’un Lithika’ sında bulunan “Taşın üzerine (bir oniks çeşidi) , üstünde ışınları olan aslan başlı bir yılanın görüntüsünü kazıyın. Bu şekilde kullanıldığında mide ağrısını önleyecek ve her türlü yemeği sindireceksin” şeklinde bir reçeteyle uyumludur²⁶. Proklos’un serpantininde görüldüğü gibi kısa bir duayla ya da taşlar üzerinde yer alan bazı Yunanca sıfatlarla

²⁴ Mastrocinque 2011a, **a.g.e.**, s. 65.

²⁵ Faraone 2011a, **a.g.e.**, s. 51.

²⁶ Dasen 2014, **a.g.e.**, s. 182.

Khnoubis'e şifalanmak için çağrıda bulunulur. Bu sıfatlar “devleri kıran” (*gigantorekta*) ve “yılanları ezen” (*barophita*) anlamlarına gelir²⁷.

Resim 3.3 : Sindirim hastalıklarının tedavisinde kullanılan yeşil jasper. Anguipedes ve Khnoubis betimli taşın üzerinde yer alan yazıtta “[Xvoð]/βις πέσσε πέ[σσε...” , “Khnoubis, sindir! sindir!” şeklinde bir ifade yer almaktadır. 33x31x9 mm, British Museum, PE 1986,0501.40.

Kaynak: Attilio Mastrocinque, “The Colours of Magical Gems”, **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle- Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 65, Lev.12a-b.

Taşın üzerinde Khnoubis'le görülen Anguipedes figürü yer almaktadır. Anguipedes figürü horoz başlı, yılan bacaklı, bir elinde kamçı, diğer elinde yuvarlak bir kalkan tutan, zırh giyen ve Mısır tanrısı Abrasaks' la özdeşleştirilen bir figürdür²⁸. Bu figürün Geç Roma İmparatorluk Dönemi'nin en önemli tılsım figürü olduğu ve Roma'da özellikle askerler arasında tapınım görmüş olan, Pers mitolojisinin önemli tanrılarından Mithras ile özdeşleştirildiği de bilinmektedir. Ayrıca “*Abrasakslı muskaların, aşk ve güç kazanma arzusuyla kullanılmış olduğu kaynaklarda belirtilmektedir*”²⁹.

²⁷ Faraone 2011a, a.y.

²⁸ Dasen- Nagy, **a.g.e.**, s. 427.; Tıbbi büyütlü taşlar üzerinde de görülen Anguipedes şeklindeki tanrı Abrasaks; horoz başıyla göklerin, Romalı asker giysisi ile yeryüzünün, yılan görünümlü bacaklarıyla yeraltı dünyasının hakimi olarak betimlenmiştir. **Bkz.** Sencan Altınoluk, “Batı Anadolu’dan İki Tılsımlı Obj: Abrasaks”, **Tarhan Armağanı: M. Taner Tarhan’a Sunulan Makaleler Essays in Honour of M. Taner Tarhan**, Ed. by. Oğuz Tekin- Mustafa H. Sayar- Erkan Konyar, Ege Yayınları, İstanbul, 2013, s. 16.

²⁹ Gülgün Köroğlu, “Rezan Has Müzesindeki Örnekleri Işığında Geç Roma-Bizans Döneminde Tılsımlar”, **Akdeniz Sanat Dergisi**, C. 13, 2019, s. 405.

Resim 3.4 : Khnoubis betimli jasper. Ön yüzünde ışık saçan aslan başlı Khnoubis görülmektedir.

Arka yüzünde Gigantorekta sıfatıyla Khnoubis'e bir çağrı bulunur. Khnoubis' in sembolü olan ortasından yatay bir çizgi geçen üç "S" mevcuttur. 16x13x5 mm, British Museum, Env. No. PE G 23.

Kaynak: Christopher A. Faraone, "Text, Image and Medium: The Evolution of Graeco-Roman Magical Gemstones", **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 51, Lev. 3a-c.

Hellenistik dönemin astrolojik metinlerinde Khnoubis' in ismi ve görseli "SSS" sembolü ile gösterildiğinden bu taşlar üzerinde astrolojinin etkisinin olması da muhtemeldir. Marcellus Empiricus, Khnoubis taşlarının arkasında sıklıkla görülen "SSS" sembolünden söz eden tek antik yazardır³⁰.

Sindirim sistemi hastalıklarının tedavisinde kullanılan büyümlü tıbbi taşlar üzerinde görülen figürlerden birisi mitolojik kahraman Herakles' tir. Herakles figürünün bu taşlar üzerinde kullanımı, kahramanın cesareti ve dayanıklılığı ile ilgili olduğu kadar Hipokrat'ın soy ağacı ile de bağlantılıdır. Hipokrat'ın babasının soyunun Asklepios' tan annesinin soyunun ise Herakles'ten geldiğine inanılmıştır. Vahşi hastalıkları iyileştiren Hipokrat, tehlikeli hayvanları yenen Herakles ile bağdaştırılmıştır. Bu nedenle Antik Çağ'a ait tıbbi aletlerin üzerlerinde de Herakles ve onunla ilgili betimler görülmektedir³¹.

³⁰ Mastrocinque 2011a, a.y.

³¹ Véronique Dasen, "Magic and Medicine: Gems and the Power Seals", **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 69.

Herakles ve Nemea aslanı mücadelesi, Herakles'in işleri arasında en sık betimlenen sahnedir. Kahramanın çok sevilen bu efsanesi, Arkaik Yunanistan'da vazolar resimleri üzerinde popüler olan eski bir konudur ve Arkaik dönemden Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar bu konunun çeşitli eşyalarda estetik amaçla kullanıldığı bilinmektedir. Fakat Herakles ve Nemea aslanının mücadelesini gösteren sahnenin belirli renklere sahip taşlar üzerinde yer alması, sahnenin iyileştirici bir büyü özelliğinin olduğunu düşündürmektedir. Sahnede yer alan tehlikeli aslan görüntüsü hastalıkları, onunla boğuşan kahraman ise hastalıklar karşısında gücü ve dayanıklılığı temsil etmektedir³².

MÖ 6. yüzyılda yaşadığı varsayılan hekim Tralleis'li Aleksandros, kolik tedavisinde kullanılması için hematit ya da manyetit türü olan bir taşın üzerine Herakles'in Nemea aslanıyla mücadele ettiği bir taşın kullanılmasını tavsiye etmiştir. Yunan hekime göre bu taş altın bir yüzüğe yerleştirilip kullanıldığında kolik rahatsızlığını gidermektedir³³. Bu tedavide kullanılan taşların bir diğer özelliği de üzerlerinde bulunan üç kappa harfidir³⁴. Üçlü kappa yazıtı, doymak bilmeyen ancak hasta olmadan her şeyi yiyebilen kahraman Herakles'in ününe bir gönderme olarak, koliklerle savaşmasını simgeler³⁵. Genellikle kolik kelimesinin ilk harfinin üç kez tekrarlanması olarak değerlendirilen kappalar aynı zamanda büyü bir formülün kısaltması da olabilirler³⁶.

³² Faraone 2011a, **a.g.e.**, s. 53.

³³ Faraone 2011a, **a.g.e.**, s. 52.

³⁴ Faraone 2011a, **a.g.e.**, s. 53.

³⁵ Dasen 2014, **a.g.e.**, s. 182.

³⁶ Dasen-Nagy, **a.g.e.**, s. 419.

Resim 3.5 : Kolik hastalığının tedavisinde kullanılmış olan kırmızı jasper yüzük taşı. Üzerinde Herakles ve Nemea aslanı betimi yer alır. Taşın arkasında üç adet kapa harfi bulunmaktadır.

15x11x3 mm, British Museum, Env. No. PE 1986, 0501.81.

Kaynak: Christopher A. Faraone, “Text, Image and Medium: The Evolution of Graeco-Roman Magical Gemstones”, **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 52, Lev. 7a-d.

Üzerinde bu sahneyi taşıyan kırmızı renkli taşların kolik tedavisinde kullanıldığını kanıtlayan bir örnek Paris Bibliothèque Nationale’ de bulunmaktadır. Kırmızı jasperden yapılan taşın üzerindeki Herakles ve Nemea aslanı figürleri, “Kolik geri çekil, İlahi olan seni kovalar” anlamına gelen Yunanca bir yazıtla çevrelenmiştir.

Resim 3.6 : Kolik hastalığının tedavisinde kullanılmış olan Herakles betimli kırmızı jasper. Ön yüzünde Herakles ve Nemea aslanının mücadelesi görülmektedir. Kahramanın arkasında atribüsü olan

sopası bulunmaktadır. Figürlerin ayakları altında üç kappa harfi ve sekiz köşeli bir yıldız görülür. Arka yüzde üç başlı Hekate figürü görülmektedir. Hekate figürünün üzerinde Iao, altında “Abraks” olarak okunan yazıtlı alanlar bulunur. Paris, Cabinet des Médailles.

Kaynak: Christopher A. Faraone, “Text, Image and Medium: The Evolution of Graeco-Roman Magical Gemstones”, **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 53, Lev. 8.

British Museum’da bulunan karnelyan scarabe üzerinde Horus’un iki stilize gözüyle birlikte oyulmuş Herakles ve Nemea aslanı sahnesi görülmektedir. Bu taş, büyülü tıbbi taşlar üzerinde doğu ve batı kültürlerinden öğelerin bir arada görüldüğü örneklerden biridir. Antik Mısır tılsımlarında sıklıkla kullanılan sembollerle birlikte oyulmuş olması sahnenin taş üzerindeki kullanım amacını göstermektedir³⁷.

Resim 3.7 : Herakles ve Nemea aslanı sahnesi olan karnelyan scarabe. Taşın üzerinde Horus’un iki stilize gözü görülmektedir. 15x12 mm. British Museum, Env. No. GR 1894, 1101.458.

Kaynak: Christopher A. Faraone, “Text, Image and Medium: The Evolution of Graeco-Roman Magical Gemstones”, **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 53, Lev. 10.

Hematitin diğer bir ismi olan **hepatitis**, “karaciğer taşı” anlamına gelmektedir ve taşın sindirim sisteminin en önemli organlarından biri olan karaciğerle ilgili

³⁷ Faraone 2011a, a.y.

hastalıklarda kullanıldığı bilinmektedir. Hematitin bu amaçla kullanılmış olduğunu taşın üzerinde yer alan tanrı Mars'ın (Ares) figürü sayesinde ayırt etmek mümkündür. Her gezegenin belirli bir metalle ilişkilendirildiği Doğulu bilgelerin öğretilerinde; Mars'ın metali, silahların metali olan demirdir. Cilalandığında demir parlaklığına ve karaciğer rengine sahip olan hematit, söz konusu hastalıkla mücadele için özellikle seçilmiştir. British Museum'da üzerinde Ares figürünün oyulduğu iki hematit taş bulunmaktadır. Taşlardan birinin üzerinde bulunan; “*Αρης ἔτεμεν τοῦ ἥπατος τὸν πόνο(ν)*”, “Ares karaciğerin ağrılarını durdurdu” şeklindeki yazıt taşın kullanım amacını açıklamaktadır. Ares figürünün görüldüğü diğer hematit taş üzerinde ise Tantalos'u kan içmeye davet eden bir yazıt bulunmaktadır³⁸. Ares figürü kan akışlarını kontrol etmek için taşın üzerinde bulunan “Susadın Tantalos, kan iç” anlamına gelen Yunanca yazıtlarla, yeraltı dünyasında susuzlukla cezalandırılan Yunan kahraman Tantalos'un susuzluğuna gönderme yapmaktadır³⁹.

Resim 3.8 : Karaciğer hastalıklarının tedavisinde kullanılmış Ares figürü bulunan hematit taşlar.

Soldaki hematit üzerinde Ares figürünün etrafında “*Αρης ἔτεμεν τοῦ ἥπατος τὸν πόνο(ν)*” (Ares karaciğer ağrılarını durdurdu) şeklinde yazıtlı alan görülmektedir. 32x25x5 mm, British Museum, Env. No. PE G 112. Soldaki hematit üzerinde Ares figürü ile Tantalos'u kan içmeye davet eden bir yazıt bulunmaktadır. 38x25x4 mm , British Museum, Env. No. GR 1928,0520.1

Kaynak: Attilio Mastrocinque, “The Colours of Magical Gems”, **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 63, Pl. 4-5.

³⁸ Mastrocinque 2011a, **a.g.e.**, s. 63.

³⁹ Dasen-Nagy, **a.g.e.**, s. 430-431.

Büyülü tıbbi taşların bir diğer önemli serisi jinekolojik hastalıklarla ilgilidir. Antik Çağ'da kadın vücudunda rahmin serbestçe hareket edip epilepsi benzeri bir hastalığa sebep olduğu düşünülmüştür⁴⁰. Antik Çağ tıp metinlerinde rahmin kontrolsüz hareketinin diğer iç organları bozduğuna ve bu organın kadın hastalıklarının temel nedeni olduğuna dair hekim görüşleri mevcuttur⁴¹. Kadının diğer organlarının bozulmasına yol açan rahim, kötü bir iblis ya da vahşi bir hayvan olarak düşünülmüş bu nedenle de tedavisinde büyülü tıbbi taşlar kullanılmıştır. Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde bu amaç için tasarlanıp kullanılmış hematit taşlar bilinmektedir⁴².

Jinekolojik büyülü tıbbi taşların yapımında kullanılan en yaygın malzeme olan hematit Yunancada kan anlamına gelen "hema" sözcüğünden türemiştir⁴³. İsminden de anlaşılacağı üzere hematitin başlıca tıbbi faydası kan akışını kontrol altında tutmaya yaramasıdır. Fakat Antik Çağ'da erken doğumları önlemek için de hematit kullanılmış olması muhtemeldir⁴⁴. Bu taşlar üzerinde yer alan ters çevrilmiş kupa görüntüsü rahmin tıbbi sembolü olup, Yunan ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait tıbbi incelemelerde anlatılan rahmin işlevine atıfta bulunmaktadır⁴⁵. Kupa görüntüsü Greko-Romen döneminde tıbbin geleneksel sembolüdür. Ayrıca üzerinde kupa görüntüsü olan bazı taşların kupa terapisi (kupa çekme, bardak çekme) olarak bilinen tıbbi uygulamaya atıfta bulunduğu bilinmektedir⁴⁶. Rahim hastalıklarıyla ilgili taşlar üzerinde genellikle kupanın altında bir anahtar sembolü görülür. Anahtar; rahmin açılıp kapanması üzerindeki kontrolü ima eden aynı zamanda hamilelik ve doğumla bağlantılı olan tipik bir Greko-Romen görüntüsüdür. Romalı kadınların sorunsuz bir doğum için ilahi güçlere anahtar sundukları bilinir⁴⁷. Rahmin açılıp kapanmasını

⁴⁰ Christopher A. Faraone, "Magical and Medical Approaches to the Wandering Womb in the Ancient Greek World", **Classical Antiquity**, University of California Press, Vol. 30/1, 2011, s. 1.

⁴¹ Dasen 2014, **a.g.e.**, s. 181.

⁴² Faraone 2011b, **a.g.e.**, s. 20-21.

⁴³ Ayşe Atakul, vd., **Süs Taşları**, 2.bs., Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2012, s. 62.

⁴⁴ Faraone 2011a, **a.g.e.**, s. 56.

⁴⁵ Faraone 2011b, **a.g.e.**, s. 21; Dasen 2014, **a.g.e.**, s. 180.

⁴⁶ Dasen 2011, **a.g.e.**, s. 69.

⁴⁷ Dasen 2014, **a.g.e.**, s. 181.

anahtar, Hera ve Artemis gibi evlilik ve üremeyle ilişkili tanrıçaların tapınaklarında adak olarak sunulan nesnelerin arasında bulunmuştur⁴⁸.

Rahim taşlarının doğulu versiyonu diyebileceğimiz, üzerinde yedi dişli bir anahtar görüntüsünün yer aldığı bir hematit taşta, rahim sembolünün etrafında Isis ve Nephthyts figürleri görülmektedir. Ortalarında ise Khnoubis yılanı yer almaktadır. Khnoubis mide hastalıklarıyla ilgili olan taşlar haricinde rahim taşları üzerinde koruyucu bir tanrı olarak yer alır. Bu taşların rengi ise aşağıda örneği gösterilen siyaha çalan renkteki hematit gibi koyu renkli taşlardır⁴⁹.

Resim 3.9 : Jinekolojik hastalıkların tedavisinde kullanılmış olan hematit. Ön yüzde Isis ve Nephthyts figürlerinin arasında Khnoubis figürü görülmektedir ve üç Mısır tanrısı rahmi koruyucu görev üstlenmiştir. Rahim sembolünün altında yedi dişli bir anahtar bulunmaktadır. Yazıtlı alan:

opop / iouθ. Hematit, 2x1,5 cm, The J. Paul Getty Museum, Villa Collection, Malibu, Damon

Mezzacappa ve Jonathan H. Kagan'ın hediyesi, Env. No. 83. AN.457.59.

Kaynak: Véronique Dasen, “Healing Images. Gems and Medicine”, **Oxford Journal of Archaeology**, John Wiley& Sons Ltd., Vol. 33/2, 2014, s. 180, Fig. 2.

Üreme organlarının sağlığı için kullanılan büyümlü tıbbi taşların üzerinde yer alan sembollerden biri de Akrep burcu ile ilişkilidir. Astrolojide her burç insan vücudunun bir bölümü üzerinde etkilidir. Üreme organları üzerinde etkili olan burç ise

⁴⁸ Véronique Dasen, “One God May Hide Another: Magical Gems in Cross-Cultural Context”, **Magical Gems in Their Context: Proceedings of the International Workshop held at the Museum of Fine Arts, Budapest 16-18 February 2012**, Ed. by. Kata Endreffy- Árpád M. Nagy- Jeffrey Spier, L’Erma di Bretschneider, Roma, 2019, s. 50.

⁴⁹ Dasen-Nagy, **a.g.e.**, s. 428.

Akrep'tir. Bu nedenle üzerinde akrep figürü olan taşların söz konusu hastalıklar için kullanılmış olduğu düşünülmektedir⁵⁰.

Resim 3.10 : Akrep figürlü benekli koyu kahverengi jasper yüzük taşı. Üzerinde Akrep burcunun sembolü sekiz ayaklı akrep ve sekiz köşeli bir yıldız bulunmaktadır. 1,4x 1,1 cm, British Museum, Env. No. PE G 443.

Kaynak: Richard Gordon, “Archaeologies of Magical Gems”, **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 42, Lev. 4.

Jasper üzerinde örneği görülen sekiz ayaklı akrep figürünün bulunduğu diğer taşlar da astrolojik bir sınıflandırmaya dahil edilip üreme organlarını koruma görevi atfedilmiş olsalar bile, sarı jasper taşının aynı zamanda akrep zehrine karşı bir ağrı kesici olarak kullanılmış olduğu bilinmektedir⁵¹.

Sindirim ve jinekolojik hastalıklar haricinde bu seri kadar geniş olmasa da Antik Çağ'da çeşitli hastalıklar için kullanılmış olan büyülü tıbbi taşlar mevcuttur. Göz hastalıkları için genellikle yeşil jasperden yapılmış, üzerinde bir kertenkele figürü olan tıbbi taşlar kullanılmıştır⁵². Seçilen taşın yeşil rengi, Plinius ve Theophrastos' un açıklamalarında yer alan zümrütün gözler üzerindeki yatıştırıcı etkisini akla getirmektedir. Aynı zamanda taşlarda görülen kertenkelenin rengiyle de ilişkilidir. Antik yazarlar göz hastalıkları için hazırlanan bu taşların büyülü üretim süreciyle alakalı birtakım ayrıntılarından bahsetmişlerdir. Plinius, kör edilmiş yeşil bir

⁵⁰ Faraone 2011a, **a.g.e.**, s. 55.

⁵¹ Faraone 2011a, **a.y.**

⁵² Dasen 2014, **a.g.e.**, s. 185.

kertenkelenin, çakıl taşları ya da metal yüzük halkalarıyla birlikte bir tencereye kapatılıp, hayvan görüş kabiliyetini geri kazandığında serbest bırakıldığına dair ilginç bir uygulamadan bahsetmiştir. Kertenkelenin serbest bırakılmasıyla birlikte yüzük halkalarının göz iltihabı için kullanıldığını söylemiştir⁵³.

Resim 3.11 : Göz hastalıklarının tedavisinde kullanılmış olan yeşil kalsedon. Kertenkele figürüne sahip olan taşın göz hastalıklarına karşı koruyucu bir özelliği olduğuna inanılmıştır. 1.2 cm, The J.

Paul Getty Museum, Villa Collection, Malibu, California, Env. No. 81.AN.11.1.

Kaynak: Véronique Dasen, “Healing Images. Gems and Medicine”, **Oxford Journal of Archaeology**, John Wiley& Sons Ltd., Vol. 33/2, 2014, s. 185, Fig. 6.

Latin tıp yazarı Marcellus Empiricus, *De Medicamentis* isimli eserinde kertenkelenin yakalanması ile yapılan büyülu ilacın; Eylül ayının on dokuzuncu ile yirmi beşinci günleri arasında bir perşembe günü hazırlanıp uygulanması gerektiğini söylemiştir⁵⁴.

Antik Çağ’da göz merhemleri için kullanılan “Collyrium” mühürleri üzerinde ay ve yıldızlar gibi semboller bulunmaktadır. Hekimlerin göz tedavilerinde çoğunlukla yeşile çalan siyah steatitten yapılmış göz merhemi çubuklarını kullandıkları bilinir. Bu

⁵³ Dasen 2014, a.y.

⁵⁴ Dasen 2014, a.y.

ubukların üzerinde hastalığın, ilacın ya da ilacı üreten kişinin ismini içeren yazıtlı alanlar grlmektedir⁵⁵.

Resim 3.12 : Collyrium damga mühür. Kırmızı jasper, 15x13x4 mm, British Museum, PE 1849,1127,16.

Kaynak: Vronique Dasen, “Magic and Medicine: Gems and the Power Seals”, **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 69, Lev. 2.

Antik ağ’dan günümüze ulaşan büyülü tıbbi taşlar arasında şekil olarak organların görüntülerine benzerlik gösteren taşlar bulunmaktadır. Organların görüntüsünü taklit eden taşlardan biri Paris Cabinet des Mdailles’ te bulunan şekil açısından böbreğe benzeyen hematit tařtır⁵⁶.

Resim 3.13: Böbrek şeklinde hematit taş ve böbrek çizimi. n yüzde Apollon idol, Hierapolis Bambyce (Doğu’lu tanrı, Suriye) ve Herakles figürü yer almaktadır. Arka yüzde Selene ve Helios

⁵⁵ Dasen 2011, **a.g.e.**, s. 69.

⁵⁶ Mastrocinque 2011a, **a.g.e.**, s. 63.

başları görülmektedir. Hematit taş, Paris, Cabinet des Médailles. Böbrek çizimi; **Bkz.** Mastrocinque, **a.g.e.**, s.63, Lev. 7.

Kaynak: Attilio Mastrocinque, “The Colours of Magical Gems”, **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 63, Lev. 6a-b, 7.

Taşın arka yüzü kehanette kullanılan pişmiş toprak ve Etrüsk bronz karaciğerlerine benzer şekilde ikiye ayrılmıştır. Taşın yapımında kullanılan hematit bazen böbrek şeklinde bloklar halinde bulunur. Rengi kahverengi ya da sarıya dönüşen ve limonit olarak isimlendirilen bir hematit çeşidi de aynı şekilde bulunabilir. Plinius’un “Adad’ın böbreği” olarak bahsettiği taşın hematit ya da limonit olması muhtemeldir⁵⁷.

Antik Çağ’da kullanılan ve üzerlerinde damga bulunan ilaçlarla, büyü tübbi taşlar arasında renkleri haricinde bazı benzerlikler mevcuttur. Taşların üzerinde yer alan bazı figürler hapların üzerinde de görülebilir⁵⁸. Örneğin; Yunanistan’daki Lemnos adasında bulunan topraktan elde edilen ilacın üzerinde çoğunlukla bir keçi figürü bulunmaktadır. Bu ilaç kırmızımsı rengiyle hematiti andırır ve göz hastalıkları, mide ağrıları ve zehirli hayvan ısırıklarına karşı kullanılmıştır⁵⁹.

Resim 3.14 : Antik Çağ’da kullanılan haplara benzeyen hematit mühür. Üzerinde dişi bir keçi figürü yer alan bu mühür Antik Çağ’da Lemnos kilinden yapılmış ilaçlar üzerinde yer alan damga ile benzerlik göstermektedir. 13x9 mm, Paris, Cabinet des Médailles (Seyrig Collection)

⁵⁷ Mastrocinque 2011a, **a.y.**

⁵⁸ Değerli ve yarı değerli taşlar aracılığıyla damgalı ilaçlara yapılan atıflar Hellenistik Dönem’de başlamıştır ve Roma İmparatorluk Dönemi’nin erken zamanlarında ticaret sayesinde bu uygulamada artış göstermiştir. **Bkz.** Dasen 2011, **a.g.e.**, s.73.

⁵⁹ Dasen 2011, **a.g.e.**, s. 70-71.

Kaynak: Véronique Dasen, “Magic and Medicine: Gems and the Power Seals”, **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 71, Lev. 3a.

Büyülü tıbbi taşların bir diğer kullanım alanı, üzerinde sağlıkla ilgili figürler bulunan minyatür kavanoz şeklindeki ilaç kaplarıdır. Kilden de üretilen bu tür nesneler için en güzel örnekler Küçük Asya’daki Lykia’da üretilen Lykion kaplarıdır. MÖ 3. veya 2. yüzyılda üretilen bu kapların üzerinde Asklepios başı ile Lykion yazıtı yer alır. İlaç kabı olarak kullanılan keramiklerin üzerinde bazen Asklepios ile Hygeia figürleri birlikte görülür. Keramikler üzerinde görülen bu figürlerin değerli taşlar üzerinde de benzer şekilde gösterildiği örnekler mevcuttur⁶⁰.

Resim 3.15 : Asklepios ve Hygeia figürlerinin yer aldığı kil ve yarı değerli taş örnekleri. Solda Aquincum’da bulunan keramik parçası üzerinde figürler ayakta betimlenmiştir. Kil üzerine basılmış taşın boyutu 19x14 mm olup, şu anki lokasyonu bilinmemektedir. Sağda kahverengi akik üzerinde Asklepios ve Hygeia figürleri kil örnekte olduğu gibi ayakta betimlenmiştir. Arka yüzde aslan başından yedi ışın yayılan yılan Khnoubis’in betimi görülür. Khnoubis’in solunda ortasından yatay bir çizgi geçen “SSS” sembolü mevcuttur. Sağında yer alan yazıt: XNOY / MEW, Altında yer alan yazıt:

ABPACAΞ, 22,5x18x3.5 mm, British Museum, PE G21.

Kaynak: Véronique Dasen, “Magic and Medicine: Gems and the Power Seals”, **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 71, Lev. 5- Lev. 6a-b.

Çalışmada gösterilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, tıbbi amaçlarla kullanılmış olan büyülü taşların, tedavisi için kullanıldıkları organlarla ilişkilendirilebilecek olan renkleri sebebiyle tercih edilmiş olmaları güçlü bir göstürdür. Genellikle oval bir kesime sahip olan taşların arasında kırmızı ve yeşil renklere sahip

⁶⁰ Dasen 2011, a.g.e., s. 71.

olanların oldukça sık kullanıldıkları görülmektedir. Bu taşların ortak özellikleri genellikle yüzük ya da kolye şeklinde kullanılmaları, on ila 40 mm arasında değişen boyutlarda jasper ve hematit gibi taşlardan yapılmış olmalarıdır. Taşlar aynı zamanda birkaç Mezopotamya ve Mısır yorumlamasıyla birlikte genel olarak Greko-Romen gliptik sanatının geleneksel biçimlerini yansıtır⁶¹. Büyülü taşların sanatsal değeri azdır genellikle kabaca işlenmiş figürlere sahiptirler. Figürlerin birçoğu kendi başına bir büyüyü ifade etmez fakat bazı büyülü kelimeler ve kozmik sembollerle birlikte kullanıldığında büyüsel bir kullanımı olduğu anlaşılır⁶². Büyülü taşların üzerinde genellikle çeşitli tanrıların figürleri bulunur ve bunlara büyülü yazıtlar eklenir. Yazıtlar genellikle Yunancadır fakat doğulu dillere ait karakterler de mevcuttur. Bu taşların birçoğu yüzük ve kolyelere yerleştirilip kullanılmış olan taşlardır⁶³.

3.1.2. Paganizmde Değerli ve Yarı Değerli Taşlar

Paganizmde değerli ve yarı değerli taşların ilk kullanımının Kafkasya’da olduğu ve Prometheus’un işkence gördüğü kayadan geldiği inancı vardır. Kayadan kopan bir parçayı, etrafını saran demir zincire ekleyip yüzük olarak kullanmasından sonra taş kullanımının yaygınlaştığına inanılmıştır⁶⁴.

MS 4. yüzyıla ait bir Orphik şiirinde, Hermes’in değerli taşları ölümlülere acı çekmesini önlemek için verdiği ve Orpheus’a bunların özelliklerini insanlara bildirmesini emrettiği söylenir⁶⁵. Referansın da belirttiği üzere; değerli ve yarı değerli taşlar, Antik Çağ insanının yaşamında tanrılarla olan bağlantının birer simgesi olarak görülmüşlerdir. Bu nedenle taşlar yüzyıllar boyunca tanrılara adanmış ve ölümlülere hediye olarak gömülmüşlerdir fakat en çok yaşayanların dünyevi ihtiyaçlarına hizmet etmişlerdir.

⁶¹ Dasen-Nagy, **a.g.e.**, s. 416.

⁶² Carla Sfameni, “Magic in Late Antiquity: The Evidence of Magical Gems”, **Religious Diversity in Late Antiquity**, Ed. by. D.M Gwynn- S. Bangert, Leiden, Brill, 2010, s. 435.

⁶³ **A.g.e.**, s. 442.

⁶⁴ Étienne Coche De La Ferté, **Les Bijoux Antiques**, Presses Universitaires de France, Paris, 1956, s. 24.

⁶⁵ Sagiv, **a.e.**, s. 14.

Pagan inancı gereği tanrılara adanmış olan değerli ve yarı değerli taşlar genellikle mühür, yüzük ya da mücevher kutusu, vazo gibi çeşitli eşyalardan oluşmaktadır. Tanrılar adına tapınaklara adanan çok sayıda değerli eşyanın varlığı tarihi anekdotlar arasında bulunabilmektedir. Örneğin; Pompeius, ele geçirdiği Pontus hazinesinde bulunan en güzel değerli taşları Jüpiter'e adamıştır. Iulius Caesar soyundan geldiği tanrıça Venüs'ü en seçkin yüzüklerinden oluşan altı mücevher kutusunu adayarak onurlandırmıştır. Plinius, şimdiye kadar görülen en büyük kristal bloğunun Livia Augusta tarafından Jüpiter Capitoline Tapınağı'na adandığını söylemiştir⁶⁶.

Roma elitlerinin tanrılara sundukları bu görkemli adaklarından çok daha önce Yunan dünyasında Peloponnesos savaşı sonrasında kalma bir yazıt bize Pagan geleneklerinde değerli ve yarı değerli taşların önemini bildirmektedir. Bu yazıtta göre Parthenon'a adanan eşyalar arasında; otuz iki drahmi ağırlığında büyük bir oniks, altın yüzük içerisinde bir oniks, altınla çevrili bir jasper mühür gibi değerli taş ve metallere yapılmış çok sayıda eşyanın kaydı yer almaktadır. Tanrılara değerli ve yarı değerli taşlardan yapılmış eşyaları adama geleneği paganizmin çöküşüne kadar devam etmiştir⁶⁷.

Günümüze ulaşan tapınak envanter kayıtları ve Pagan inancının görüldüğü birçok yerden ele geçen mezar buluntuları bize açıkça göstermektedir ki; herhangi bir konuda ilahi bir varlığın yardımına ihtiyaç duyan kişinin sahip olduğu değerli taşı, onun tanrılara doğrudan erişimini sağlayan bir araç olarak değerlendirilmiştir⁶⁸. Bu araçlar Paganizmde kişisel kullanımlar söz konusu olduğunda genellikle muska (amulet) ve tılsım olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁶⁶ Charles William King, *The Natural History of Precious Stones and of the Precious Metals*, London, Bell& Daldy, Cambridge, Deighton Bell&Co., 1867, s. 320-321.

⁶⁷ King, *a.e.*, s. 320.

⁶⁸ Sagiv, *a.e.*, s. 11.

Muskaların kökeni Antik Mezopotamya ve Mısır'a uzanmaktadır. Yunan dünyası da bu büyü nü nesnelere yabancı değildir⁶⁹. Klasik dönemin sonunda ve Hellenistik dönemde yazılı kaynaklarda büyü nü özellikleri olan taşların yüzüklere yerleştirilip kullanımından bahsedilmiştir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise değerli taşların muska olarak kullanımı yaygınlaşmış ve taşların üzerinde büyü nü özelliklerini açıkça gösteren yazıtlar ortaya çıkmaya başlamıştır⁷⁰.

Antik Çağ insanları değerli ve yarı değerli taşların haricinde papirüs, kumaş, yapraklar, tablet gibi çeşitli malzemelerden muska üretmişlerdir⁷¹. Değerli ve yarı değerli taşlardan oyulmuş muskaların içerisinde kullanan kişiyi kötülük ve tehlikelerden koruyucu özelliği bulunan bir ruha sahip olduğuna inanılmıştır⁷². Muskalar kullanıcısına genel bir korunma ya da bir iyileşme sağlarken; tılsımların kullanım amacı ise doğaüstü güçlere ve yeteneklere sahip olma isteğidir. Bu nedenle üzerlerine etkilerini arttırdığına inanılan bazı semboller veya kelimeler işlenmiştir⁷³. Doğaüstü güçler atfedilen taşların üzerlerine tanrı ve tanrıçaların figürleri oyularak kullanılmaya başlanmış ve böylece daha güçlü bir büyü özelliği yaratılmaya çalışılmıştır⁷⁴.

Antik Çağ insanını muska ve tılsım kullanımına iten çeşitli nedenler değerli ve yarı değerli taşlar üzerinden okunabilmektedir. Bu manevi arayışın temelinde hayal gücünün etkisi olduğu kadar kişinin yaşamına ait gerçeklerin de etkisi vardır. Örneğin; Pagan toplumlarda muska ve tılsımların ilahi korumasına en çok ihtiyaç duyanlar kadınlar ve çocuklar olarak görülmektedir. Bu durumun altında yatan gerçek ise; Antik Çağ'da hamilelik ve doğumun kadın ölümlerinin nedenleri arasında önemli bir yüzdeye sahip olmasıdır. Ayrıca çeşitli kaynaklar erken çocuk ölümlerini kaydetmiştir. Yaklaşık olarak dört bebekten birinin, bir yaşına gelmeden hayatını

⁶⁹ Melih Aslan- Yavuz Yeğ in, "Ankara'dan Isis ve Harpokrates Betimli Sihirli Yüzük Taşları ve Amuletler", *Seleucia XI Olba Kazısı Serisi*, 2021, s. 115.

⁷⁰ Sagiv, *a.e.*, s. 11-12.

⁷¹ Sfameni, *a.g.e.*, s. 440.

⁷² Mary Margaret Murphy- H. Allen Curran, "Magic Gems, Minerals, and Fossils", *Geosciences: Faculty Publications Smith College*, 1977, (Çevrimiçi) https://scholarworks.smith.edu/geo_facpubs/140, 10 Kasım 2022. s. 11.

⁷³ Murphy-Curran, *a.g.e.*, s. 2.

⁷⁴ Sagiv, *a.e.*, s.11.

kaybettiği ve hayatta kalanların sadece yarısının yetişkinliğe ulaşabildiği bilinmektedir⁷⁵. Kadın sağlığı ya da çocukların korunmasına ilişkin konuları içeren büyülü taşların üretilmesinin nedenleri bu şekilde açıklanabilir.

Pagan inancını yansıtan muska ve tılsımların toplumsal bir tehlike ile karşı karşıya kalındığında kullanıldığına ya da bazı kritik zamanlarda muskaların dini işlevlerinden faydalandığına dair birkaç tarihi örnek bulunmaktadır. Bunlardan biri MÖ 431-427 dolaylarında yaşanan veba salgını sırasında Perikles'in bir muska kullanımına ihtiyaç duyduğu ile ilgilidir. Plutarkhos, Theophrastos' tan alıntı yaparak, Perikles'in hastalığı sırasında kendisini ziyaret etmeye gelen bir arkadaşına kadınların boynuna astığı türden bir muska göstermiş olmasından alaycı bir şekilde söz etmiştir⁷⁶.

Muska ve tılsımların bir diğer kullanım nedeni hem doğulu hem de batılı toplumlarda yer etmiş nazar inancıdır. Muskaların, Antik Çağ'dan bu yana, nazar inancı dolayısıyla sıklıkla kullanıldıkları bilinir. Nazarın, insanların sahip olduğu refah, güzellik, sağlık ve mutluluk gibi olumlu şeylerden dolayı başkalarının kıskanç bakışlarına maruz kalmalarından oluştuğuna inanılır. Bu kıskanç bakışların, insanların sahip olduğu olumlu şeyler üzerinde yıkıcı bir gücünün olduğuna kanaat getirilmiştir. Plutarkhos, bu tür bakışlar için “zehirli oklar” benzetmesi yapmış ve bunların insanları öldürebilecek kadar güçlü olduklarından bahsetmiştir⁷⁷.

Nazara karşı bir önlem olarak Roma İmparatorluk Dönemi'nde en yaygın olarak kullanılan tılsımlardan biri phallustur. Plinius'a göre toplumda bebeklerden imparatora kadar herkes tarafından kullanılan bir tılsımdır⁷⁸. Kötülüğü uzaklaştırdığına inanıldığı için phallus görüntüleri muskalara kazınmıştır. Taş, ahşap

⁷⁵ Veronique Dasen, “Probaskania: Amulets and Magic in Antiquity”, **Materiality of Magic: Morphomata**, Ed. by. Dietrich Boschung- Jan N. Bremmer, Wilhelm Fink, Paderborn, 2015, s. 178.

⁷⁶ Muskanın yapıldığı malzeme belli değildir fakat değerli ya da yarı değerli bir taştan yapılmış olma ihtimali bulunmaktadır. **Bkz.** Dasen 2015 , **a.g.e.**, s. 186.

⁷⁷ Dasen 2015 , **a.g.e.**, s. 181.

⁷⁸ Dasen 2015, **a.g.e.**, s. 185. Müstehcenlikten dolayı Romalı kadınların genellikle phallus tılsımlarını kullanmadıkları düşünülmektedir. Dasen, Romalı kadınların phallus tılsımı yerine Herakles sopası şeklinde kolye ve küpeler kullandıklarını öne sürmüştür. Yazara göre Romalı kadınların phallus yerine Herakles sopası şeklinde takılar kullanmalarının nedeni kahramanın genel bir koruyucu anlam taşıması ve kahramanın ünlü bir aşık ve birçok çocuk babası olma niteliğidir. **Bkz. A.e.**, s. 187.

ve pişmiş toprak gibi çeşitli malzemelerden yapılmış olan phalluslar malları korumak için evlerin kapı eşiklerine ve dükkanlara asılarak sergilenmiştir⁷⁹. Nazardan kaynaklanan maddi hasarların önüne geçmek için çömlekçilerin pişirme sürecinde fırınlarına bu nesnelerden astıkları bilinir⁸⁰. Phallus tılsımlarının çoğu bronz, altın gibi metallerdendir fakat kehribardan yapılmış çeşitleri vardır⁸¹.

Antik Çağ insanının algıladığı kişisel ve toplumsal tehditlere karşı kullanılmak üzere tasarlanmış hem tıbbi hem de dini özellikler atfedilmiş büyülu taşların MS 2. ve 3. yüzyıllarda kullanımı artmıştır. Bu tür taşlar Akdeniz dünyasında özellikle Mısır ve Roma etkileşimi sayesinde çoğalmışlardır⁸².

Çalışmada, günümüze ulaşan çok sayıda muska ve tılsım yapımında kullanılmış taşlar arasından, Antik Çağ'da değerli taşlar hakkında yazılan kaynaklar ve taşların büyülu özelliklerinden bahsedilen metinlerle uyumlu görünen seçilmiş örneklerle yer verilmiştir.

Dini kullanımlar için tercih edilen taşlar hakkında bahseden kaynaklardan biri *Naturalis Historia*'dır. Plinius, Roma İmparatorluk döneminde muska ve tılsımların yaygın bir kullanıma sahip olduğunu doğrulamıştır⁸³. Romalı erkeklerin Harpokrates betimli yüzük ve kolyeleri kullandıklarından ve bunların dönemin modası haline geldiğinden bahsetmiştir⁸⁴.

Plinius'un bahsettiği taşlar üzerinde yer alan Harpokrates, Antik Mısır tanrıları Isis ve Osiris'in oğludur. İsmi yerel dilde "çocuk Horus" anlamına gelen sözcüğün

⁷⁹ Thomas R. Blanton IV, "Apotropaic Humor: The Fresco of Priapus in the House of the Vettii", *Archimède: Archéologie et Historie Ancienne*, No: 2, 2022, s. 172.

⁸⁰ Dasen 2015, *a.g.e.*, s. 182.

⁸¹ Dasen 2015, *a.g.e.*, s. 186.

⁸² Aslan- Yeğın, *a.y.*

⁸³ Plinius, değerli taşları anlatmaya başlamadan hemen önce bu konuya değinmiştir. Romalı yazar sadece taş türlerini anlatmakla kalmayacağını aynı zamanda insanlığın genel refahını korumak için büyücülerin değerli taşlar hakkındaki rezil yalanlarını çürüteceğini de söylemiştir. Çünkü onlar değerli taşlarla ilgili masallar anlatarak sınırları aşmışlardır. **Bkz.** Plinius, *Naturalis Historia*, xxxvii, 14, s. 405.

⁸⁴ Aslan- Yeğın, *a.y.*

Yunanlaştırılmış bir versiyonudur. Mısır mitolojisine göre; Isis oğlu Harpokrates'i , tahtı ele geçirmek isteyen kardeşi Seth'ten saklanarak doğurmuştur. Doğduğunda amcasının gönderdiği yılan, akrep ve timsah gibi tehlikeli hayvanların saldırısına uğramıştır. Tanrılar tarafından korunan çocuğa, tehlikeli hayvanlar üzerinde etkili olan bir güç verilmiş ve böylece Harpokrates'in sahip olduğu güç, onun koruyucu bir tanrı olarak görülmesine neden olmuştur. Mısır tanrısının bu efsanesi onun büyümlü muskalar üzerinde yaygın bir şekilde görülmesinin nedeni olabilir⁸⁵.

Harpokrates'in Roma taşları üzerinde yer alan ikonografisi bazen çıplak bir görünümde, sol koluna dolanmış bir khimation ve elinde tuttuğu bir cornucopia (bereket boynuzu) ile bazen de sağ elini ağzına götürmüş bir çocuk şekilde görülmektedir. Ayrıca annesi Isis'in kucağında emzirilirken de gösterilmiştir. İkonografik özelliklerinden ve efsanesinden anlaşıldığı üzere; Harpokrates Roma'da Eros, Dionysos ve Herakles gibi Yunan tanrıların çocukluklarıyla özdeşleştirilmiştir⁸⁶.

Harpokrates'in Isis'le birlikte taşlar üzerinde görülmesi, tanrıçanın aile ve özellikler de çocukların koruyucusu olması ile ilişkilidir⁸⁷. Isis'in Roma'da özdeşleştirildiği tanrıçalar Aphrodite, Athena, Hera, Nemesis, Selene ve Tyhke' dir⁸⁸. Isis, ayrıca rahim taşları üzerinde görülen figürlerden biridir. Dolayısıyla tanrıçanın kadın ve çocuk sağlığı üzerindeki etkisi, taşların kullanım amacını açıklamaktadır.

⁸⁵ Orit Peleg-Barkat, Yotam Tepper, "Engraved Gems from Sites with a Military Presence in Roman Palestine", **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, The British Museum Press, London, 2011, s. 102.

⁸⁶ Aslan- Yeğın, **a.g.e.**, s. 120.

⁸⁷ Aslan- Yeğın, **a.y.**

⁸⁸ Aslan- Yeğın, **a.g.e.**, s. 118.

Resim 3.16 : Harpokrates betimli benekli yeşil jasper muska. Taşın üzerinde yer alan betimde Harpokrates papirüs bitkisinden bir kayık ve ortasında açılmış lotus çiçeğinin üzerinde oturmuş vaziyette görülmektedir. Çıplak betimlenen figür sağ elinde kamçı tutmakta, sol elini ise dudaklarına götürüp sus işareti yapmaktadır. MS yak. 2-3. yüzyıllar. Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 16.3x12.7x2.5 mm, Env. No. 147-5-69.

Kaynak: Melih Aslan- Yavuz Yeğin, “Ankara’dan Isis ve Harpokrates Betimli Sihirli Yüzük Taşları ve Amuletler”, **Seleucia XI Olba Kazısı Serisi**, 2021, s.130, Lev. 2.

Harpokrates ve Isis örneğinde görüldüğü gibi, taşların ve üzerine oyulacak tanrı figürlerinin seçimleri gelişigüzel değildir, belirli durumlara ya da belirli büyü prosedürlerine uygun olarak seçilmişlerdir. Büyü ve taşların ilişkisini içeren, Asur-Babil döneminden Roma İmparatorluk dönemine uzanan süreçte yazılmış olan antik metinler muska ve tılsımların nasıl hazırlandıkları hakkında bilgi verirler. Bu metinler büyü uygulamaları için gerekli olan taş türleri ve bu taşların üzerlerine oyulması gereken figürler gibi detayları içermektedirler.⁸⁹

Örneğin; *Kyranides*’te Aphrodite figürünün oyulduğu muskaların hazırlanışı şu şekilde anlatılmıştır; *Euhantes* olarak isimlendirilen bir taşın üzerine, tamamı altın olan Aphrodite saçını ve başındaki bukleleri bağlayacak şekilde oyulur... Daha sonra tanrıçanın başı ve bir roka kökü bülbül dilinin altına konur”⁹⁰. *Kyranides*’te okuyucuya, reçeteye uygun şekilde hazırlanan taşın muska olarak kullanılması halinde, muskayı kullanan kişinin herkes tarafından sevileceği ve iyileşeceği söylenir. “Bu muska sadece insanlar üzerinde değil, tanrılar ve iblisler üzerinde de etkili olacak ve tatlı sesli olacaksın” şeklinde bir güvence verilir⁹¹. Ayrıca bu muskayı kullanan kişiden vahşi hayvanların da uzak duracakları söylenir. Görünüşe göre bu muska bir aşk büyüsü amaçlamıştır ve aynı zamanda vahşi hayvanlara karşı bir koruma sağladığı söylenerek etki alanı genişletilmiştir⁹².

⁸⁹ Mastrocinque 2011a, **a.g.e.**, s. 62.

⁹⁰ Faraone 2011a, **a.g.e.**, s. 54.

⁹¹ Faraone 2011a, **a.y.**

⁹² Maryse Waegeman, “ΑΡΩΡΙΦΡΑΣΙΣ. Aphrodite’s Magical Name”, **L’antiquité Classique**, Vol. 61,1992, s. 239-240.

Antik metinde bahsedilen *euhanthes* isimli taşın lapis lazuli olması muhtemeldir. *Kyranides*'te bahsedilen taşın uygun bir tarif olarak görünen günümüze ulaşmış bir kolye bulunmaktadır. Mısır'dan gelen bu kolye üzerinde taşın büyülü amaçlarla kullanıldığını gösteren semboller ya da yazıt yoktur fakat *Kyranides*'te bahsedilen Aphrodite özelliklerine uygun görünmektedir. Taşın üzerindeki Aphrodite figürünün tamamı altın görünümündedir ve saçlarının görünümü *Kyranides*'te anlatıldığı gibidir⁹³.

Resim 3.17 : Aphrodite betimli kolye sarkacı. Washington DC, Dumbarton Oaks Koleksiyonu.

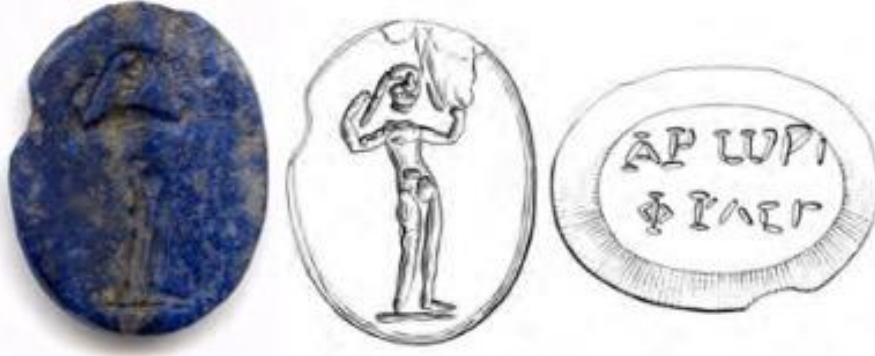
Kaynak: Christopher A. Faraone, “Text, Image and Medium: The Evolution of Graeco-Roman Magical Gemstones”, **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle- Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 54, Lev. 13.

Bu kolye aynı zamanda Mısır'da Bizans döneminde dahi Aphrodite tılsımı geleneğinin kullanımına devam edildiğini göstermesi açısından önemlidir⁹⁴. Aphrodite'nin bu görüntüsü günümüze ulaşan başka lapis lazuli taşlar üzerinde *ΑΡΩΡΙΦΡΑΣΙΣ* (arôriphrasis) kelimesiyle birlikte görülmektedir. Bu kelimenin Mısır

⁹³ Faraone 2011a, **a.g.e.**, s. 55.

⁹⁴ Faraone 2011a, **a.y.**

tanrıçası Hathor'un "Mavi taşın hanımı" anlamına gelen bir unvanı olduğu düşünülmektedir⁹⁵.

Resim 3.18 : Aphrodite betimli lapis lazuli. Ön yüzde Aphrodite Anadyomene figürü yer almaktadır.

Arka yüzde **arôriphrasis** sözcüğü bulunur. 12x9x2 mm, British Museum, PE 1986,0501.141.

Kaynak: Christopher A. Faraone, "Text, Image and Medium: The Evolution of Graeco-Roman Magical Gemstones", **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle- Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 54, Lev. 11a-c.

Aşk büyüğü ya da bağlama büyüğü denilen uygulamalarda taşlar üzerinde Aphrodite ile görülen figürlerden biri de Ares'tir. Arzulanan kişi üzerinde istenilen etkiyi yaratmak için, taşın sahibinin cinsiyetine göre oyulacak figürler seçilmiştir. Söz konusu taşlar üzerinde ya elleri bağlı çıplak bir Aphrodite ve silahlı bir Ares figürü ya da miğferi dışında çıplak olan Ares ve giyimli bir Aphrodite gösterilir. Ares ve Aphrodite çiftinin arasındaki karşılıklı işkence eylemleri Eros ve Psykhe ilişkisinde de görülmektedir⁹⁶. Elleri bağlı şekilde görülen Eros ya da yakılan Psykhe figürü arasındaki ilişki sevgiliye boyun eğdirmek anlamına gelmektedir⁹⁷.

Antik Yunan'ın aşk büyülerinde kullanılan taşlar üzerinde görülen Aphrodite, Eros ve Psykhe figürleri için Yunan Büyülü Papirüsünde (*Papyri Graecae Magicae*) "Dardanus' un kılıcı" (*Sword of Dardanus*) isimli bir tılsım bulunmaktadır. Bu büyüde

⁹⁵ Faraone 2011a, **a.g.e.**, s. 54.

⁹⁶ Verity Platt, "Burning Butterflies: Seals, Symbols and the Soul in Antiquity", **Pagans and Christians: From Antiquity to the Middle Ages**, Ed. by. L. Gilmour, British Archaeological Reports Series, Oxford, Archaeopress, 2007, s. 92-93

⁹⁷ Platt 2007, **a.g.e.**, s. 95.

sevgilinin ruhunu kendisine çekmesi için kullanıcıya manyetik özelliği olan bir taş almasını ve üzerine sol eliyle bukleli saçlarını tutan Aphrodite'nin bir ruhun (Psykhe' yi simgeleyen bir kelebek) üzerine oturur şekilde kazınmasını söylenmiştir. Aynı sahnede Eros elinde bir meşaleyle Psykhe' yi yakar şekilde gösterilmelidir⁹⁸.

Resim 3.19 : Eros betimli karnelyan. Taşın üzerinde Eros bağlanmış bir şekilde gösterilmiştir. Karşısında bir kelebek yer alır. MS 1. yüzyıl, 1x0.9x0.3 cm, Fitzwilliam Museum, Cambridge.

Fotoğraf: Oxford Üniversitesi Beazley Arşivi, Robert Wilkins.

Kaynak: Verity Platt, “Burning Butterflies: Seals, Symbols and the Soul in Antiquity”, **Pagans and Christians: From Antiquity to the Middle Ages**, Ed. by L. Gilmour, British Archaeological Reports Series, Oxford, Archaeopress, 2007, s. 91, Fig. 3.

Antik metinlerde bahsedilen büyülu taşlardan bir diğeri Kronos' la ilgilidir. *Kyranides*'te *kinaidios* isimli bir taş tanıtılır; iyi bilinen bu taş obsidyen denir ve Kronos'un taşı olduğu söylenmiştir. Obsidyen üzerine iğdiş edilmiş bir adam figürü Aphrodite figürü ile omuz omuza kazınıp, iğdiş edilmiş adamın cinsel organı ayaklarının altında, elleri ve kendisi aşağı doğru bakacak şekilde oyulduğunda büyülu bir taş elde edileceğine dair eski bir büyü prosedürü vardır⁹⁹. Böyle bir muskanın kullananları iktidarsız ve efemine yapması beklenir¹⁰⁰. Roma İmparatorluk Dönemi'nde, oğlu tarafından iğdiş edilen Kronos'a aşk büyüleri için başvurulduğu düşünülmektedir¹⁰¹. Günümüze ulaşan Kronos figürünün yer aldığı büyülu taşların

⁹⁸ Platt 2007, a.y.

⁹⁹ Attilio Mastrocinque, “Kronos, Shiva, & Asklepios: Studies in Magical Gems and Religions of The Roman Empire,” **American Philosophical Society**, Vol. 101, No: 5, 2011, s. 15.

¹⁰⁰ Mastrocinque 2011b, a.g.e., s. 16.

¹⁰¹ Mastrocinque 2011b, a.g.e., s. 6.

malzemelerinden birinin obsidyen olması *Kyranides*'i doğrulamaktadır.¹⁰² Eski astrolojiye göre Kronos'un evi Oğlak burcundadır ve Kronos'un taşı olan obsidyen bu burca atfedilmiştir¹⁰³.

Günümüze ulaşan Kronos betimli bir obsidyen üzerinde tanrının astrolojik özellikleri yer almaktadır. Taşın ön yüzünde betimlenen Kronos'un sol elinde bir harpe sağ elinde ise gizemli bir nesne görülmektedir. Arka yüzde ise bir yılan ve bir yaban domuzu yer alır. Arka yüzde görülen sahnenin anlamını bir Vatikan el yazmasında bulmaktayız. Bu metinde, Saturnus'un (Kronos'un Latince ismi) başının mevsimlere göre yılan, aslan ve yaban domuzu gibi farklı biçimleri olduğu anlatılmaktadır. Diğer yandan yaban domuzu mitolojide hem Adonis hem de Attis'i iğdiş etmiş olan hayvan olarak bilinmektedir ve bu durum yaban domuzunun Kronos'la bağlantısını gösterir¹⁰⁴.

Resim 3.20 : Kronos betimli Obsidyen. Taşın ön yüzünde sol elinde harpe (orak) tutan Kronos figürünün sağ elinde gizemli bir nesne tutmaktadır. Figürün başının üzerinde bir küre yer almaktadır. Arka yüzde bir yaban domuzu ve bir yılan görüntüsü yer almaktadır. MS 2. yüzyıl, Civic Museum of Bologna.

Kaynak: Attilio Mastrocinque, “Kronos, Shiva, & Asklepios: Studies in Magical Gems and Religions of The Roman Empire” **American Philosophical Society**, Vol. 101, No: 5, 2011, s. 11, Fig. 1.1A.; **A.e.**, s. 12, Fig. 1.1.B.

¹⁰² Obsidyen sünet ve hadım etmekte kullanılmış bir taştır. Bu durum taşla Kronos arasındaki bağlantıyı göstermesi açısından önemlidir. **Bkz.** Mastrocinque 2011b, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁰³ **A.g.e.**, s. 20-21.

¹⁰⁴ Mastrocinque 2011b, **a.g.e.**, s. 24-25.

Kronos örneğinde görüldüğü üzere astroloji, Antik Çağ'a ait büyülü metinlerde okunabildiği gibi büyülü taşlar üzerinde belirli işaretler ve figürler aracılığıyla okunabilir¹⁰⁵.

Değerli taşların ve metallerin, gezegenler ve o gezegenin sahipleri olduğuna inanılan tanrılarla ilişkili oldukları varsayılmıştır. Antik Çağ insanı yıldızlarla taşların arasında her ikisinin de sahip oldukları benzer parlaklıklardan dolayı bir bağlantının olduğuna inanmıştır. Bu inanç sonucunda değerli ve yarı değerli taşlar astrolojik birer karakter kazanmışlardır¹⁰⁶.

Taşlar üzerinde görülen astrolojik işaretleri anlamlandırmada yardımcı olan buluntulardan biri, Mısır'da bulunmuş olan *Dodekaoros* isimli astrolojik bir öğretiler. *Dodekaoros*, Yunan Zodyak işaretlerinin bazı hayvanlarla eşleştirildiğini göstermektedir. Bu öğreti, bir merkezi alanı çevreleyen iki eşmerkezli bant ve bantları on iki ayrı alana bölen on iki radyan çizgiden oluşmaktadır. Dış bantta Zodyak işaretleri, iç bantta ise bu işaretlerle eşleştirilen on iki hayvanın betimleri yer alır¹⁰⁷.

Resim 3.21 : *Dodekaoros*' un temsili. “*The Tabula Daressy*” ismiyle bilinen Mısır- Yunan Zodyak işaretleri.

¹⁰⁵ Simone Michel- von Dungern, “Studies on Magical Amulets in the British Museum”, **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 82.

¹⁰⁶ Sagiv, **a.e.**, s. 11.

¹⁰⁷ Dungern, **a.g.e.**, s. 84.

Kaynak: Attilio Mastrocinque, “Kronos, Shiva, & Asklepios: Studies in Magical Gems and Religions of The Roman Empire,” **American Philosophical Society**, Vol. 101, No: 5, 2011, s. 42, Fig. 1.16.

MÖ 1. yüzyılda yaşamış olan Babilli astrolog Teukros’a göre eşleştirilen Zodyak işaretleri ve hayvanlar şöyledir;

Tablo 3.1 : Dodekaoros’ta Eşleştirilen Zodyak İşaretleri ve Hayvanlar

Koç	: Kedi
Boğa	: Köpek
İkizler	: Yılan
Yengeç	: Scarab ya da yengeç
Aslan	: Eşek
Başak	: Aslan
Terazi	: Keçi
Akrep	: Boğa
Yay	: Şahin
Oğlak	: Babun
Kova	: İbis (Kuş türü)
Balık	: Timsah

Kaynak: Simone Michel- von Dungern, “Studies on Magical Amulets in the British Museum”, **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011. s. 84.

Dodekouros’un belirttiği işaretlerden biri günümüze ulaşan yeşil-sarı jasper üzerinde görülmektedir. Kronos sözü edilen taşın üzerinde bir aslanın üzerine binmiş bir maymun olarak görülmektedir. Dodekouros’ta maymun Oğlak burcunla eşleşmiştir ve daha önce de bahsedildiği üzere bu burç Kronos’un evidir¹⁰⁸. Aslan ise muhtemelen güneşin görünümüdür ve aslanın arkasında maymun sembolü bulunmaktadır¹⁰⁹. Bu durum aslan ve maymunun Mısır astrolojisine göre seçilmiş figürler olduğunu göstermektedir.

¹⁰⁸ Mastrocinque 2011b, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁰⁹ **A.g.e.**, s. 43.

Resim 3.22 : Kronos’u simgeleyen yeşil-sarı jasper. Taşın üzerinde Kronos’u simgeleyen bir maymun , aslanın sırtına binmiş şekilde gösterilmiştir. The Skoluda Collection, Hamburg. **Fotoğraf:** S. Michel. **Kaynak:** Attilio Mastrocinque, “Kronos, Shiva, & Asklepios: Studies in Magical Gems and Religions of The Roman Empire”, **American Philosophical Society**, Vol. 101, No: 5, 2011, s. 19, Fig. 1.7A.

Pagan inancına ve büyü prosedürlerine bağlı olduğu görünen bu taşların Antik Çağ’da değerli taş oymacıları tarafından nasıl üretildikleri hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. “Değerli taş oymacılarının bir büyücünün yardımı olmadan, bu derece ayrıntılı büyülü nitelikler taşıyan taşları üretebilmeleri mümkün müdür?” sorusu akla gelmektedir. Fakat her taş türünün de bu ayrıntılara sahip olmadığı göz önüne alındığında, büyülü özelliği olduğuna inanılan figürler ya da işaretler bir büyücünün yardımı gerekmeden çok sayıda üretilebilir olması muhtemeldir¹¹⁰. Birçoğunun daha önce oyulmuş bir taş örneğinden ya da yazılı bir reçeten kopyalanıp üretilmiş olması düşünülmektedir¹¹¹.

3.1.3. Diğer

Arkeolojik kanıtlar göstermektedir ki taşların sanatsal yaratıcılıkta kullanılmaları yalnızca mücevherlerle sınırlı değildir. Bazı taşlar sahip oldukları fiziksel ve kimyasal özellikleri nedeniyle Antik Çağ sanatçılarının çalışmalarında tercih ettiği malzemelerden olmuşlardır. Taşların kimyasal özelliklerinden faydalanan alanlardan biri duvar resimleridir. Sanatçının paletinde görülen çeşitli

¹¹⁰ F.M. Schwartz- J.H. Schwartz, **a.y.**

¹¹¹ Mastrocinque 2011a, **a.g.e.**, s. 64.

renkler pigment olarak kullanılan değerli minerallerden oluşmaktadır¹¹². Örneğin; Antik Mısır'ın erken duvar resimlerinde görülen kahverengi, hematit ve kurum karışımından elde edilen bir renktir¹¹³. Mısırlılar takılarında sıklıkla kullandıkları lapis lazuliden pigment olarak da faydalanmışlardır. Mısır mavisi olarak isimlendirilen rengin iki tonu mevcuttur. Bunlardan biri indigo denilen çivit mavisi rengidir diğeri ise lapis lazuliden elde edilen parlak bir mavi tonudur¹¹⁴. Bileşeni lazurit minerali olan bu taşın pigment olarak kullanılması için toz haline getirilmesi gerektiğinden verimi düşük olmaktadır ve pahalı bir seçenek haline gelmektedir¹¹⁵.

Atina Ulusal Arkeoloji Müzesinde bulunan, MÖ 5. yüzyıla tarihlenen ve muhtemelen bir Attika atölyesinde mermerden oyulmuş olan pyxis üzerinde lapis lazuli izleri bulunmuştur. Gövdesinde iki savaşıya karşı savaşan iki çok renkli savaş arabasının olduğu bir savaş sahnesi görülmektedir. Raman spektroskopisi ve ultraviyole ışıkları altında incelenen eserin üzerinde arabacının giysisinin renginin lapis lazuliden , atların koyu renginin ise kurum ve lapis lazuli karışımından olduğu saptanmıştır¹¹⁶.

¹¹² Arkeolojik eserleri tartışırken renk önemli bir unsurdur. Rengi oluşturan renklendirici malzeme ile pigment çoğu zaman karıştırılır ve aynı anlama gelecek şekilde kullanılır. Fakat bu terimler farklı anlamlara gelir; bir renklendirici pigment, boya ya da kimyasal bir malzeme olabilir. Pigment ise çözünmeyen minerallerdir. Bir renklendirici ile pigment arasındaki temel fark çözünürlüktür. **Bkz.** Rapp, **a.e.**, s. 201.

¹¹³ Rapp, **a.e.**, s. 203-204.

¹¹⁴ Serap Yılmaz, “Antik Çağ (Yunan-Roma) Tapınak Mimarisinde Çok Renklilik”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Uşak, Haziran 2019, s. 34.

¹¹⁵ Rapp, **a.e.**, s. 218.

¹¹⁶ Harikleia Breccoulaki, ““Precious Colours” in Ancient Greek Polychromy and Painting: Material Aspects and Symbolic Values”, **Revue Archéologique**, Vol. 57, No: 1, 2014, s. 19-20.

Resim 3.23 : Lapis lazulinin pigment olarak kullanıldığı mermer vazunun detayı. Vazo üzerinde lapis lazuliden oluşan mavi giysili arabacı figürü bulunmaktadır. MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısının ilk çeyreği, Atina Ulusal Arkeoloji Müzesi, **Env. No.** 11363.

Kaynak: Harikleia Brecolaki, ““Precious Colours”” in Ancient Greek Polychromy and Painting: Material Aspects and Symbolic Values”, **Revue Archéologique**, No: 1, 2014, s. 20, Fig. 9. Fotoğraf: J. Stephens.

Pigment olarak kullanılmış olan taşlardan biri azurittir. Bir bakır minerali olan azurit dağ mavisi ve bakır mavisi olarak bilinen mavi bir pigment sağlar fakat nemli ortamda kimyasal olarak malahite dönüşür¹¹⁷. Böyle bir örnek Atina Akropolis Müzesinde bulunan Peploslu kore heykelinin giysisinin kemerinde ultraviyole ışık altında yapılan incelemelerde saptanmıştır. Kemerin orta kısmında malahit yeşiline dönüşen azurit kullanımı görülmüştür¹¹⁸. Azurit kullanımının görüldüğü bir başka arkaik eser Amathus lahididir. Azuritin yanı sıra, sahnelerin altındaki dikey bantları ve yatay zemin çizgilerini ve savaş arabalarındaki diğer ayrıntıları boyamak için Mısır mavisinin daha soluk bir tonu da kullanılmıştır¹¹⁹.

¹¹⁷ Susan Robinson, “From Minerals to Art”, **Rocks& Minerals**, Vol. 74/5, 1999, s. 329.

¹¹⁸ Serap Yılmaz, “Antik Çağ (Yunan-Roma) Heykeltıraşlığında Renk ve Boya”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Seminer Çalışması**, Uşak, Haziran 2018, s. 68.

¹¹⁹ Brecolaki, **a.g.e.**, s. 15.

Azurit gibi bakır mineralleri olan malahit ve krizokolun (chrysocolla) da heykellerde kullanılmış oldukları bilinir. Vitruvius, malahit yeşilinin pahalı bir seçenek olduğunu bu nedenle de muhabbet çiçeği (*luteum*) olarak bilinen bitkiyle mavi renkli boyar bir madde karıştırılarak yapay malahit yeşili elde edildiğini söylemiştir. Yapay malahit yeşili, yeşilin çok koyu bir tonudur¹²⁰. Plinius, krizokolun resimlerde kullanıldığını vurgulamıştır¹²¹.

Resim 3.24 : Amathus Lahdi. MÖ 5. yüzyılın ikinci çeyreği, Kıbrıs, The Metropolitan Museum of Art.

Kaynak: “Limestone Sarcophagus: The Amathus Sarcophagus”, **The Met Museum: The Collection Greek and Roman Art**, (Çevrimiçi) <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/242006>, 4 Aralık 2022.

Bir sülfür minerali olan zincifre (*Lat. cinnabaris*) pigment olarak kullanılan minerallerden biridir. Parlak kırmızı görünümüyle Antik Çağ’da boncuk yapımında, küçük oyulmuş dekoratif eşyaların yapımında da kullanılmıştır¹²². Pausanias, Akhaia’da Dionysos heykelinin zincifre ile boyandığından bahsetmiştir. Bu kullanım

¹²⁰ Vitruvius, **De Architectura Libri Decem**, xix, 2, s. 292.

¹²¹ Thomas Kastros- Constantinos Vasiliadis, “Polychromy in Greek Sculpture”, **Handbook of Greek Sculpture**, Ed. by. Olga Palagia, Vol.1, De Gruyter, Berlin-Germany; Boston-MA-USA, 2019, s. 698.

¹²² Rapp, **a.e.**, s. 120.

tanrıya gerçekçi bir görünüm kazandırmak için değildir. Bir ritüelin parçası olarak görülmektedir¹²³. Fakat zincifrenin gerçekçi bir görünüm yaratmak amacıyla da kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin; Aigina Aphaia tapınağının alınlığında zincifre kullanımı görülmüştür. Zincifre kırmızısının yanı sıra alınlıkta azurit mavisi, malahit yeşili renkler de tespit edilmiştir¹²⁴. Zincifre, yumuşak bir pembe tonu elde etmek için kalsiyum karbonat beyazı ile karıştırılarak, Hellenistik resimlerde ten rengi olarak kullanılmıştır¹²⁵.

Antik Yunanistan'da değerli taşların süs olarak kullanılması çoğunlukla kamusal ve dini amaçlar içindir. Değerli ve yarı değerli taşların figürin ve heykelleri süslemek için kullanıldıkları bilinmektedir. Pausanias'ın aktardığı üzere Olympia'daki Zeus heykelinin tahtı altın ve değerli taşların yanı sıra abanoz ve fildişi ile süslenmiştir¹²⁶. Ayrıca yazar Yunan heykeltıraşların isimlerini vererek yapılışında fildişi kullanmış oldukları çok sayıda kutsal alan heykelinden bahsetmiştir. Bunlardan biri de Pellene kentinin girişinde bulunan Athena tapınağının, Pheidias tarafından fildişi ve altından yapılmış bir heykeldir¹²⁷.

Heykellerin gözlerinde gerçekçi bir etki yaratmak için kullanılan çeşitli değerli ve yarı değerli taşların enkruste olarak kullanıldıkları bilinir. Örneğin; Pheidias'ın Athena Parthenos heykelinde bulunan gözler gibi insan gözüne benzemesi nedeniyle şeritli akikler tercih edilmiştir¹²⁸.

Roma'da heykellere göz olarak değerli taşları yerleştiren zanaatkarlar , *fabri ocularii* olarak bilinir. Cenaze heykellerine vasiyetname ile değerli taşlar eklemeye ilişkin bir Roma geleneği vardır. Bu belgelerde teslim edilen mücevherlerin türü ve sayısı bile belirtilmiştir¹²⁹. Siyah renkli volkanik bir cam olan obsidyen, Arkaik

¹²³ Kastros- Vasiliadis, **a.g.e.**, s. 691.

¹²⁴ Serap Yılmaz 2019, **a.g.e.**, s. 58-59.

¹²⁵ Brecolaki, **a.g.e.**, s. 28.

¹²⁶ Pérez González, **a.g.e.**, s. 147.

¹²⁷ Pausanias, **Periegesis tes Hellados**, xxvii, 1, s. 371.

¹²⁸ Sagiv, **a.e.**, s. 15.

¹²⁹ Pérez González, **a.y.**

dönemden beri değerli taşlar için kullanımının haricinde heykellerde de kullanılmıştır. Plinius bu malzemeden yapılmış heykellerden bahsetmiştir¹³⁰.

Dekoratif objelerin yapımında kullanılan taşların en güzel örneklerinden biri Ptolemaios kupası olarak bilinen sardoniksten yapılmış olan kantharostur. MÖ 1. yüzyılda İskenderiye’de yapılmıştır. İçki kabı işlevine uygun olarak üzerinde Dionysos ile ilgili sahneler yer almaktadır¹³¹.

Resim 3.25 : Ptolemaios Kupası. Sardonyksten cameo olarak oyulmuştur. Hellenistik Dönem, 13x18.4x13.6 cm, The Cabinet des Médailles, Bibliothèque Nationale, Paris, **Env. No.** Camée.368.

Kaynak: “Canthare,” **Bibliothèque Nationale France: Médailles et Antiques**, (Çevrimiçi)

<https://medaillesetantiques.bnf.fr/ark:/12148/c33gbvcw03>, Aralık 2022.

Değerli ve yarı değerli taşlar bahsedilen kullanımlarının haricinde Antik Çağ’da çeşitli mobilyalar, eşyalar ve kıyafetlerin süslenmesinde de kullanılmışlardır.

3.2. Biçim Özelliklerine Göre

Değerli ve yarı değerli taşlar, tarihteki birçok toplum tarafından adeta sosyal statünün bir imleci olarak görülmüştür. Sosyal yaşamda çeşitli işlevlerle karşımıza çıkan bu taşlar, kimi zaman belgeler üzerinde görülen bir mührün malzemesi kimi

¹³⁰ Jeffrey Spier, **Ancient Gems and Finger Rings, Catalogue of The Collections The J. Paul Getty Museum**, Malibu California, Getty Publication, 1992, s. 6.

¹³¹ Merter Yalçinkaya, “Kameo Örneğinde Süstaşı İşlemciliği”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarım Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2013, s. 32.

zaman da kişinin zevklerinin ya da zenginliğinin sergilenmesine olanak tanıyan bir mücevher olarak kullanılmışlardır.

3.2.1. Mühür Taşları

Mühür taşları, standart formlara sahip, üzerine desenler, figürler ve yazılar oyulmuş, cilalanmış ve delinerek kullanılmış olan küçük boyutlu taşlardır¹³². Mühür taşlarının çoğunun boyutları yaklaşık olarak bir ila üç santimetre arasında değişen kolye olarak takılmak ya da kolyelere asılmak için delinmiş olan ve yüzüklere yerleştirilen oyulmuş taşlardır. Bu taşların ortak noktaları mum veya kilin üzerine bastırıldığında kabartma olarak iz bırakması için oyulmuş desen, figür ve yazılar içermeleridir¹³³.

Genellikle ilk kullanımlarından itibaren oyulmuş değerli taşlara uzun bir süre- yaklaşık MÖ 4. yüzyıla kadar- kişisel bir süs eşyası gözüyle bakılmamış daha çok mühürleme gibi pratik amaçlarla kullanılmışlardır¹³⁴.

Mühürler Bronz Çağı boyunca Yakın Doğu, Mısır ve Ege dünyasının çoğunda kullanılmışlardır, fakat İtalya ve Avrupa'nın geri kalanı mühürlerle Fenikeliler ve Yunanlar sayesinde tanışmışlardır¹³⁵.

Mühürler yüzyıllar boyunca mülkiyet güvencesi, belge gizliliği ve kullanılan kişileri koruma gibi işlevlere sahip olmuşlardır¹³⁶. Yakın Doğu'nun erken mühürleri ve Bronz Çağı Yunan kültüründe mühür kullanımının en eski kanıtları genellikle yönetim ve mülkiyetin güvence altına alınması ile ilişkili görünmektedir¹³⁷.

¹³² Judith Weingarten, "Minoan Seals and Sealings", **The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean**, Ed. by. Eric H. Cline, New York, Oxford University Press, 2010, s. 317.

¹³³ John Boardman, **Greek Gems and Finger Rings: Early Bronze Age to Classical**, New York, Harry N. Abrams Inc., 1972, s. 13.

¹³⁴ John Henry Middleton, **The Engraved Gems of Classical Times: With A Catalogue of the Gems in the Fitzwilliam Museum**, Cambridge, Cambridge University Press, 1891, s. 1.

¹³⁵ Boardman, a.y.

¹³⁶ Verity Platt, "Making An Impression: Replication and The Ontology of The Graeco-Roman Seal Stone" **Art History**, Vol. 29, No: 2, 2006, s. 234.

¹³⁷ Platt 2006, a.g.e., s. 234.

Mezopotamya'nın silindir mühürleri ya da Minos ve Myken kültürlerine ait çeşitli mühürler kolye ya da bileğe takılarak kullanılmışlardır. Arkaik çağdan itibaren Yunan ve Etrüsk mühür taşlarının genellikle yüzüklere gömülerek kullanıldığı görülmektedir¹³⁸. Geç Arkaik dönemden itibaren mühürlerin kişisel kullanımlarında ve kişinin üzerinde taşınabilecek boyutlarda üretilmelerinde artış görülür. Belgeler üzerinde imza olarak kullanılan mühürler Hellenistik dönemde artışa geçmiştir. Mısır Elephantine'de korunmuş Hellenistik arşivlerden birinde vasiyet ve evlilik öncesi sözleşmeler gibi çeşitli belgeler üzerinde kullanılmış mühürler bulunmuştur. Bu resmi kayıtlar üzerinde bulunan mühürler sosyal kullanımları göstermesi açısından önemlidir¹³⁹.

Antik Çağ'da bu gibi önemli konularda kullanılmış olan mühürlerin kendisinin de güvence altına alınması gereken durumlar olmuştur. Solon'a atfedilen bir Atina yasasında hiçbir mühür oymacısının sattığı mühür yüzüğünün izlenimini korumasına izin verilmemiştir. Çünkü bir mührün izlenimi kendisinden kolayca kopyalanabilir ve orijinal mühürmüş gibi sahtekarlıkta kullanılabilir¹⁴⁰. Bu durum esasen değerli taş oymacıları için verimli bir durumdur, çünkü taklit edilmesi güç olan mühürleri yaratmak için yeni tipler ve çeşitler üretmeleri gerekmiştir¹⁴¹.

Elbette mühür kalıplarından tamamen dekoratif amaçlarla faydalandığı durumlar da olmuştur. Mühür kalıplarından alınan desenlerin Yunanistan'da keramik vazolarda ve tezgah ağırlıkları nesnelerinde kullanıldıkları bilinmektedir¹⁴².

¹³⁸ Sagiv, **a.e.**, s. 7.

¹³⁹ Platt 2006, **a.g.e.**, s. 235-236.

¹⁴⁰ Tarihte böyle bir sahtekarlık örneğini Yunan yazar Lukianos anlatmıştır. Lukianos'un sahte peygamber olarak tanıttığı MS 2. yüzyılda yaşamış olan Alexandros, halka tanrı Asklepios'a sorularını bir parşömene yazarak mühürlemelerini söylemiş ve yanıtın tanrıdan geldiğine bir kanıt olarak parşömenleri mühürleri kırılmamış halde teslim edeceğini söylemiştir. Alexandros'un o dönem için mucizevi görünen bu yöntemi esasen oldukça basittir. Alçı ya da tutkalla karıştırılmış mermer tozundan yaptığı bir mühür izlenimiyle, tıpkı taştan yapılmış orijinal bir mührü kopyalayabileceği gibi, kendisine gelen mühürleri çoğaltmıştır. **Bkz.** Platt 2006, **a.g.e.**, s. 233-234.

¹⁴¹ Georg Lippold, **Gemmen und Kameen Des Altertums und Der Neuzeit**, Stuttgart, Julius Hoffman Verlag, 1925, s. vi.

¹⁴² Boardman, **a.e.**, s. 14.

Mühürleme için kullanılan değerli ve yarı değerli taşlar Roma İmparatorluk Dönemi boyunca değişiklik göstermiştir. Cumhuriyet döneminde çeşitli görevlerde bulunan yönetici sınıf, genellikle basit yüzük halkalarına yerleştirilmiş değerli taşlardan oluşan mühürler kullanmıştır. Mühür yüzüğü takmak gücün ve sosyal statünün bir kanıtı olduğundan, altın yüzük takma hakkı sadece belirli kişilere verilmiştir. İmparatorluk döneminde bu durum değişmiş ve alt sınıflar da mühür yüzükleri kullanmıştır¹⁴³.

Yönetici sınıf arasında mühür, kişiyi yetkili kılan bir nesnedir. Plinius, Augustus'un yokluğunda arkadaşlarına, çıkarılması gereken fermanları ve mektupları mühürlemeleri için kendi mührünü emanet ettiğini söylemiştir¹⁴⁴. Yönetici sınıf arasında, bir kişinin resmi işlerde kullandığı mührünün önemi, Roma'lı devlet adamı Cicero'nun kardeşi Quintus'a kendisine atanan eyaleti yönetirken mührünü dikkatli kullanmasıyla ilgili verdiği şu öğütten anlaşılmaktadır;

*“Mührünüze sadece bir araç olarak değil, kendi benliğiniz olarak bakın; başka birinin iradesinin aracı olarak değil, kendi iradenizin tasdiki olarak”*¹⁴⁵.

Mühür taşlarında yer alan figürler sahipleri için özel anlamlar ifade etmektedir. Çünkü Antik Çağ'da insanların taşlar üzerinde yer alan görüntüler aracılığıyla kendi tanıtımlarını yapabilmeleri mümkündür. Örneğin; Roma ordusuna komuta eden Pompeius'un elinde kılıç tutan bir aslan figürünü tercih ettiği bilinmektedir. Iulius Caesar silahlı bir Venüs figürüyle Aeneas aracılığıyla tanrıçanın soyundan geldiğini vurgulamıştır. Augustus, sfenks ve Büyük İskender portresine sahip mühürlerinin yanı sıra, Romalı ünlü değerli taş oymacısı Dioskourides'in yaptığı kendi portresini taşıyan üç mühür taşına sahiptir¹⁴⁶. Plinius, Augustus'un sfenks mührünün benzerinin, imparatorun annesinin mücevherleri arasında yer aldığını daha sonradan bu mührün alay konusu olup kendisinin Büyük İskender portresi oyulmuş bir mühür kullanımına geçtiğini söylemiştir¹⁴⁷.

¹⁴³ Sagiv, **a.e.**, s. 15.

¹⁴⁴ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvi, 4, s. 389.

¹⁴⁵ Charles William King, **The Handbook of Engraved Gems**, London, Belly&Daldy, 1866, s. 47.

¹⁴⁶ Sagiv, **a.e.**, s. 2.

¹⁴⁷ Plinius, **a.y.**

3.2.2. Mücevher Taşları

Antik Çağ'ın mücevher taşları oldukça kapsamlı bir konudur. Bu nedenle çalışmada, dönemlerin karakteristiğini yansıtan örnekler üzerinden konu özetlenmeye çalışılmıştır.

Değerli metallerle birlikte kullanılan değerli ve yarı değerli taşlar mücevher olarak bilinirler. Tarih öncesinden itibaren insanlar tarafından süs eşyası niteliği taşıyan takılarda kullanılmışlardır. Birçok toplum taşları kullanarak kendilerine has tasarım özellikleri barındıran mücevherler üretmiştir¹⁴⁸.

Bronz Çağı'nın Minos ve Myken kuyumculuk eserleri değerli metal ağırlıklıdır. Taşların kullanımı sınırlı olmakla birlikte en yaygın görüldüğü alan mühür üretimidir. Kuvars, karnelyan, akik gibi yarı değerli taşlar kullanarak taş kakma tekniği uygulamışlardır¹⁴⁹.

Erken dönemlerde batıda Yunan dünyası takılarda değerli taşların kullanımında tutumlu davranmış gözükmektedir de doğuda durum tam tersini işaret etmektedir¹⁵⁰. Sahip oldukları değerli taş madenleri sayesinde, değerli ve yarı değerli taşlara erişimi Yunanlara göre daha kolay olan Mısırlılardan günümüze ulaşan çeşitli formlardaki takılar Antik dünyanın en renkli mücevheratlarının örneğini sunmaktadır.

Mısırlılar mücevherlerinde birbirlerine uyumlu renklerde olan değerli taşları kullanmayı tercih etmişlerdir. Mısır'da moda olan geniş yakalar bu becerinin en iyi kanıtları arasındadır.

¹⁴⁸ Atakul, vd., **a.e.**, s. 47.

¹⁴⁹ Altan Türe, **Dünya Kuyumculuk Tarihi I: Takının Öyküsü**, İstanbul, Goldaş Kültür Yayınları 4, 2005, s. 51.

¹⁵⁰ "Jewellery in the Metropolitan Museum of Art", **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, Vol. 10, No: 6 , Supplement: Jewellery, 1915, (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.2307/3253531>, 22 Aralık 2022, s. 5.

Resim 3.26 : Senebtisi mezarından yarı değerli taşlarla işlenmiş yaka. Akik, turkuaz, altın ve fayans kullanılarak yapılmıştır. Mısır, Orta Krallık, MÖ 1850-1775, The Metropolitan Museum of Art.

Kaynak: “Broad Collar of Senebtisi”, **The Met Museum: The Collection Egyptian Art**, (Çevrimiçi) <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/544168>, 03Aralık 2022.

Bu renkli beğeni yukarıda örneği gösterilen geniş yakaların yanı sıra kişisel süs eşyası olarak kullanılmış çeşitli takı formlarında da kendisini göstermektedir. Çok renklilik için taşlarla birlikte fayans ve frit kullanımı görülen Mısır takıları mevcuttur. Bu malzemelerden üretilen boncuklar genellikle kil kalıplarda hazırlanmışlardır fakat serbest elle modellenen örnekler de bulunmaktadır¹⁵¹.

Fayans boncukların kullanımı sadece Mısır takılarına özgü değildir. Girit’te, ilk olarak MÖ 1800 kadar erken bir tarihte renkli ve beyaz fayans boncuklar görülmektedir ve bu boncuklar yerel üretimlerdir. MÖ 7. yüzyılın başlarında fayans boncuklar Yunan ve Etrüskler tarafından kullanılmaya devam etmiştir hatta fayanstan yapılan scarabeler ve muskalar da bilinmektedir. Fakat bu malzemenin modası MÖ 6. yüzyıldan daha ileriye taşınmamıştır¹⁵².

Arkaik Dönem’de Mısır takılarının batıya tanıtılmasında Fenikelilerin önemli bir rolü bulunmaktadır. Fenikeliler tasarım konusunda yaratıcı olmasalar da teknik

¹⁵¹ Reynold A. Higgins, **Greek and Roman Jewellery**, Methuen’s Handbooks of Archaeology, London, Methuen and Co Ltd, 1961, s. 44.

¹⁵² Higgins, **a.e.**, s. 44-45.

konusunda oldukça başarılı sayılırlar. Fenike takılarının en fazla görüldüğü yerler ticari ilişkilerinin yoğun olduğu Kıbrıs ve İspanya'dır¹⁵³.

Yunan ve Etrüsk takı sanatı da Fenikelilerden etkilenmiştir. Bu dönemin Yunan ve Etrüsk takıları başarılı metal işçiliklerine sahip olmakla beraber mühür üretimi hariç hala doğunun değerli taş zenginliğinden uzakta görünmektedir. Yunan takılarında değerli ve yarı değerli taşların kullanımı Klasik Dönem'de biraz daha artmıştır.

Klasik Dönem'de özellikle Anadolu'daki Pers etkisiyle takılarda kullanılan renkli taşlar artış göstermiştir. Değerli ve yarı değerli taşlarla renklendirilmiş takıları en yaygın şekilde kullanan halklardan biri Perslerdir. Altını, akik, jasper, sardoniks, inci gibi yarı değerli taşlarla birlikte kullanarak çok renkli takılar üretmişlerdir¹⁵⁴.

Resim 3.27: Altın ve sardoniks boncuklarla dizilmiş Pers kolyesi. MÖ 4. yüzyıl, Yozgat buluntusu.

Kaynak: Altan Türe, **Altın Ülke Lydia: Tarih, Kültür, Altın Madenciliği, Kuyumculuk**, İzmir, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları 27, 2011, s. 94.

¹⁵³ “Jewellery in the Metropolitan Museum of Art”, **a.g.e.**, s. 4.

¹⁵⁴ Altan Türe, **Altın Ülke Lydia: Tarih, Kültür, Altın Madenciliği, Kuyumculuk**, İzmir, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları 27, 2011, s. 94.

Yunanların mücevher taşlarını takı sanatında etkin biçimde kullandıkları dönem Hellenistik Dönemdir. Büyük İskender'in fetihleri sayesinde doğunun sahip olduğu değerli taş zenginliği, Yunan dünyasına girmiştir. Yunanların değerli taş kaynaklarına erişiminin daha kolay olduğu, ürettikleri takılardan anlaşılmaktadır.

Hellenistik Dönem'de, Pers mücevher üretimindeki renkli düzenlemeler ve ayrıntılar batılı anlayışla birleşmiş ve Hellenistik kuyumculuk yeni takı formlarıyla zenginleşmiştir. Zümrüt, ametist, inci, garnet gibi taşlar sıklıkla kullanılmıştır¹⁵⁵.

Dönemin en güzel mücevher örneklerini, değerli taşları etkin bir biçimde kullanan Ptolemaioslar'ın mücevherleri oluşturmaktadır. Hüküm sürdükleri Mısır'ın renkli takılarının etkisi, Ptolemaioslar dönemi takılarında bariz bir şekilde görülmektedir.

Resim 3.28: Mısır Atef tacı motifli taş ve cam işlenmiş altın küpe çifti. MÖ 3. ve 2. yüzyıllar, 1.6x7 cm, The Metropolitan Museum of Art.

Kaynak: “Pair of Gold Earrings with an Egyptian Atef Crown Set with Stones and Glass”, **The Met Museum: The Collection Greek and Roman Art**, (Çevrimiçi)

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/256238>, 03Aralık 2022.

¹⁵⁵ Türe 2005, a.e., s. 136.

Hellenistik dönemin en sevilen Yunan mücevherlerinden biri Herakles düğümü motifli takılardır. Dönemin başlarında tanıtılan bu yeni motif, Roma İmparatorluk Dönemi'nde de popülerliğini koruyarak mücevherlerde kullanılmaya devam etmiştir¹⁵⁶.

Hellenistik Dönem'den günümüze ulaşan, üzerindeki Herakles düğümü motifi garnet ve zümrütlerle işlenmiş olan bir pazıbent, değerli ve yarı değerli taşların dönemin takı modasına uygun olarak kullanımını gösteren güzel örneklerden biridir.

Resim 3.29: Herakles düğümü motifli pazıbent. Hellenistik Dönem, The Metropolitan Museum of Art.

Kaynak: “Gold Armband with Herakles Knot”, **The Met Museum: The Collection Greek and Roman Art**, (Çevrimiçi) <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/256970>, 03 Aralık 2022.

Romalıların mücevher kullanımı konusunda öncülleri olan Yunan ve Etrüsklerden gözle görülür bir üstünlüğü vardır. Mücevher taşları Roma toplumunun sosyal yaşantısında kendisine önemli bir yer edinmiştir. Romalılar sosyal hayatlarında kullandıkları çeşitli formlardaki mücevherleriyle hem zenginliklerini gözler önüne sermiş hem de kendi sosyal statülerinin altını çizmişlerdir¹⁵⁷.

¹⁵⁶ Higgins, a.e., s. 155.

¹⁵⁷ Jordi Pérez González: “Gems in Ancient Rome: Pliny’s Vision”, **Scripta Classica Israelica**, Vol. 38, 2019, s. 146.

Roma'nın sahip olduğu zenginlik, zaman zaman lüks tüketimin kontrolden çıkmasına yol açmıştır. Birçok Romalı yazar eserlerinde lüks alışkanlıkları yererek bu durumun ahlaki bir çöküşe neden olduğunu savunmuştur¹⁵⁸. Özellikle yönetici sınıfın lüks kullanımı Roma halkı tarafından sert tepkilerle karşılanmıştır. Bu duruma bir örnek olarak Roma'nın ilk imparatoru Augustus'un lükse düşkünlüğü karşısında Roma halkının vermiş olduğu tepki gösterilebilir. Romalı tarihçi Suetonius, İmparator Augustus'a halk arasında "...pahalı mobilya meraklısı, Korinthos vazolarına düşkün ve zar atmaya meraklı..."denildiğini yazmıştır. Kara listeler döneminde Augustus'un heykelinin altında "*Babamda para bende Korinthos vazoları*" şeklinde imparatoru yeren ifadelerin yer aldığını söylemiştir¹⁵⁹.

Romalı tarihçi daha sonra imparatorun halkın bu tepkisini yumuşatmak için yapmış olduklarını şöyle anlatmıştır:

*"...Alexandria'yı ele geçirdikten sonra, hem krallık eşyalarından kendisine akik bir kadeh dışında hiçbir şey ayırmayınca, hem de kısa bir süre sonra sürekli olarak kullanılan altın vazoların tümünü eritince, pahalı eşya tutkusunun uyandırdığı nefreti sildi"*¹⁶⁰.

Augustus'un Korinthos vazolarına olan düşkünlüğü örneğinde olduğu gibi Romalılar toplumda ahlaki çöküşe yol açtığını düşündüğü lükse, her zaman yabancıların neden olduğunu düşünmüşlerdir. Örneğin, Latin şair Decimus Iunius Iuvenalis için Küçük Asya ve Yunanlılar üzerinde kazanılan zaferler, Roma için lükse maruz kalma anlamına gelmiştir. Iuvenalis, lüksün Roma'ya düşmanlardan daha çok zarar verdiğini yazmıştır:

*"Artık uzun bir barışın tüm kötülükleri bizindir. Lüks düşman güçlerden daha korkunç, onun uğursuz etkisi etrafa saçıldı ve boyun eğdirilmiş dünyanın intikamını iyi aldı"*¹⁶¹.

¹⁵⁸ Türe, a.e., s. 147.

¹⁵⁹ Suetonius, *De Vitis Duodecim Caesarum*, Augustus, lxx, s. 130.

¹⁶⁰ Suetonius, *De Vitis Duodecim Caesarum*, Augustus, lxxi, s. 131.

¹⁶¹ Iuvenalis, *Satires*, VI, s. 188.

Cicero, siyasi ahlakı ele aldığı *De Officiis* isimli eserinde, aşırıya kaçmanın lüks ve sefahat içinde yaşamamanın ne kadar aşağılık bir durum olduğundan bahsetmiş ve doğru olanın tutumlu, basit ve sade bir yaşam sürmek olduğuna değinmiştir¹⁶².

Romalı tarihçi Titus Livius, basit ve sade bir yaşam süren, lüks alışkanlıkları olmayan eski Roma'yı daha erdemli bulmaktadır. Roma tarihini anlattığı kitabının önsözünde “...Çünkü ne kadar az zenginlik varsa o kadar az arzu olduğu doğrudur. Daha yakın zamanlarda zenginlik, lüks arzusu ve ahlaksızlıkla birlikte aç gözlülüğü ve aşırı zevkleri ithal etti.” yazmıştır¹⁶³. Livius'un Roma'daki ahlaki çöküşü ithal edilmiş aşırı zevklere bağlamış olması, kendisinin de Plinius gibi bu konuda yabancıları suçlamış olduğunu düşündürmektedir.

Plinius, İtalya'ya lüksü ilk gönderenin Roma'nın fethettiği Asya olduğundan şikayet etmiş ve MÖ 133'te Pergamon'un Roma'ya miras bırakılmasıyla Romalıların sadece kentin zenginliğine hayran olmakla kalmadığını aynı zamanda o zenginliği sevmeyi öğrendiklerini yazmıştır¹⁶⁴.

Plinius aynı zamanda bize değerli ve yarı değerli taşların lüks kullanımlarıyla ilgili olarak Antik Çağ'ın ünlü zenginlerinin hayatlarından bazı anekdotlar iletmıştır. Örneğin; İmparator Caligula atına değerli taşlardan yapılmış bir kolye takmıştır¹⁶⁵. Kendisinin mücevherli pelerinleri, inci işlenmiş ayakkabıları ve değerli taşlardan yapılmış bilezikleriyle süslenmiş bir şekilde halka görüldüğü bilinir. Caligula'nın eşi Paulina'nın da değerli taşlarla abartılı bir şekilde süslendiği; başına, saçlarına, kulaklarına, boynuna, kollarına ve parmaklarına zümrüt ve inci taktığı anlatılır¹⁶⁶. Paulina gibi birçok Romalıların zümrüt ve inciye özel bir ilgisi olduğu kabul edilir¹⁶⁷.

¹⁶² Cicero, *De Officiis*, i, 30, s. 109.

¹⁶³ Livius, *Ab Urbe Condita*, Praefatio, s. 4.

¹⁶⁴ Kenneth Lapatin: “Luxury Arts”, *A Companion to Roman Art*, Ed. by. Barbara E. Borg, Chichester, Wiley Blackwell, 2015, s. 322.

¹⁶⁵ Pérez González, a.y.

¹⁶⁶ Sagiv, a.e., s. 15.

¹⁶⁷ Lynne Bartlett, “An Overview of the History of the Use of Colour in Jewellery”, *Cultura e Scienza del Colore- Color Culture and Science Journal*, No: 8, 2017, s. 54.

Resim 3.30 : Zümrüt ve incili altın bileklik. Roma İmparatorluk Dönemi Mısır. MS. 1 yüzyıl.

Kaynak: Lynne Bartlett, “An Overview of the History of the Use of Colour in Jewellery”, **Cultura e Scienza del Colore- Color Culture and Science Journal**, No: 8, 2017, s. 55, **Fig. 3.**

Yüksek maddi güç söz konusu olduğunda değerli ve yarı değerli taşların kullanımında aşırıya kaçılan durumlar yaşanmıştır. Örneğin; Hellenistik kraliçe Kleopatra’nın sarayını değerli taşlarla kaplatacağına dair söylentiler olmuştur. Mithridates’in mücevher koleksiyonunda iki bin kadar altın çerçeveli oniks kase sayılmıştır. Pompeius’un sefer eşyalarının arasında değerli taşlardan yapılmış bir oyun tahtası olduğu bilinir¹⁶⁸. İmparator Nero’nun sarayı olan *Domus Aurea*’nın iç mekanına sedef kakma yapılmıştır¹⁶⁹.

Pahalı zevkleri bir araya getirme arzusu mücevher koleksiyonlarının oluşmasına neden olmuştur. Roma İmparatorluk Dönemi’nde seçkinler arasında büyük değerli taş koleksiyonlarına sahip olan kişilerin varlıkları bilinmektedir. Plinius, Roma’da değerli taşlardan oluşan bir koleksiyonun, yabancı bir kelime olan *dactyliotheca* olarak isimlendirildiğini söylemiştir. Roma’da ilk mücevher koleksiyonuna sahip olan kişinin Sulla’nın üvey oğlu Scaurus olduğunu ve onun koleksiyonunun Pompeius Magnus’ un kral Mithridates’in hazinesini Capitoline’ de kutsayana kadar bilinen tek koleksiyon olduğundan bahsetmiştir. Plinius’un aktardığına göre kral Mithridates’in koleksiyonu Scatus’un koleksiyonundan çok daha

¹⁶⁸ Pérez González, **a.g.e.**, s. 145.

¹⁶⁹ George Rapp, **Archaeo-mineralogy**, 2nd Edition, Natural Science in Archaeology, Berlin, Heidelberg, Springer-Verlag, 2009, s. 112.

üstündür¹⁷⁰. Hellenistik kral Mithridates’e ait olan ve kralın yenilgisinden sonra Roma’ya getirilen koleksiyonun envanterinin çıkarılmasının yaklaşık bir ay sürdüğü söylenmektedir¹⁷¹.

Romalıların lüks nesnelere olan tutkusu değerli ve yarı değerli taşlarla işlenmiş çeşitli takı formlarında kendisini göstermiştir. Mücevher tutkusunun izleri Roma edebiyatında da mevcuttur. Seneca’nın Medea karakteri şöyle söylemektedir;

“...soyumun nişanesi; gerdanlığım var bir de, altınla örülmüş ıslıl ıslıl parıldar, taşlarının parıltısı daha da çekici kılar altınları, çepeçevre sarar hep saçlarımı”¹⁷²

Birçok mücevher sosyal ortamlarda Romalılar tarafından gururla taşınmıştır. Roma toplumunda erkeklerin sosyal yaşamında kullandıkları mücevher sağ elin yüzük parmağına taktıkları yüzüklerdir. Plinius’a göre, toplum içerisinde bilezik, kolye gibi takılar kullanan erkeklere rastlanması çok yaygın değildir. Kadınlar içinse aynı durum söz konusu değildir. Romalı kadın seçkinler arasında mücevher kullanımının yaygınlığı lüks yasalarının yürürlüğe girmesine neden olmuştur¹⁷³. Fakat mücevher taşları Romalıların her zaman vazgeçilmezi olmuştur.

Roma mücevher taşlarının çoğu birkaç milimetreden birkaç santimetreye kadar değişen küçük boyutlarda taşlardır. Fakat Gemma Augustea ya da “*Fransa’nın Büyük Cameo’ su*” gibi büyük boyutlu mücevherlerin varlığı da mevcuttur¹⁷⁴.

¹⁷⁰ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii, 5, s. 390.

¹⁷¹ Pérez González, **a.g.e.**, s. 147.

¹⁷² Seneca, **Medea**, Actus Tertius, s. 94.

¹⁷³ Pérez González, **a.y**

¹⁷⁴ Sagiv, **a.e.**, s. 1.

Resim 3.31: “Fransa’nın Büyük Cameo’su”. **Gemma Tiberiana** olarak da bilinir. Beş katmanlı sardoniksten kesilen cameo üç sahne ve toplamda yirmi dört figürden oluşmaktadır. Üstte yer alan sahnede hanedanın tanrılaştırılmış kurucusu Augustus ve tanrıça Venüs’ün ölümlü oğlu Aeneas’ ın soyundan gelen hanedanın ilahi kökeni betimlenmiştir. Ortadaki sahnenin merkezinde İmparator Tiberius ve annesi Livia yer alır. İmparatorun önünde ayakta duran asker kıyafetli ve kalkanlı genç bir prens görünmektedir. Çizme giyen küçük çocuk figürü Germanicus’un oğlu Caligula’ dır. Altta yer alan sahnede Barbar tutsaklar, Frig şapkalı Parthlar ve Germenler betimlenmiştir. Bu cameo Iulius-Cladius hanedanının siyasi propagandasını yansıtan mücevherlerden biridir. Amacı Roma İmparatorluğu’nun ilk hanedanının sürekliliğini ve egemenliğini doğrulamak olarak görülebilir. MS 1. yüzyılın ilk çeyreği, 31x26.5 cm., The Cabinet des Médailles, Bibliothèque Nationale, Paris. Env. No. Camée.264.

Kaynak: “Grand Camée de France”, **Bibliothèque Nationale France: Médailles et Antiques**, (Çevrimiçi)

<https://medaillesetantiques.bnf.fr/ws/catalogue/app/collection/record/ark:/12148/c33gbcsv8>, 03 Aralık 2022.

Romalıların değerli taşlara duyduğu ilgi ve mücevherlere olan talepleri Roma’da mücevherat sektörünün gelişimini desteklemiştir. Mücevherlerin ve değerli taşlardan yapılmış diğer dekoratif ürünlerin üretiminden sorumlu olan meslek uzmanları, Roma İmparatorluk Dönemi’nde yaptıkları işin özelliklerini vurgulayan farklı ünvanlara sahip olmuşlardır. Örneğin; kazıma işini yapan kişiye *cavator*, mühürleme işi yapana *signarius*, imzalayan kişiye *insignitor*, cila işi yapan kişilere de

mücevher parlaticıları anlamına gelen *gemmarum politores* unvanları verilmiştir¹⁷⁵. Roma'da kuyumcular için *gemmarii*, değerli taşları şekillendiren oymacılar için mücevher heykeltıraşı anlamına gelen *gemmarum scalptor* ya da kuyumcu heykeltıraş anlamına gelen *gemmarius scalptor* unvanları kullanılmıştır¹⁷⁶.

¹⁷⁵ Pérez, **a.g.e.**, s. 141.

¹⁷⁶ Pérez, **a.y.**

SONUÇ

“Antik Çağ’da Değerli ve Yarı Değerli Taş İşçiliği” isimli tez çalışmasında taşların tanınması, sınıflandırılması ile taşların antik ve modern kaynaklarda bahsedilen kullanım özellikleri ile Antik Çağ toplumlarının değerli taşları temin etme biçimleri, taş işçiliğinde kullanılan malzeme ve teknolojileri araştırılmış ve bu kültürlerin gliptik sanatının zaman içerisinde gösterdikleri gelişimler günümüzde isimleri bilinen değerli taş oymacılarının eserlerinden örnekler verilerek incelenmiştir.

Bu inceleme sonucunda, değerli ve yarı değerli taşların antik kaynaklarda kullanılan isimlerinin günümüzde hangi taşların karşılığı olduğunu bilmek tam olarak mümkün olmadığı görülmüştür. Çünkü antik yazarlar bazen bir terimi, birçok taş çeşidini kapsayacak şekilde kullanmışlardır. Örneğin; bizim zümrüt olarak kabul ettiğimiz antik metinlerde *smaragdus* olarak geçen taş, başka yeşil renkli taşları da kapsayan genel bir terim olabilir¹. Ayrıca günümüzdeki taş isimlendirmeleriyle benzerlik gösteren bazı antik isimlendirmeler -*sapphirus*/safir vb.- Antik Çağ’da tamamen farklı bir taşı ifade etmek için kullanılmış olabilir. Bu durum taşların özelliklerini değerlendirirken, gerçekte hangi taştan bahsedildiğini bilemediğimiz için problem yaratmaktadır.

Antik kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda, değerli ve yarı değerli taşların isimlendirilmelerinin büyük ölçüde renk özelliklerinden kaynaklandığı görülmüştür. Ayrıca prase-pırasa yeşili, aquamarin-deniz mavisi, serpantin-yılan taşı gibi doğadan ilham alınarak yapılan taş isimlendirmeleri de mevcuttur.

Antik kaynaklarda taşlar hakkında yer alan diğer açıklamalar, taşların maddesel özellikleri ve coğrafi kaynaklarının yanı sıra taşlara atfedilen doğaüstü güçlerle alakalıdır. Görünüşe göre, çağın insanların taşların mucizevi güçlerine duydukları ilgi, estetik görünümüne duyulandan daha az değildir. Günümüzde de bilinen birçok değerli ve yarı değerli taş çeşitleri iyileşme ve korunma gibi istekler

¹ Plinius, **Naturalis Historia**, xxxvii, 17, s. 410-411.

doğrultusunda kullanılmıştır. Taşların iyileştirici özelliklerini ve büyülü güçlerini ortaya koyması için birtakım reçeteler içeren çeşitli antik kaynaklar bulunmaktadır.

Antik Çağ'da bilinen ve kullanılan değerli ve yarı değerli taşların kaynaklarının günümüzdekinden çok daha kısıtlı olması ve çağın insanların sınırlı bir jeoloji bilgisi olmasına rağmen, toplumların kültürlerarası etkileşim sayesinde birbirlerinden değerli taş madenciliği tekniklerini öğrendikleri bilinmektedir. Değerli taşlara ulaşmak için kayaların tahribatına dayalı yüzey çalışmaları ve sığ yeraltı kazıları yapılmıştır. Antik Çağ'da işletilen değerli taş maden kaynaklarının çoğunun Anadolu'da, Mısır'da ve Hindistan'da yoğunlaştığı arkeolojik çalışmalarla kanıtlanmıştır.

Madenlerden elde edilen taşların, mühür, mücevher ya da herhangi bir amaçla kullanılabilmesi için atölyelerde işlenmesi gerekmektedir. Değerli ve yarı değerli taşların işlenmesinin MÖ 4. binyıl kadar erken bir tarihte Asur ve Babil uygarlıklarında silindir mühürlerle başlamış olduğu, daha sonra bu kültürlerden etkilenen ancak scarabe gibi kendine özgü mühür formları geliştiren Mısır ve Antik Çağ'ın deniz ticaretiyle ünlenmiş tüccarları Fenikeliler aracılığıyla, Yunan dünyasında değerli taş oymacılığının gelişmeye başladığı görülür². Yunan oymacılığı ise Etrüsk ve daha sonra Roma oymacılığını önemli ölçüde etkilemiştir.

Antik Çağ'ın değerli taş işçiliğinde kullanılan malzemeler dönemlere göre farklılıklar ve çeşitlilikler göstermiştir. Yunan değerli taş işçiliğinde kullanılan malzemelerin büyük çoğunluğu yarı değerli taşlardır. Günümüzde değerli dediğimiz elmas, zümrüt, safir ve yakut aynı zamanda bilinen en sert taşlar olduğundan, Yunanların işlenmesi daha kolay olan yumuşak taşları tercih ettiğini söylemek yanlış olmaz. Bununla birlikte Hellenistik Dönem'de ve Roma'da durum değişmiş ve sert taşlar başarıyla işlenmeye başlanmıştır³.

² Charles Freeman, **Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları**, Çev. Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi, Ankara, 2003, s. 122.

³ Boardman 1972, **a.e.**, s. 373.

Değerli taş oymacılığında kullanılan bu malzemeleri işlemek için çeşitli araç ve gereçler kullanılmıştır. Taşların en ilkel döneminde kendinden daha sert olan taşlarla kabaca şekillendirildiği bilinmektedir. Daha sonra Antik Çağ'da yay matkap ve çarkla kesme teknikleri kullanılmaya başlanmıştır. Çarkla kesim tekniğinin gelişmesi değerli ve yarı değerli taş işçiliğinde bir devrimdir. Bu teknik sayesinde sert taşlar kesilebilmeye başlanmıştır. Taş işçiliğinde kullanılan diğer aletler eğelerdir ve serbest elle çalışırken özellikle detay işçiliklerinde eğelerden yararlanılmıştır.

Değerli ve yarı değerli taş işçiliğinde kullanılan teknikler hakkında antik kaynaklardan elde edilen bilgiler oldukça azdır. Bu nedenle antik taşların nasıl işlenmiş olabileceklerini günümüzdeki teknikler aracılığıyla anlamaya çalışmaktayız. Antik Çağ'ın değerli taş işçiliğinde kullanılan tekniklerin tamamı insan gücüne bağlıdır. Günümüzde ise taşların şekillendirilmesinde uygulanan işlemlerin birçoğu makineler sayesinde kolaylaşmıştır. İnsan gücünden sağlanan bu tasarrufla değerli bir taşın eskiye oranla çok daha kısa bir sürede işlenip tüketiciye ulaşması sağlanmaktadır.

Antik Çağ'ın bilinen değerli taş oymacılarının imzaları Arkaik Dönem'de görülmeye başlamıştır ve az sayıdadır. Bu dönemden önceki değerli taş oymacılarını yapmış oldukları değerli taşlar üzerindeki stillerinden tanımaktayız ve bu oymacıları, "Londra Satyr Ustası" ya da "Kör Yunus Ustası" gibi yapmış oldukları figürlere göre isimlendirmekteyiz. Klasik Dönem'le birlikte değerli taş oymacılarının imzalarında artış görülmektedir fakat bu sayı Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne göre kıyasla oldukça azdır. Antik imzalı taşlara olan ilgi Rönesansla birlikte artmıştır.

Değerli ve yarı değerli taşlara olan talebin artması, değerli taşların taklitlerinin üretilmesine yol açmıştır. Böylelikle cam, cam hamuru gibi ucuz malzemeler kullanılarak değerli taşların görünümleri taklit edilmiştir. Taklit taşlar aynı zamanda diğer değerli mineraller kullanarak da elde edilmişlerdir.

Değerli ve yarı değerli taşlar en çok mühür ve mücevher yapımında kullanılmışlardır. Mühür ve mücevherler Antik Çağ'ın sosyal hayatının renkli ve lüks

yanlarını yansıtmaktadırlar. Kullanım özellikleri göz önüne alındığında mühürler için Antik Çağ insanların kimlikleri yakıştırması yapmak yanlış sayılmaz. Mücevherler ise tüm zamanlarda olduğu gibi geçmişte de kişisel prestijin nesneleştirilmiş halleridir.

Çağın insanları tarafından taşlara maddi olduğu kadar manevi anlamlar da yüklenmiştir. Doğaüstü güçler atfedilen taşlar, tıbbi kullanımlarının haricinde dini işlevlere sahip olan muska ve tılsımların yapımında kullanılan malzemelerden olmuşlardır. Birtakım büyümlü sözcükler ve dualarla birlikte, belirli amaçlar doğrultusunda seçilmiş tanrıların figürleri taşlar üzerine işlenerek üretilmiş olan muska ve tılsımlar, çağın inanış biçimini anlamamızda büyük öneme sahiptirler.

Görüldüğü üzere, değerli ve yarı değerli taşlar, ait oldukları kişilerin, o kişilerin dahil olduğu kültürlerin ve hatta kültürlerarası etkileşimin birer aynası olmuşlardır. Bu nedenle arkeoloji bilimi için önemli oldukları kadar, kültürel antropolojinin analizi açısından da önemlidirler.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Cicero= *De Officiis*: **Cicero De Officiis**, Çev. Walter Miller, London, William Heinemann Ltd, 1913.

Iuvenalis=*Satires*: **The Satires of Decimus Junius Juvenalis: Translated into English Verse**, Çev. W. Gifford, 2.bs., London, W. Bulmer and Co., 1806.

Livius= *Ab Urbe Condit*: **Livy The Rise of Rome: Books 1-5**, Çev. T.J. Luce, Oxford World's Classics, New York, Oxford University Press, 1998.

Pausanias= *Periegesis tes Hellados*: **Pausanias's Description of Greece**, Çev. J.G. Frazer, Vol. 1, Macmillan and Co. Limited, London, 1898.

Plinius=*Naturalis Historia*: **The Naturalis Historia of Pliny: Translated with Copious Notes and Illustrations**, Çev. John Bostock-H. T. Riley, Vol. VI, London, Henry G. Bohn, 1857.

Seneca=*Medea*: **Seneca Medea (Latince-Türkçe)**, Çev. Çiğdem Dürüşken, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Suetonius= *De Vitis Duodecim Caesarum*: **Suetonius: On İki Caesar'ın Yaşamı**, Çev. F. Gül Öztürk-Ü. Fafo Telatar, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2019.

Theophrastos=*Peri
Lithon*:

Theophrastus On Stone: Introduction, Greek Text, English Translation, and Commentary, Çev. Earle R. Caley- John F.C. Richards, Columbus, The Ohio State University, 1956.

Vitruvius=*De
Architectura Libri
Decem*:

Mimarlık Üzerine: Vitruvius, Çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul, Alfa, 2017.

Modern Kaynaklar

- :

Gemoloji Değerli ve Yarı Değerli Taşlar Bilimi, 2.bs., Ankara, St. Clements University Türkiye Enformasyon Bürosu, 2014.

Akyay-Meriçboyu,
Yıldız:

“Kuyumculuk Merkezi Lampsakos,” **Colloquium Anatolicum V**, 2006, s. 45-70.

Alexiou, Stylianos:

Minos Uygarlığı, Çev. Elif Tül Tulunay, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1991.

Altınoluk, Sencan:

“Batı Anadolu’dan İki Tılsımlı Obje: Abrasaks,” **Tarhan Armağanı: M. Taner Tarhan’a Sunulan Makaleler Essays in Honour of M. Taner Tarhan**, Ed. by. Oğuz Tekin- Mustafa H. Sayar- Erkan Konyar, İstanbul, Ege Yayınları, 2013, s. 13-18.

Ambrosini, Laura:

“Images of Artisans on Etruscan and Italic Gems,” **Etruscan Studies**, Vol.17/2, De Gruyter, 2014, s. 172-191.

- Aslan, Melih, Yeğin, Yavuz: “Ankara’dan Isis ve Harpokrates Betimli Sihirli Yüzük Taşları ve Amuletler,” **Seleucia XI Olba Kazısı Serisi**, 2021, s. 113-136.
- Atakul, Ayşe, Vd.: **Süs Taşları**, 2.bs., Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2012.
- Bartlett, Lynne: “An Overview of the History of the Use of Colour in Jewellery,” **Cultura e Scienza del Colore-Color Culture and Science Journal**, No: 8, 2017, s. 53-58.
- Bingöl, Işık F.R.: **Anadolu Medeniyetleri Müzesi Antik Takılar**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1999.
- Blanton IV, Thomas R.: “Apotropaic Humor: The Fresco of Priapus in the House of the Vettii,” **Archimède: Archéologie et Historie Ancienne**, No: 2, 2022, s. 167-182.
- Boardman, John: “Three Greek Gem Masters,” **The Burlington Magazine**, Vol. 111, No: 799, 1969, s. 587-596.
- Boardman, John: **Greek Gems and Finger Rings: Early Bronze Age to Classical**, New York, Harry N. Abrams Inc., 1972.
- Boardman, John: “Greek and Persian Glyptic in Anatolia and Beyond,” **Revue Archéologique**, 1, Presses Universitaires de France, 1976, s. 45-54.
- Boardman, John: “Classical Gems and Media Interaction,” **Studies in the History of Art**, Vol. 54, Symposium Papers XXXII: Engraved Gems: Survivals and Revivals, 1997, s. 12-21.

- Boardman, John: **Yunan Sanatı**, Çev. Yasemin İlseven, İstanbul, Homer Kitabevi, 2005.
- Boardman, John, “Luxury Arts,” **A Companion to Greek Art**, Ed. by. Wagner, Claudia: Tyler Jo Smith- Dimitris Plantzos, Blackwell Publishing Ltd., 2012, s. 200-220.
- Brecoulaki, Harikleia: ““Precious Colours” in Ancient Greek Polychromy and Painting: Material Aspects and Symbolic Values,” **Revue Archéologique**, Vol. 57, No: 1, 2014, s. 3-35.
- Bromehead, C.E.N.: “The Evidence for Ancient Mining,” **The Geographical Journal**, Vol. 96, No:2, Wiley Blackwell, 1940, s. 101-118.
- Caley, Earle, R.: “The Stockholm Papyrus: An English Translation with Brief Notes,” **Journal of Chemical Education**, Vol.4, No:8, 1927, s. 979-1002.
- Caucia, Franca, Vd.: “Opal, A Beautiful Gem Between Myth and Reality,” **Neues Jahrbuch für Mineralogie-Abhandlungen**, Vol: 190, No: 1, 2012, s. 1-9.
- Causey, Faya: **Ancient Carved Ambers in the J. Paul Getty Museum**, Los Angeles, J. Paul Getty Museum, 2012.
- Charleston, Robert J.: “Wheel-Engraving and Cutting: Some Early Equipment: I Engraving,” **Journal of Glass Studies**, Vol. 6, 1964, s. 83-100.

Coche De La Ferté, **Les Bijoux Antiques**, Paris, Presses Universitaires de Étienne: France, 1956.

Cunchillos, Miguel C., “Not Everything is as It Seems: Imitation Marbles and Palomar, Esperanza O., Semi-Precious Stones in Roman Glass,” **Madrid Paz Peralta, Juan Á.: Mitteilungen**, No: 54, 2013, s. 275-299.

Çalık, Ayten: “Antik Çağlardan Günümüze Süs Taşlarının Şifa Kaynağı (İyileştirme-Koruma) Olarak Kullanım Şekilleri ve Nedenleri,” **Sağlık Bağlamında Edebiyat, Sanat ve Tarih**, Ed. by. Hasan Erbay, Çanakkale, Rating Academy Yayınları, 2020, s. 75-85.

Dasen, Véronique: “Magic and Medicine: Gems and the Power Seals” , **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 69-74.

Dasen, Véronique: “Healing Images. Gems and Medicine,” **Oxford Journal of Archaeology**, John Wiley& Sons Ltd., 2014, Vol. 33/2, s. 177-191.

Dasen, Véronique: “Probaskania: Amulets and Magic in Antiquity”, **Materiality of Magic: Morphomata**, Ed. by. Dietrich Boschung-Jan N. Bremmer, Paderborn, Wilhelm Fink, 2015, s. 177-203.

Dasen, Véronique: “One God May Hide Another: Magical Gems in Cross-Cultural Context,” **Magical Gems in Their Context: Proceedings of the International Workshop held at**

- the Museum of Fine Arts, Budapest 16-18 February 2012**, Ed. by. Kata Endreffy-Árpád M. Nagy-Jeffrey Spier, Roma, L'Erma di Bretschneider, 2019, s. 47-58.
- Dasen, Véronica, Nagy, Árpád M.: 2019 "Gems," **Guide to the Study of Ancient Magic**, Leiden, Brill, 2019, s. 416-455.
- Daşçı, Pınar: "Geçmişten Günümüze Süstaşı İşlemeciliği ve Lydia," **Lidya "Altın Ülke" Uluslararası Katılımlı, Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu**, 9-10-11 Ekim 2015, Manisa, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, 2016, s. 1-5.
- Domínguez-Bella, Salvador: "Gemstones", **The Encyclopedia of Archaeological Sciences**, Ed. by., Sandra L. López Varela, John Wiley & Sons, 2018, s. 1-6.
- Duffin, Christopher J.: The Western Lapidary Tradition in Early Geological Literature: Medicinal and Magical Minerals," **Geology Today**, Blackwell Publishing Ltd. 2005, Vol. 21, No:2, s. 58-63.
- Farges, François: **Mineraller ve Değerli Taşlar**, Çev. Dr. Reşat Uzmen, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2020.
- Faraone, Christopher A.: 2011 a- "Text, Image and Medium: The Evolution of Graeco-Roman Magical Gemstones", **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle- Noel Adams, London, The British Museum Press, s. 50-61.

- 2011 b- "Magical and Medical Approaches to the Wandering Womb in the Ancient Greek World", **Classical Antiquity**, University of California Press, Vol. 30/1, s. 1-32.
- Forbes, Robert J.: **Studies in Ancient Technology**, Vol. VII, Leiden, E.J.Brill, 1963.
- Freeman, Charles: **Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları**, Çev. Suat Kemal Angı, Ankara, Dost Kitabevi, 2003.
- Furtwängler, Adolf: "Studien über die Gemmen mit Künstlerinschriften", **Jahrbuch des Kaiserlichen Deutschen Archäologischen Instituts**, C. III, Berlin, Druck und Verlag von George Reimer, 1888, s. 105-325.
- Furtwängler, Adolf: **Die Antiken Gemmen: Geschichte Der Steinschneidekunst im Klassischen Altertum**, Leipzig, Berlin, Gesecke&Devrient, 1900.
- Gołyźniak, Paweł: **Engraved Gems and Propaganda in the Roman Republic and Under Augustus**, Oxford, Archaeopress, 2020.
- Gordon, Richard: "Archaeologies of Magical Gems," **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 39-49.
- Gray, Fred L.: "Engraved Gems: A Historical Perspective," **Gems&Gemology**, Vol. 19, No: 4, 1983, s. 191-201.

- Hall, Judy: **101 Power Crystals: The Ultimate Guide to Magical Crystals, Gems, and Stones for Healing and Transformation**, Beverly MA, Fair Winds Press, 2011.
- Harrell, James A.: Archaeological Geology of the World's First Emerald Mine," **Geoscience Canada**, Vol. 31, No: 2, 2004, s.69-76.
- Harrel, James A., Storemyr, Per: "Ancient Egyptian Quarries- An Illustrated Overview," Ed. by. N. Abu-Jaber- E.G. Bloxam- P. Degryse-T. Heldal, **QuarryScapes: Ancient Stone Quarry Landscapes in the Eastern Mediterranean**, Geological Survey of Norway Special Publication, Vol. 12, 2009, s. 7-50.
- Hatipoğlu, Murat: "Argemmaların (Arkeo-Gemolojiksel-Materyallerin) Envanterlenmesinde Süstaşı Türlerinin Tespiti için, Tahribatsız Konfokal Mikro-Raman ve FT-IR Cihazlarının Kullanımı ve Önemi," **V. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı**, 14- 16 Kasım 2019, s. 23-35.
- Hatipoğlu, Murat: "Agat (Akik) Taşı Üzerine Efsaneler ve İnanışlar Myths and Tales on Agate (Akik) Gems," **V. Uluslararası Halk Kültürü ve Sanat Etkinlikleri Sempozyumu**, Kahramankazan-Ankara, 2017, s. 212-216.
- Hatipoğlu, Murat, Dora, Özcan O.: "Anadolu'da Kullanılmış En Eski Süstaşı Hammaddeleri Olan Ankara Agatları ve Eskişehir Kalsedonlarının Gemolojik İncelemesi [The Gemmological Investigation of Ankara Agates and Eskişehir Chalcedonies, The

- Oldest Gemstones Used in Anatolia] ,” **1. Batı Anadolu Hammadde Kaynakları Sempozyumu**, 8-14 Mart İzmir, 1999, s. 462-468.
- Healy, John F.: “Pliny the Elder and Ancient Mineralogy,” **Interdisciplinary Science Reviews**, Vol. 6, No.: 2, 1981, s. 166-180.
- Henig, Martin: “The Chronology of Roman Engraved Gemstones,” **Journal of Roman Archaeology**, 1, 1988, s. 142-152.
- Herrman, Georgina: “Lapis Lazuli: The Early Phases of Its Trade,” **Iraq**, Vol. 30, No:1, British Institute for the Study of Iraq, 1968, s. 21-57.
- Higgins, Reynold A.: **Greek and Roman Jewellery**, Methuen’s Handbooks of Archaeology, London, Methuen and Co Ltd, 1961.
- Hurwit, Jeffrey M.: **Artist and Signatures in Ancient Greece**, New York, Cambridge University Press, 2015.
- Ilan, David: “The Ground Stone Components of Drills in the Ancient Near East: Sockets, Flywheels, Cobble Weights, and Drill Bits,” **Journal of Lithic Studies**, Vol. 3, No: 3, 2016, s. 261-277.
- İplikçioğlu, Bülent: **Eskiçağ Tarihinin Anahatları I**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990.
- İplikçioğlu, Bülent: **Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları**, 3.bs., İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015.

Kastros, Thomas, “Polychromy in Greek Sculpture,” **Handbook of Greek Sculpture**, Ed. by. Olga Palagia, Vol.1, Berlin-Germany; Vasiliadis, Constantin: Boston-MA-USA, De Gruyter, 2019, s. 690-724.

Katrancı Kasalı, Başak: “15-16. Yüzyılda Gemmalar ve Sanata Yansımaları,” **Bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.1, No: 2, 2021, s. 376-392.

King, Charles W.: **The Handbook of Engraved Gems**, London, Bell&Daldy, 1866.

King, Charles W.: **The Natural History of Precious Stones and of the Precious Metals**, London, Bell& Daldy, Cambridge, Deighton Bell&Co., 1867.

Köroğlu, Gülgün: “Rezan Has Müzesindeki Örnekleri Işığında Geç Roma-Bizans Döneminde Tılsımlar,” **Akdeniz Sanat Dergisi**, C.13, 2019, s. 399-424.

Laflı, Ergün: “İzmir Müzesi’ndeki Intaglio ve Cameo Örnekleri: Ön Değerlendirme,” **Arkeoloji ve Sanat Dergisi**, 140, 2012/2, s. 133-154.

Lapatin, Kenneth: “Luxury Arts,” **A Companion to Roman Art**, Ed. by. Barbara E. Borg, Chichester, Wiley Blackwell, 2015, s. 321-343.

Lippold, Georg: **Gemmen und Kameen Des Altertums und Der Neuzeit**, Stuttgart, Julius Hoffman Verlag, 1925.

- Malkin, Stephen, Guo, Changsheng: **Grinding Technology: Theory and Application of Machining with Abrasives**, Second Edition, New York, Industrial Press, 2008.
- Manutchehr-Danai, Mohsen: “Abrasive,” in A, **Dictionary of Gems and Gemology**, Berlin, Heidelberg, Springer, 2005.
- Mastrocinque, Attilio: 2011a- “The Colours of Magical Gems,” **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, s. 62-68.
- 2011b- “Kronos, Shiva, & Asklepios: Studies in Magical Gems and Religions of The Roman Empire,” **American Philosophical Society**, Vol. 101, No: 5, s. i-130.
- Michel- von Dungern, Simone: “Studies on Magical Amulets in the British Museum,” **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 82-87.
- Micheli, Maria E.: “Antique Carved Gems: Items for Interaction between Ancient and Modern Art,” **Actual Problems of Theory and History of Art: Collection of Articles**, Vol. 7, Ed. by. S.V. Mal'tseva-E. lu. Staniukovich-Denisova-A. V. Zakharova, St. Petersburg, St. Petersburg University Press, 2017, s. 484-489.

- Middleton, John H.: **The Engraved Gems of Classical Times: With A Catalogue of the Gems in the Fitzwilliam Museum,** Cambridge, Cambridge University Press, 1891.
- Morgil, İnci, Yılmaz, “Kimya Eğitiminde Mineraller Konusunun Önemi,” Ayhan, Uludağ, Nesimi: **Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, No: 12, 2000, s. 209-218.
- Mukherjee, Swapna: **Applied mineralogy: Applications in Industry and Environment**, Dordrecht, Capital Publishing Company, 2011.
- Nagy, Árpád M.: “Magical Gems and Classical Archaeology,” **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle-Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 75-81.
- Naso, Alessandro: “Amber for Artemis: Preliminary Report on the Amber Finds from the Sanctuary of Artemis at Ephesos,” **Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien**, C. 82, 2013, s. 259-278.
- Ogden, Jack: **Diamonds: An Early History of the King of Gems**, New Haven, London, Yale University Press, 2018.
- Otto, Adelheid: “Glyptic,” **A Companion to Ancient Near Eastern Art**, First Edition, Ed. by. Ann C. Gunter, John Wiley & Sons Ltd., 2019, s. 411-431.

- Öngen, Sinan: "Tarihi Yapıların İncelenmesinde ve Restorasyonunda Petrografinin Kayaç Bilim Önemi," **Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi**, No:14, 2012, s. 35-42.
- Peleg-Barkat, Orit, "Engraved Gems from Sites with a Military Presence in Roman Palestine," **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle- Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 99-104.
- Tepper, Yotam:
- Pérez González, Jordi: "Gems in Ancient Rome: Pliny's Vision," **Scripta Classica Israelica**, Vol. 38, 2019, s. 139-151.
- Plantzos, Dimitris: "Hellenistic Cameos: Problems of Classification and Chronology," **Bulletin of the Institute of Classical Studies**, Vol.41/1, 1996, s. 115-132.
- Plantzos, Dimitris: "Crystals and Lenses in the Graeco-Roman World," **American Journal of Archaeology**, Vol. 101, No: 3, Archaeological Institute of America, 1997, s. 451-464.
- Platt, Verity: "Making An Impression: Replication and The Ontology of The Graeco-Roman Seal Stone," **Art History**, Vol. 29, No: 2, Blackwell Publishing, 2006, s. 233-257.
- Platt, Verity: "Burning Butterflies: Seals, Symbols and the Soul in Antiquity," **Pagans and Christians: From Antiquity to the Middle Ages**, Ed. by. L. Gilmour, British Archaeological Reports Series, Oxford, Archaeopress, 2007, s. 89-99.

- Pshenichnyi, M.I.: “Gemstones and Technologies of Their Treatment,” Vol.81, No: 6, **Russian Journal of General Chemistry**, Pleiades Publishing Ltd., 2011, s. 1375-1380.
- Rapp, George: **Archaeo-mineralogy**, 2nd Edition, Natural Science in Archaeology, Berlin, Heidelberg, Springer-Verlag, 2009.
- Richter, Gisela M.A.: **Catalogue of Engraved Gems Of The Classical Style**, New York, The Metropolitan Museum Art, 1920.
- Richter, Gisela M.A.: “The Late “Achaemenian” or “Graecopersian” Gems,” **Hesperia Supplements**, Vol. 8, American School of Classical Studies at Athens, 1949, s. 291-474.
- Richter, Gisela M.A.: “Unpublished Gems in Various Collections,” **American Journal of Archaeology**, Vol.61, No: 3, 1957, s. 263-268.
- Richter, Gisela M.A.: “The Subjects on Roman Engraved Gems Their Derivation, Style and Meaning,” **Revue Archéologique**, No: 2, 1968, s. 279-286.
- Richter, Gisela M.A.: “Inscriptions on Engraved Gems of The Roman Period And Some Modern or Problematical Representations,” **Archeologia Classica**, Vol. 25/26, L’Erma di Bretschneider, 1973-74, s. 631-638.
- Robinson, Susan: “From Minerals to Art,” **Rocks&Minerals**, Vol.74, No:5, 1999, s. 328-331.

Rosenfeld, Ammon, "Roman Wheel-cut Engraving, Dyeing and Painting
Dvorachek, Michael, Microquartz Gemstone," **Journal of Archaeological
Science**, Vol. 30/2, 2003, s. 227-238.

Sax, Margaret, Meeks, Nigel D.: "The Introduction of Wheel Cutting as A Technique for
Engraving Cylinder Seals: Its Distinction from Filing,"
Iraq, 1994, Vol. 56, s. 153-166.

Sagiv, Idit: **Representations of Animals on Greek and Roman
Engraved Gems: Meanings and Interpretations**,
Oxford, Archaeopress, 2018.

Schneider, Horst: "Symbol of Eternity: Diamonds in Ancient Rome- the
Adamas Chapter in Pliny's Book on Precious Stones,"
Antiquitas Viva : Studia Classica 2, Zinātne, Latvijas
Universitāte Klasiskās filoloģijas katedra Hellēnistikas
centrs, 2005, s. 108-115.

Schumann, Walter: **Gemstones of the World Newly Revised & Expanded
Fourth Edition**, New York , London, Sterling
Publishing Company, 2009.

Schwartz, Frances M., "Engraved Gems in the Collection of the American
Schwartz, James H.: Numismatic Society: 1. Ancient Magical Amulets,"
Museum Notes American Numismatic Society, Vol.
24, 1979, s. 149-197.

Selim, H.Haluk: **Türkiye'nin Değerli ve Yarı Değerli Mücevher
Taşları**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2015.

- Sfameni, Carla: "Magic in Late Antiquity: The Evidence of Magical Gems," **Religious Diversity in Late Antiquity**, Ed. by. D.M Gwynn- S. Bangert, Leiden, Brill, 2010, s. 435-473.
- Simon, Erika: "Herakles and Geras in Etruria," **Approaching the Ancient Artifact: Representation, Narrative and Function**, Ed. by. Amalia Avramidou-Denise Demetriou, Berlin, Boston, De Gruyter, 2014, s. 65-69.
- Smith, R.R.R.: "Maiestas Serena: Roman Court Cameos and Early Imperial Poetry and Panegyric," **The Journal of Roman Studies**, Vol. 111, 2021, s.75-152.
- Soni, A.K.: "History of Mining in India," **Indian Journal of History of Science**, Vol.55.3, 2020, s. 218-234.
- Spier, Jeffrey: "A Group of Ptolemaic Engraved Garnets," **The Journal of the Walters Art Gallery**, Vol. 47, 1989, s. 21-38.
- Spier, Jeffrey: "Emblems in Archaic Greece," **Bulletin of the Institute of Classical Studies**, Vol.37/1, 1990, s. 107-130.
- Spier, Jeffrey: **Ancient Gems and Finger Rings: Catalogue of The Collections The J. Paul Getty Museum**, Malibu California, Getty Publication, 1992.
- Stocker, Sharon R., Davis, Jack L.: "The Combat Agate from the Grave of the Griffin Warrior at Pylos," **Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens**, Vol.86, No: 4, 2017, s. 583-605.

- Sturm, Robert: “Cameos from Ancient Greece and Rome: Small but Precious Treasures,” **Deposits Magazine**, Vol. 40, 2014, s. 44-46.
- Tekin, Oğuz: **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İletişim Yayınları, 7.bs, İstanbul, 2012.
- Thoresen, Lisbet: “A Case Study on Gemstone Origins: Chrysothrix, a Group of Roman Magical Gems,” **Gems of Heaven: Recent Research on Engraved Gemstones in Late Antiquity, c. AD 200-600**, Ed. by. Chris Entwistle- Noel Adams, London, The British Museum Press, 2011, s. 4-9.
- Toka, Mehmet R., Selim, Haluk H.: “Türkiye’ deki Yarı Değerli Taşların Satış Stratejilerinin Geliştirilmesi,” **İstanbul Ticaret Üniversitesi Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi**, C. II, No: 02, 2020, s. 1-9.
- Türe, Altan: **Dünya Kuyumculuk Tarihi I: Takımın Öyküsü**, İstanbul, Goldaş Kültür Yayınları 4, 2005.
- Türe, Altan: **Altın Ülke Lydia: Tarih, Kültür, Altın Madenciliği, Kuyumculuk**, İzmir, Salihli Belediyesi Kültür Yayınları- 27, 2011.
- Türe, Altan, Savaşçın, Yılmaz M.: **Kuyumculuğun Doğuşu**, İstanbul, Goldaş Kültür Yayınları , 2000.
- Vermeule, Corelius: “A Collection of Greek and Roman Gems,” **Bulletin of the Museum of Fine Arts**, Vol.61, No: 323, 1963, s. 4-19.

- Vieil, M., vd.: “Opal ve Genel Özellikleri,” **5. Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu**, İzmir, 13-14 Mayıs 2004, s. 328-335.
- Vollenweider, Marie L., Avisseau-Broustet, Mathilde: **Camées et Intailles II: Les Portraits Romains du Cabinet des Médailles**, Paris, Bibliothèque Nationale de France, 2003.
- Waegeman, Maryse: “ΑΡΩΡΙΦΡΑΣΙΣ. Aphrodite’s Magical Name,” **L’antiquité Classique**, Vol.61,1992, s. 237-242.
- Weingarten, Judith: “Minoan Seals and Sealings,” **The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean**, Ed. by. Eric H. Cline, New York, Oxford University Press, 2010, s. 317-318.
- Wojtilla, Gy. “Indian Precious Stones in the Ancient East and West,” **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, Vol. 27, No: 2, 1973, s. 211-224.
- Yalçinkaya, Merter: “Kameo Örneğinde Süstaşı İşlemeciliği,” **Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Tekstil ve Moda Tasarım Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2013.
- Yılmaz, Serap: “Antik Çağ (Yunan-Roma) Heykeltıraşlığında Renk ve Boya,” **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Seminer Çalışması**, Uşak, Haziran 2018.
- Yılmaz, Serap: “Antik Çağ (Yunan-Roma) Tapınak Mimarisinde Çok Renklilik,” **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler**

Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans

Tezi, Uşak, Haziran 2019.

Zwierlein-Diehl, Erika: **Antike Gemmen und ihr Nachleben**, Berlin, Walter de Gruyter, 2007.

Çevrimiçi Kaynaklar

Bloxam, Elizabeth: “Quarrying and Mining (Stone),” Ed. by. Willeke Wendrich, **UCLA Encyclopedia of Egyptology**, 2010, (Çevrimiçi) http://digital2.library.ucla.edu/viewItem.do?ark=21198/zz0026jk_d5, 28 Şubat 2022.

Cartwright, Mark: “Athena Parthenos, National Museum, Athens,” **World History Encyclopedia**, 21 December 2014, (Çevrimiçi) <https://www.worldhistory.org/image/3376/athena-parthenos-national-museum-athens/>, 22 Mart 2022.

Harrell, James A.: “Gemstones,” **UCLA Encyclopedia of Egyptology**, Kasım 2012, (Çevrimiçi) <https://escholarship.org/uc/item/57f2d2sk>, 28 Şubat 2022.

Moroney, Morgan: “Egyptian Jewellery: A Window into Ancient Culture,” **American Research Center in Egypt**, (Çevrimiçi) <https://www.arce.org/resource/egyptian-jewelry-window-ancient-culture>, 28 Şubat 2022.

Murphy, Margaret M., Curran, H. Allen: “Magic Gems, Minerals, and Fossils,” **Geosciences: Faculty Publications Smith College**, 1977, (Çevrimiçi) https://scholarworks.smith.edu/geo_facpubs/140/, 10 Kasım 2022.

“Broad Collar of Senebtisi,” **The Met Museum: The Collection Egyptian Art**, (Çevrimiçi) <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/544168>, 03Aralık 2022.

“Cameo: “Portraits of Ptolemy II and Arsinoe II (The Gonzaga Cameo),” **The State Hermitage Museum**, (Çevrimiçi) <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/18.+Carved+Stones/885521?lng=tr>, 20 Mart 2022.

“Canthare,” **Bibliothèque Nationale France: Médailles et Antiques**, (Çevrimiçi) <https://medaillesetantiques.bnf.fr/ark:/12148/c33gbvcw03>, Aralık 2022.

“Classical Gems (5th to 4th Centuries BC),” **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Classical-period>, 14 Mart 2022.

“Classical Phoenician Scarabs,” **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Classical-Phoenician-Scarabs/Herakles>, 12 Mart 2022.

“Etruscan Gems,” **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Etruscan>, 12 Mart 2022.

“Gem,” **Catalogue of Engraved Gems & Cameos, Greek, Etruscan & Roman in the British Museum**, Ed. by. H.B. Walters, BMP, London, 1926. (Çevrimiçi) https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1865-0712-86, 14 Mart 2022.

“Gemma Claudia,” **Kunst Historisches Museum Wien**, (Çevrimiçi)
<https://www.khm.at/objektdb/detail/59155/>, 10 Aralık 2022.

“Gem With Achilles Playing Cithara,” **ISAW**, New York University, (Çevrimiçi)
<https://isaw.nyu.edu/exhibitions/berthouville/objects/gem-58-1815>, 22 Mart 2022.

“Geometric and Early Archaic Gems (8th to Early 5th Century BC),” **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi)
<https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Geometric-and-Early-Archaic-period>, 12 Mart 2022.

“Gold Armband with Herakles Knot,” **The Met Museum: The Collection Greek and Roman Art**, (Çevrimiçi)
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/256970>, 03 Aralık 2022.

“Grand Camée de France,” **Bibliothèque Nationale France: Médailles et Antiques**, (Çevrimiçi)
<https://medaillesetantiques.bnf.fr/ws/catalogue/app/collection/record/ark:/12148/c33gbcsv8>, 03 Aralık 2022.

“Greek Coins,” **NumisBids**, (Çevrimiçi)
<https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=3140&lot=77>, 14 Mart 2022.

“Hellenistic Gems,” **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi) <https://www.beazley.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Hellenistic-period>, 20 Mart 2022.

“Intaglio,” **The British Museum**, (Çevrimiçi)
https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1890-0601-50, 22 Mart 2022.

“Intaglio with Bust of A Ptolemaic Queen Set in a Mount,” **Ancient Greece/ Ancient Egypt and Nubia/Jewellery**, The Walters Art Museum Online Collection, (Çevrimiçi) <https://art.thewalters.org/detail/20290/intaglio-ring-with-berenike-ii/>, 20 Mart 2022.

“Jewellery in the Metropolitan Museum of Art,” **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, Vol. 10, No: 6 , Supplement: Jewellery, 1915, (Çevrimiçi) <https://doi.org/10.2307/3253531>, 22 Aralık 2022, s. 3-14.

“Kazımak,” **Türk Dil Kurumu Sözlükleri** (Çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr>, 8 Mart 2022.

“Later Archaic Greek Gems (Early 6th to Early 5th Century BC),” **Beazley Archive: Classical Art Research Centre University of Oxford**, (Çevrimiçi), <https://www.carc.ox.ac.uk/carc/gems/Styles-and-Periods/Later-Archaic-period>, 12 Mart 2022.

“Limestone Sarcophagus: The Amathus Sarcophagus,” **The Met Museum: The Collection Greek and Roman Art**, (Çevrimiçi) <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/242006>, 4 Aralık 2022.

“Marble Head of Demosthenes,” **The Met Museum: The Collection Greek and Roman Art**, (Çevrimiçi) <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/257882>, 22 Mart 2022.

“Marcellus Empiricus (ca. 395 C.E.),” **Encyclopedia Of Occultism and Parapsychology**, (Çevrimiçi) <https://www.encyclopedia.com/>, 10 Kasım 2022.

“Minoan Agate Lentoid,” **The Met Museum: The Collection Greek and Roman Art**, (Çevrimiçi) <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/248876>, 8 Mart 2022.

“Oymak,” **Türk Dil Kurumu Sözlükleri** (Çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr>, 8 Mart 2022.

“Pair of Gold Earrings with an Egyptian Atef Crown Set with Stones and Glass,” **The Met Museum: The Collection Greek and Roman Art**, (Çevrimiçi) <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/256238>, 03Aralık 2022.

“Ring with Portrait of a Courtier,” **Ancient Greece/ Ancient Egypt and Nubia/Jewellery**, The Walters Art Museum Online Collection, (Çevrimiçi) <https://art.thewalters.org/detail/11475/ring-with-portrait-of-a-courtier/> , 20 Mart 2022.

“Silver Coin,” **The British Museum: Coins and Medals**, (Çevrimiçi) https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1841-0726-297, 14 Mart 2022.

“Steatite Scaraboid Seal,” **The Met Museum: The Collection Greek and Roman Art**, (Çevrimiçi) <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/254446>, 8 Mart 2022.

“Stringing and Drilling Beads, Tomb of Rekhmire: Ca. 1504-1425 B.C. New Kingdom,” **The Met Museum: The Collection Egyptian Art**, (Çevrimiçi), <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/544630>, 28 Şubat 2022.

“Yontmak,” **Türk Dil Kurumu Sözlükleri** (Çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr>, 8 Mart 2022.